

10
on de Serbie

à Petersbourg

XXIII ГОД.

СЕРБИЈА

1902. ГОД.

ЛГ 15
2539

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

УРЕДНИК

Д-р Мих. Р. Поповић

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1902

С А Д Р Ж А Ј

СТРАНА

Службени део

1. Укази Његовога Величанства Краља: *Министарство просвете и црквених послова* (постављење, одликовања), *Средње Школе* (постављења, премештаји), *Стручне Школе* (постављење), *Духовни Суд* (постављење, уважење оставке) 381
2. Претписи Министра просвете и црквених послова: *Средње Школе* (постављења, премештаји, разрешења, уважење оставке), *Стручне Школе* (постављење, премештај), *Грађанске Школе* (премештаји), *Основне Школе* (постављења, премештаји по молби и казни, оставка, разрешења, пензионисања) 383
3. Умрли наставници народних школа 393
4. Расписи Министра просвете и црквених послова 393
5. Службене објаве 395

Радња Главнога Просветнога Савета

6. Записници редовних састанака: Записник 812 састанка; Записник 813 састанка 397

Наука и настава

7. Каква нам треба грчка граматика од *д-ра В. Берџа* (наставак) 426
8. О предавању историје у средњој школи од *Н. Карјејева* (свршетак) 436
9. Наше народно просвећивање у шк. 1901.—2. години изложио *Љуб. М. Прогић* (наставак) 449
10. Одношај државе према цркви у Византији од *д-ра Хајриџа Гелџера*, превео *Ј. Р.* (наставак) 463
11. Основна настава у Краљевини Грчкој с немачког *В.* 474
12. Из физиологије храњења код биљака од *Дан. Љ. Катиха* (свршетак) 488

Оцене и прикази

13. *Relative rečenice u hrvatskom jeziku* napisao *dr. A. Musić*, реферат *Јанка Лукића* 504
14. Јавна захвалност 511

Лб 15
2539

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
Н. И. Бр. 2599

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ГОД. XXIII

ОКТОБАР 1902

БРОЈ 10

СЛУЖБЕНИ ДЕО

УКАЗИ ЊЕГОВОГА ВЕЛИЧАНСТВА КРАЉА

МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

ПОСТАВЉЕЊЕ

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 7. октобра о. г., поставити за Министра просвете и црквених послова
г. Миленка Марковића, управника Државне Штампарије.

ОДЛИКОВАЊА

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 24. септембра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве петим редом :

Аранђела Илића, свештеника у Сигама, округа пожаревачког.

Његово Величанство Краљ благоволео је, превисоким указом Својим од 11. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, одликовати

Орденом Св. Саве петим редом :

Јулку Т. Јовановићку, сталнога члана Народног Позоришта.

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Указом Његовога Величанства Краља од 17. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављени су:

у **Гимназији Краља Александра I**: за суплента *д-р Милош Трифунац*, досадашњи државни питомац, и за суплента за хришћанску науку *Ситђел Платон*, кандидат богословља;

у **Гимназији Краља Милана I**: за суплента *Аранђел Јокић*, пређашњи наставник приватне гимназије;

у **Гимназији Кнеза Михаила**: за суплента *Милан Димитријевић*, пређашњи наставник приватне гимназије;

у **Гимназији Доситеја Обрадовића**: за суплента *Владимир Војиновић*, пређашњи наставник приватне гимназије;

у **Гимназији Неготинској**: за суплента *Коста Милутиновић*, пређашњи наставник приватне гимназије;

у **Гимназији Крушевачкој**: за супленте: *Аврам Поповић* и *Радивоје Илић*, пређашњи наставници приватне гимназије;

у **Гимназији Јагодинској**: за суплента *Сотир Нејић*, пређашњи наставник приватне гимназије.

ПРЕМЕШТАЈИ

Указом Његовога Величанства Краља од 24. септембра ове год., на предлог Министра просвете и црквених послова, премештен је:

у **Гимназију Господара Јована Обреновића**: за суплента *Коста Марић*, супленат Гимназије Краља Александра I, по службеној потреби.

Указом Његовога Величанства Краља од 17. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, премештени су:

у **Гимназију Јосифа Панчића**; за вишега учитеља треће класе: *Петар Убавкић*, виши учитељ исте класе Гимназије Вука Стеф. Караџића, по службеној потреби;

у **Гимназију Господара Јована Обреновића**: за суплента за науку хришћанску: *Митар Тришковић*, супленат за науку хришћанску Гимназије Немањине, по молби.

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 17. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

у **Учитељској Школи у Алексинцу**: за суплента *Љубомир М. Мачић*, пређашњи наставник приватне гимназије.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ДУХОВНИ СУД

ПОСТАВЉЕЊЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 22. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, постављен је

у **Духовном Суду Епархије шабачке**: за секретара друге класе: *Василије Бранковић*, ђакон, писар друге класе Духовног Суда Епархије београдске.

УВАЖЕЊЕ ОСТАВКЕ

Указом Његовога Величанства Краља од 22. октобра о. г., на предлог Министра просвете и црквених послова, уважена је оставка на државну службу

Велимиру П. Савићу, свештенику, секретару Духовног Суда Епархије шабачке.

ПРЕТПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 26. септембра о. г., ПБр. 13725, постављен је

у **Гимназији Неготинској**: за привременога учитеља музике и певања V класе: *Младен Бошњакловић*, пређашњи учитељ музике и певања приватне гимназије.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 19. септембра о. г., ЦБр. 1312, постављен је

у **Гимназији Смедеревској**: за хонорарнога вероучитеља *Ђорђе Поповић*, свештеник из Смедерева.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 30. септембра о. г., ПБр. 14019, постављен је

у **Гимназији Јосифа Панчића**: за хонорарног вероучитеља *Миливоје Петровић*, свештеник из Београда.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 5. октобра о. г., ПБр. 14399 и 14400, постављени су:

у **Гимназији Краља Александра I**: за хонорарне вероучитеље: *Михаило Поповић*, свештеник и судија београдског Духовног Суда, и *Димитрије Стевановић*, ђакон београдски.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 16. октобра о. г., ПБр. 14879, постављен је

у **Гимназији Немањиној**: за привременога учитеља језика IV класе: *Драгољуб С. Поповић*, пређашњи наставник приватне гимназије.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 22. октобра о. г., ПБр. 15619, постављени су за школеке лекаре:

у **Гимназији Краља Александра I**: *д-р Платон Папакостоуло*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Вука Стеф. Караџића**: *д-р Светозар Марковић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Јосифа Панчића**: *д-р Станислав Новаковић*, лекар из Београда;

у **Гимназији Кнеза Милоша Великог**: *д-р Шиша Димитријевић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Краља Милана I**: *д-р Јован Богдановић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Доситеја Обрадовића**: *д-р Душан Петровић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Кнеза Михаила**: *д-р Миленко Ђорић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Господара Јеврема Обреновића**: *д-р Петар Букић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Господара Јована Обреновића**: *д-р Александар Богдановић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Војводе Милана Обреновића**: *д-р Михаило Лешински*, лекар из Ужица;

у **Гимназији Немањиној**: *д-р Ђока Јовановић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Св. Саве**: *д-р Јанко Сенкијевић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Ваљевској**: *д-р Михаило Цвијетић*, досадашњи лекар исте школе;

у **Гимназији Крушевачкој**: *д-р Негослав Велизарић*, срески лекар из Крушевца;

у **Гимназији Неготинској**: *д-р Никола Ђорић*, окр. физикус из Неготина;

у **Гимназији Јагодинској**: *д-р Селимир Ђорђевић*, окр. физикус из Јагодине.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 21. октобра о. г., ПБр. 15620, постављен је

у **Гимназији Вука Стеф. Караџића**: за хонорарног вероучитеља *Димитрије Стевановић*, ђакон из Београда.

ПРЕМЕШТАЈИ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 20. септембра о. г., ПБр. 10825 и 10827 премештени су:

у **Гимназију Немањину**: за учитеља цртања и лепог писања III класе: *Јанча А. Илић*, учитељ исте класе Гимназије Доситеја Обрадовића, по молби;

у **Гимназију Јагодинску**: за учитеља цртања и лепог писања I класе: *Андра Стошић*, учитељ исте класе Гимназије Немањине, по службеној потреби.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 17. октобра о. г., ПБр. 14429, разрешена је од дужности

у **Гимназији Господара Јеврема Обреновића**: *Милица Посниковићева*, учитељица женскога рада.

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 22. октобра о. г., ПБр. 15620, разрешени су од дужности:

у **Гимназији Краља Александра I**: *Михаило Пошовић* и *Димитрије Стевановић*, хонорарни вероучитељи.

УВАЖЕЊЕ ОСТАВКЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 8. октобра о. г., ПБр. 14424, уважена је оставка на службу

Анастасу Ст. Христову, учитељу гимнастике у Гимназији Кнеза Милоша Великог.

СТРУЧНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊЕ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 4. октобра о. г., ПБр. 7040, постављена је

у **Вишој Женској Школи Краљице Драге**: за класну учитељицу *Василија С. Шурдиловићка*, пређашња наставница В. Ж. Школе.

ПРЕМЕШТАЈ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова од 16. септембра о. г., ПБр. 11924, премештен је

у **Мушку Учитељску Школу у Јагодини**: за привременог учитеља језика V класе *Јован Ђ. Јовановић*, привремени учитељ Учитељске Школе у Јагодини.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ГРАЂАНСКЕ ШКОЛЕ

ПРЕМЕШТАЈИ

Претписом г. Министра просвете и црквених послова премештени су :

у Београд: *Никола Соколовић*, привр. виши учитељ у Јагодини, окр. моравског, за приврем. вишег учитеља; *Димитрије Соколовић*, учитељ II раз. осн. муш. шк. у Београду, за приврем. вишег учитеља.

у округ руднички: *Андреја В. Станојевић*, привр. виши учитељ у Лозници, окр. подринског, за привр. вишег учитеља у Гор. Милановцу.

у округ топлички: *Божидар Поповић*, приврем. виши учитељ у Лесковцу, окр. врањског, за приврем. вишег учитеља у Прокупљу.

ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова постављени су :

у Београду: *Стеван Зарић*, приврем. виши учитељ у Београду, за учит. I₂ и II раз. осн. муш. шк. у Палидули; *Димитрије Соколовић*, привр. виши учитељ у Београду, за учит. II раз. осн. муш. шк. на Запад. Врачару; *Милорад Ђукановић*, приврем. виши учитељ у Београду, за учит. I раз. осн. муш. шк. код Саборне Цркве; *Гвозден Јовановић*, приврем. виши учитељ у Београду, за учит. IV раз. осн. муш. шк. код Саборне Цркве; *Недељко Гиздавић*, привр. виши учит. у Јагодини, окр. моравског, за учитеља I₂ и II раз. осн. муш. шк. на Дунав. Крају; *Михаило Стевановић*, привр. виши учитељ у Пироту, окр. пиротског, за учит. IV раз. осн. муш. шк. у Београду на Дунав. Крају.

у округу београдском: *Тихомир Маринковић*, привр. виши учитељ у Пироту, окр. пиротског, за учит. III и IV. раз. осн. муш. шк. у Гроцкој; *Бошко А. Симић*, пређ. учит. заст., за заступн. учит. II₂, III и IV раз. осн. шк. у Барајеву.

у округу ваљевском: *Богосав Петровић*, сврш. богослов, за заступн. учит. сва четири раз. у Памбуковици.

у округу врањском: *Мирко М. Поповић*, пређ. учит. заступн., за заступн. сва четири раз. у Големом Селу.

у округу крагујевачком: *Јеремија Павловић*, пређ. учит. заст., за заст. учит. I, II и III раз. у Блазнави; *Радојко Милосављевић*, пређ. учит. заступник, за заступн. сва четири раз. у Кијеву; *Комнен Поповић*, пређ. учит. заступн., за заступн. учит. сва четири раз. у Великим Крчмарима.

у округу крајинском: *Радојка Јелисавићева*, пређ. учит. заступн., за заступн. жен. шк. у Трњанима; *Димитрије Илић*, учит. у пензији, за учит. сва четири раз. у Малој Каменици.

у округу крушевачком: *Светомир Станковић*, сврш. богослов, за заступн. учит. I и II раз. у Јасици; *Богиња Илићева*, пређ. учит. заступн., за заступн. уч. I и II раз. у Наупари; *Василије Терзић*, управ. и привр. виши учитељ у Крушевцу, окр. крушевачког, за учитеља III₂ и IV раз. осн. шк. у Великој Врбници.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

у округу моравском: *Даринка Мајурчева*, пређ. учит. заступн., за заступн. учит. I и II раз. у Белушићу; *Глигорије Крстић*, пређ. приврем. заступник, за заступн. учитеља I и II раз. у Врановцу.

у округу нишком: *Драгољуб Н. Марковић*, пређ. учит. заступник, за заступн. учит. у Грбавчу; *Ратко Жунић*, пређ. учит. заступник, за заступн. учит. сва четири раз. у Горњем Барбешу; *Перка Миљковићева*, учит. приправ., за учит. I и II раз. у Добрујевцу;

у округу подринском: *Александар Лукић*, пређ. учит. заст., за заступн. учит. сва четири раз. у Десићу; *Добривоје Васиљевић*, сврш. ђак учит. шк. с испитом, за заступн. учит. сва четири раз. у Љубовићи.

у округу рудничком: *Добривоје Васиљевић*, пређ. учит. заступн., за заступн. учит. сва четири раз. у Заграђу; *Милан Миљковић*, учит. у пензији, за учит. сва четири раз. у Ласцу.

ПРЕМЕШТАЈИ

(по молби и казни)

Претписом господина Министра просвете и црквених послова премештени су:

у округ београдски: *Даница Рад. Милошевићева*, учитељица II, III и IV раз. жен. шк. у Михаиловцу, окр. крајинског, за учитељ. I и II раз. у Бељену; *Милица Петровићка*, учитељица I и II раз. у Рогачи, окр. београдског, за учит. приврем. III и IV раз. у Поповићу; *Радисав Обрадовић*, учитељ III и IV раз. у Поповићу, окр. београдског, за учитеља III и IV раз. у Рогачи; *Аранђел Николајевић*, учитељ сва четири раз. у Камендолу; *Ружица Суботићева*, учитељица приврем. III и IV раз. у Остружници, окр. београдског, за учит. привр. III и IV раз. на Умци; *Евгенија Суботићева*, учитељица I и II раз. у Остружници, окр. београдског, за учитељицу I и II раз. на Умци; *Петар Ничић*, учитељ III и IV раз. на Умци, окр. београдског, за учитеља III и IV раз. у Остружници; *Зорка Ничићка*, учитељица I и II раз. на Умци, окр. београдског, за учитељицу I и II раз. у Остружници; *Радмила Ђорђевићева*, учитељица IV раз. жен. шк. у Ваљеву, за учитељицу I и II раз. у Лукавици, по казни; *Милорад Букановић*, учитељ I раз. муш. шк. у Београду, за учитеља III и IV раз. у Степојевцу; *Даница Марковићева*, учитељица II раз. муш. шк. у Београду, за учитељицу приврем. III и IV раз. у Реснику; *Марија Дедина*, учитељица II раз. муш. шк. у Београду, за учитељицу I раз. у Јунковцу; *Босилка Рајићка*, учитељица II раз. жен. шк. у Београду, за учитељицу I и II раз. у Бељену; *Наталија Карамарковићева*, учитељица I₂ раз. жен. шк. у Београду, за учитељицу I раз. у Влашкој; *Бранка Толмачева*, учитељица I раз. жен. шк. у Београду, за учитељицу II раз. у Вел. Иванчи; *Даница Јовчићева*, учитељица I и II раз. у Преображењу, окр. врањског, за учитељицу I и II раз. у Врчину; *Персида Ристивојевићева*, учитељица I раз. муш. шк. у Јабуковцу, окр. крајинског, за учитељицу припр. III и IV раз. у Конатицама; *Драгиња Марковићева*, учит. I₂ раз. у Вел. Врбници, окр. крушевачког, за учитељицу I и II раз. у Даросави; *Јелица Милосављевићева*, учитељица I и припр. раз. у Виитежеву, окр. моравског, за учит. приврем. сва четири раз. у Смрдљиковцу;

у округ ваљевски: *Драгољуб Костић*, учитељ III и IV раз. у Колатицама, окр. београдског, за учитеља сва четири раз. у Новацима, по казни; *Станика Стојадиновићева*, учитељица I и II раз. у Лукавици, окр. београдског, за учитељицу I раз. у Боговађи; *Љубомир Селаковић*, учитељ II раз. у Ваљеву, за учитеља I раз. у Осечини; *Антоније Јеремич*, учитељ сва четири раз. у Јовањи, окр. ваљевског, за учитеља II, III и IV раз. у Бањанима; *Зорка Поповићка*, учитељица I и II раз. у Катуну, окр. моравског, за учитељицу I раз. у Лопатњу; *Владимир Поповић*, учит. IV раз. у Катуну, окр. моравског, за учитеља II, III и IV раз. у Лопатњу; *Милија Петровић*, учитељ I₂ раз. у Калањевцима, окр. рудничког, за учитеља I₂ и II раз. муш. шк. у Ваљеву;

у округ врањски: *Софија Поповићка*, учитељица I раз. муш. шк. у Београду, за учитељицу II раз. муш. шк. у Лесковцу; *Тодора Чакићева*, привр. заступн. учит. I и II₂ раз. у Слишанима, окр. врањског, за прив. заст. учит. I и II раз. у Тибужду; *Милан В. Поповић*, учитељ у Губеревцу, окр. врањског, за учитеља III и IV раз. у Влад. Хану; *Атанасије Поповић*, учитељ сва четири раз. у Големом Селу, окр. врањског, за учитеља у Бучумету; *Глигорије Миленковић*, учитељ II₂ раз. муш. шк. у Лесковцу, окр. врањског, за учитеља III и IV раз. у Бојнику, по казни; *Светозар Костић*, учит. заст. I и III раз. у Бунуши, окр. врањског, за учит. заст. у Реткоцеру, по казни; *Урош Ковачевић*, учитељ IV раз. муш. шк. у Лесковцу, окр. врањског, за учитеља III и IV раз. у Бунуши, по казни; *Никола Јовановић*, учитељ III и IV раз. у Влад. Хану, окр. врањског, за учитеља у Губеревцу; *Димитрије Димитријевић*, привр. заст. у Првонегу, окр. врањског, за заст. учит. I и II раз. у Власини, по казни; *Тодор Ј. Вељковић*, учитељ I раз. муш. шк. у Сурдулици, окр. врањског, за учитеља I и II раз. у Јелашници, по казни; *Јован Ристић*, учитељ сва четири раз. у Личју, окр. нишког, за учитеља сва четири раз. у Прибоју; *Миладин Мићкић*, учитељ у Вел. Крчимиру, окр. нишког, за учитеља у Јашуњи; *Вукосава Величковићка*, учитељица жен. шк. у Круњу, окр. подринског, за учитељицу I раз. муш. шк. у Сурдулици;

у округ крагујевачки: *Бошко Д. Јосић*, учитељ II₂, III и IV раз. у Ланишту, окр. моравског, за учитеља II и III раз. у Брзану; *Зорка Кадићева*, учит. I и II раз. у Ланишту, окр. моравског, за учитељицу I₂ раз. у Брзану; *Милица Отроковићева*, учитељица сва четири раз. жен. шк. у Трњанима, окр. крајинског, за учит. приврем. сва четири раз. у Доњ. Комарицама; *Зорка Ракићева*, учит. II раз. муш. шк. у Рачи, окр. крагујевачког, за учитељицу I, II и III раз. у Блазнави; *Зорка Ракићева*, учитељица I, II и III раз. у Блазнави, окр. крагујевачког, за учитељ. приврем. сва четири раз. у Бошњанима; *Комнен Поповић*, учит. заст. у Вел. Крчмарима, окр. крагујевачког, за учит. заступн. у Доњ. Комарицама; *Софија Милојевићева*, учитељица II₂ раз. муш. шк. у Крагујевцу, за учитељицу I раз. у Рамаћи; *Милош А. Максимовић*, заст. учит. II и IV раз. у Годачици, окр. крагујевачког, за учит. заст. у Светлићу; *Драгољуб М. Лазаревић*, учит. заст. у Грбицама, окр. крагујевачког, за учит. заст. у Шумама; *Димитрије Костић*, учитељ III₂ раз. муш. шк. у Крагујевцу, за учитеља I и II раз. у Драчи; *Божо Божич*, учит. IV раз. муш. шк. у Крагујевцу, за учитеља у Јовановцу; *Веселин Стаматовић*, учитељ III и IV раз. у Топоници, окр. крајинског, за учитеља III и IV раз. у Годачици;

у округ крајински: *Олга Петровићева*, учитељ. приврем. сва четири раз. у Шошићу, окр. београдског, за учитељицу I и II раз. жен. шк. у Глоговици; *Аранђел Николајевић*, учитељ сва четири раз. у Камендолу, окр. београдског, за учитеља сва четири раз. у Табаковцу; *Даница Рад. Милошевићева*, учитељица II раз. у Вел. Иванчи, окр. београдског, за учитељицу II, III и IV раз. у Михаиловцу, по казни; *Божидар Батављевић*, учитељ II₂, III и IV раз. у Барајеву, окр. београдског, за учитеља II, III и IV раз. муш. шк. у Мајдан-Пеку; *Савка Батављевићка*, учитељица I раз. у Јунковцу, окр. београдског, за учит. припр. II, III и IV раз. жен. шк. у Мајдан-Пеку; *Миљко Грујичић*, учитељ IV раз. у Осечини, окр. ваљевског, за учитеља сва четири раз. муш. шк. у Црнајци, по казни; *Софија Грујичићка*, учитељица II раз. у Осечини, окр. ваљевског, за учитељицу сва четири раз. жен. шк. у Црнајци; *Милица Отрковићева*, учит. привр. сва четири раз. у Доњ. Комарницама, окр. крагујевачког, за учитељицу жен. шк. у Трњанима; *Миленко Милосављевић*, учитељ сва четири раз. муш. шк. у Сипу, окр. крајинског, за учит. приправ. и I раз. муш. шк. у Текији; *Јелена Јекићева*, учит. приврем. сва четири раз. у Костолу, окр. крајинског, за учит. приправ. и I раз. муш. шк. у Рткову; *Јаков Пасковић*, заст. учит. II, III и IV раз. муш. шк. у Рткову, окр. крајинског, за заст. учит. у Костолу; *Илија Станковић*, учитељ у Кулини, окр. нишког, за учит. припр. раз. у Миланову; *Даница Бурићева*, учитељица II и III раз. жен. шк. у Сиколу, окр. крајинског, за учитељицу II III и IV раз. жен. шк. у Михаиловцу; *Марија Јовићка*, учит. приврем. сва четири раз. у Десини, окр. пожаревачког, за учитељицу жен. шк. у Речкој;

у округ крушевачки: *Драгољуб Тодоровић*, учитељ сва четири раз. у Бошњанима, окр. крагујевачког, за учитеља II раз. муш. шк. у Трстенику; *Риста Трајковић*, учитељ сва четири раз. у Кукљину, окр. крушевачког, за учитеља I и II раз. у Јасици; *Милева Мунижабићка*, учитељица II₂ раз. у Ђићевцу, окр. крушевачког, за учитељицу I раз. у Скорици; *Анка Савићева*, учит. приврем. сва четири раз. у Глободеру, окр. крушевачког, за учитељицу I₂ и II раз. у Дворанима; *Параскева Радовићка*, заст. учит. I и II раз. у Брачину, окр. крушевачког, за заступн. учит. I и II раз. у Коњусима; *Танасије Радовановић*, учитељ III и IV раз. у Ратајима, окр. крушевачког, за учитеља II раз. муш. шк. у Александровцу; *Милева Дедовићка*, учитељица жен. шк. у Јасикови, окр. пожаревачког, за учит. приврем. III раз. у Медвеђи; *Драга Анђелковићева*, учитељица II₂ раз. муш. шк. у Параћину, окр. моравског, за учитељицу I и II раз. у Плешу; *Јован Панић*, учитељ II раз. муш. шк. у Нишу, окр. нишког, за учитеља II, III и IV раз. у Рибарима; *Стеван Живојиновић*, учитељ IV₂ раз. муш. шк. у Крушевцу, окр. крушевачког, за учитеља III₂ и IV раз. у Вел. Врбници; *Василије Терзић*, учитељ III₂ и IV раз. у Вел. Врбници, окр. крушевачког, за учитеља III раз. муш. шк. у Крушевцу;

у округ моравски: *Вучко Ивановић*, учит. сва четири раз. у Жировници, окр. крагујевачког, за учитеља II₂, III и IV раз. у Ланишту; *Косара Ивановићка*, учитељица I и II раз. у Жировници, окр. крагујевачког, за учитељицу I и II раз. у Ланишту; *Босиљка Ристићева*, учитељица I и II раз. у Јасици, окр. крушевачког, за учитељицу II раз. муш. шк. у Ђуприји; *Леошава Вељковићева*, учитељица I раз. муш. шк. у Параћину, окр. моравског, за учит. приврем. сва четири раз. у Гла-

винцима; *Љубица Јанковићева*, учитељица I и II раз. у Врановцу, окр. моравског, за учитељицу I и II раз. у Војсци;

у округ нишки: *Арсеније Шијаковић*, учитељ у Јашуњи, окр. врањског, за учитеља у Вел. Крчимиру; *Димитрије Цветковић*, учит. припр. III и IV раз. муш. шк. у Великој Јасикови, окр. крајинског, за учитеља сва четири раз. у Малошишту; *Трифун Стојковић*, учитељ сва четири раз. у Мађеру, окр. крушевачког, за учитеља сва четири раз. у Реснику; *Милева Радловићка*, учитељица II раз. муш. шк. у Нишу, окр. нишког, за учитељицу I раз. у Мозгову; *Јован Ивановић*, учитељ IV раз. муш. шк. у Нишу, окр. нишког, за учитеља сва четири раз. у Личју; *Јован Ивановић*, учитељ сва четири раз. у Личју, окр. нишког, за учитеља у Доњ. Љубешу; *Борђе Благојевић*, учитељ III и IV раз. у Гор. Тријешници, окр. подринског, за учитеља III и IV раз. у Читлаку; *Вукосава Благојевићка*, учитељица I и II раз. у Горњ. Тријешници, окр. подринског, за учитељицу I и II раз. у Читлаку;

у округ пиротски: *Станка Т. Стевановићка*, учитељица I и II раз. у Читлаку, окр. нишког, за учит. приврем. сва четири раз. у Извору;

у округ подрински: *Емилија Стојковићева*, учитељица I и II раз. у Бељену, окр. београдског, за учитељицу I раз. у Каменици; *Константина Мојсиловићева*, учитељица сва четири раз. жен. шк. у Вајузи, окр. крајинског, за учитељицу I и II раз. у Недељцама; *Даринка Јовановићева*, учитељица I и II раз. у Вел. Поповићу, окр. моравског, за учит. приврем. I₂ и III раз. у Богатићу; *Јован П. Црнчевић*, заст. учит. сва четири раз. у Гор. Буковици, окр. подринског, за заст. учит. сва четири раз. у Месарцима; *Видосава Трпичићева*, учит. приврем. сва четири раз. у Узвећу, окр. подринског, за учитељицу I раз. у Ноћају; *Славка Томићка*, учитељица III раз. у Љешници, окр. подринског, за учит. приврем. II и III₂ раз. у Меховинама; *Живко Д. Тешић*, заст. учит. у Љубовићи, окр. подринског, за заст. учит. II, III и IV раз. у Гор. Буковици; *Миленко Смилковић*, учитељ III и IV раз. у Бачевцима, окр. ужичког, за учитеља сва четири раз. у Слеччевићу; *Петар Протић*, учитељ сва четири раз. у Јошеви, окр. подринског, за учитеља I и II раз. у Криваји, по казни; *Настасија Милићева*, учитељица I и II раз. у Меховинама, окр. подринског, за учитељицу сва четири раз. жен. шк. у Крупњу; *Анка Марковићка*, учитељица I и II раз. у Криваји, окр. подринског, за учитељицу I и II раз. у Варни; *Милосав Јовановић*, учитељ сва четири раз. у Десићу, окр. подринског, за учитеља III и IV раз. у Глушцима; *Миливоје Јовановић*, учитељ у Слеччевићу, окр. подринског, за учитеља сва четири раз. у Узвећу; *Михаило Ђурић*, учитељ III и IV раз. у Брасини, окр. подринског, за учитеља сва четири раз. у Шеварицама; *Милан Дачић*, учитељ III и IV. раз. у Комирићу, окр. подринског, за учитеља у Јошеви;

у округ пожаревачки: *Вићентије Ђировић*, учитељ сва четири раз. у Смердљиковцу, окр. београдског, за учитеља у Милатовцу, по казни; *Сава Бурић*, заст. учит. III и IV раз. у Вреоцима, окр. београдског, за учит. заступн. сва четири раз. у Ђовдину; *Вукашин Гаговић*, учит. заступн. сва четири раз. у Лесковцу, окр. београдског, за заст. учит. III раз. муш. шк. у Породину, по казни; *Илија Спасојевић*, учитељ I и II раз. у Тибужду, окр. врањског, за учитеља у Војилову; *Љубица Петровићева*, учитељица II раз. муш. шк. у Тополи, окр. крагујевачкога, за учитељицу

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

жен. шк. у Влаш. Долу; *Јеврем Милосављевић*, учитељ у Светлићу, окр. крагујевачког, за учитеља у Малом Градишту; *Марија Кишипагићева*, учитељица III раз. жен. шк. у Крагујевцу, окр. крагујевачког, за учитељицу I и II раз. муш. шк. у Раџинцу; *Урош М. Динић*, учитељ сва четири раз. у Рујишту, окр. крушевачког, за учитеља II раз. муш. шк. у Породину; *Милева Дедовићка*, учитељица II раз. муш. шк. у Трстенику, окр. крушевачког, за учитељицу жен. шк. у Јасикову, по казни; *Александра Наумовићева*, учитељица I₂ раз. муш. шк. у Свилајнцу, окр. моравског, за учитељицу I и II раз. муш. шк. у Ореовици; *Живка Динићка*, учитељица I раз. муш. шк. у Алексинцу, окр. нишког, за учитељицу I и II раз. жен. шк. у Породину, по казни;

у округ руднички: *Даринка Стојковићева*, учитељица I и II раз. у Конатицама, окр. београдског, за учитељицу I и II раз. у Доњ. Краварици, по казни; *Владимир Павловић*, учитељ III и IV раз. у Божурњи, окр. крагујевачког, за учитеља сва четири разреда у Тијању; *Трајко Стевановић*, учитељ III и IV раз. у Читлуку, окр. нишког, за учитеља III и IV раз. у Моравцима; *Владимир С. Велић*, учитељ сва четири раз. на Руднику, окр. рудничког, за учитеља I₂ раз. у Калањевцима; *Недељко Бакић*, учитељ I и IV раз. у Враћевшници, окр. рудничког, за учитеља сва четири раз. на Руднику; *Марија Кишипагићева*, учитељица I и II раз. муш. шк. у Раџинцу, окр. пожаревачког, за учитељицу II₂ раз. у Брусници;

у округ смедеревски: *Јован Давидовић*, учитељ муш. шк. у Трнавцу, окр. тимочког, за учитеља II, III и IV раз. у Раџинцу; *Леошава Давидовићка*, учитељица жен. шк. у Трнавцу, окр. тимочког, за учитељицу I раз. у Раџинцу; *Јелена Божићева*, учит. припр. и I раз. жен. шк. у Текији, окр. крајинског, за учит. приврем. сва четири раз. у Радовању; *Милица Јањушевићка*, учитељица I раз. муш. и жен. шк. у Мајдан-Пеку, окр. крајинског, за учитељицу II, III и IV раз. жен. шк. у Крњеву; *Крста Јањушевић*, учитељ. приправ. II, III и IV раз. муш. шк. у Мајдан-Пеку, окр. крајинског, за учитеља IV раз. муш. шк. у Крњеву;

у округ тимочки: *Јелена Обреновићева*, учитељица II раз. муш. шк. у Власотинцу, окр. врањског, за учитељицу жен. шк. у Бучју; *Манојло Борђевић*, заст. учит. I и II раз. у Коњусима, окр. крушевачког, за заст. учит. I₂ и II раз. муш. шк. у Валакоњу; *Михаило Цветковић*, учитељ III и IV раз. у Коњусима, окр. крушевачког, за учитеља I и III раз. муш. шк. у Валакоњу;

у округ топлички: *Ђура С. Базовић*, учит. заст. у Орању, окр. врањског, за заст. учит. у Дубову; *Мила Брајковићева*, учитељица I₂ раз. у Нишу, окр. нишког, за учитељицу I раз. муш. шк. у Куршумлији; *Борђе Д. Стојановић*, учитељ у Малошишту, окр. нишког, за учитеља I и II раз. у Блажеву; *Љубица Николајевићева*, учитељица IV раз. жен. шк. у Нишу, окр. нишког, за учитељицу I раз. муш. шк. у Куршумлији;

у округ ужички: *Лазар М. Поповић*, заст. учит. на Ушћу, окр. ваљевског, за заступн. учит. сва четири раз. у Шљивовцу, по казни; *Љубомир Поповић*, заст. учит. сва четири раз. у Памбуковици, окр. ваљевског, за заст. учит. сва четири раз. у Мочиоцима, по казни; *Мирко М. Поповић*, учитељ сва четири раз. у Слатини, окр. крајинског, за учитеља у Годовику; *Миленко Смиљковић*, учитељ у Шеварицама окр. по-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

дринског, за учитеља III и IV раз. у Бачевцима, по казни; *Љубица Јакшићева*, учитељица I и II раз. у Недељцима, окр. подринског, за учитељицу I и II раз. у Брекову, по казни.

ОСТАВКА

Претписом господ. Министра просвете и црквених послова уважена је оставка на службу:

у округу крајинском: *Ђорђу Јовановићу*, учитељ. заст. у Поповици;

у округу пожаревачком: *Кости Благојевићу*, учит. заст. у Добри.

РАЗРЕШЕЊА

Претписом г. Министра просвете и цркв. послова разрешени су од дужности:

у округу београдском: *Глигорије Крстић*, заст. учит. у Сланцима; *Бошко Симић*, заст. учит. у Степојевцу;

у округу ваљевском: *Богосав Петровић*, заст. учит. у Памбуковици;

у округу крагујевачком: *Комнен Поповић*, заст. учит. у Доњ. Комарицама; *Комнен Поповић*, заст. учит. у Вел. Крчмарима; *Јеремија Павловић*, заст. учит. у Вождурњи;

у округу крајинском: *Радојка Јелисавчићева*, заст. учит. у Сиколу;

у округу крушевачком: *Светозар М. Лазич*, заст. учит. у Лучини; *Светомир Станковић*, заст. учит. у Јасици;

у округу моравском: *Даринка Мајурчева*, заст. учит. у Бунару; *Радојко Милосављевић*, заст. учит. у Главинцима;

у округу нишком: *Драгољуб Н. Марковић*, заст. учит. у Добрујевцу;

у округу пиротском: *Љубица Вукмировићева*, учит. жен. рада у пирот. Девојач. Школи;

у округу подринском: *Александар Лукић*, заст. учит. у Глушцима;

у округу ужичком: *Љубомир Поповић*, учит. заст. у Мочиоцима.

ПЕНЗИОНОВАЊА

Претписом г. Министра просвете и црквених послова стављени су у пензију:

у Београду: *Василије Марковић*, учитељ на Источном Врачару; *Милош Војковић*, учитељ у Палилули; *Персида Ценићка*, учитељица на Дунав. Крају, по молби;

у округу београдском: *Јован Влајковић*, учитељ у Трбушници; *Босилка Рајићка*, учитељица у Бељену, по молби; *Димитрије Милованић*, учитељ у Реснику;

у округу ваљевском: *Марица Големовићка*, приврем. виша учитељица Девејачке Школе у Ваљеву, по молби;

у округу врањском: *Јелена Исаиловићка*, учитељица у Влад. Хану, по молби;

у округу крагујевачком: *Матија Бурђевић*, учитељ у Шумама; *Милош Домановић*, учитељ у Јарушицама;

у округу крајинском: *Димитрије Илић*, учит. у Доњ. Милановцу; *Милосав Бурић*, учитељ у Клокочевцу;

у округу крушевачком: *Катарина Милосављевићка*, учитељица у Дворанима; *Милан Миљковић*, учитељ у Трнавцима; *Магдалена Михаиловићка*, учитељица у Трстенику;

у округу моравском: *Катарина Ђ. Јовановићка*, учитељица у Параћину, по молби;

у округу подринском: *Лазар Паунковић*, учитељ у Белотићу;

у округу рудничком: *Михаило М. Милошевић*, виши учитељ у Горњ. Милановцу;

у округу смедеревском: *Периша Бекић*, учитељ у Ракивцу; *Сретен Арсенијевић*, учитељ у Сараорцима; *Константина Крушељевићка*, учитељица у Вел. Крсни; *Милица Крстићка*, учитељица у Крњеву, по молби;

у округу ужичком: *Глигорије Јовановић*, учитељ у Шљивовици; *Василије Лукић*, учитељ у Бајиној Башти.

УМРЛИ НАСТАВНИЦИ НАРОДНИХ ШКОЛА

у Београду: *Коста Г. Крстић*, приврем. виши учитељ, 26. августа о. г.

РАСПИСИ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ И ЦРКВЕНИХ ПОСЛОВА

Свима Директорима средњих школа

Ученици средњих школа, према којима се употреби која од казана поменутих у тачкама а) и б) члана 31. закона о средњим школама, могу своје школовање одмах продужити у којој другој гимназији, и, евентуално, користити се и оним правом што их редовним ученицима даје члан 41. тога закона. Али је било случајева да ученици, удаљени из једне школе, нису учење одмах наставили у другој школи већ су остајали код својих кућа, спремајући се за прелазак у старији разред. Настаје питање: да ли и за ове ученике вреди олакшице из члана 41.? У закону нема јасне одредбе о овоме, али се ови случајеви најприродније могу подвести под

последњи став члана 39, где се вели да ће се ученици подврћи испиту кад из ма којих узрока буде немогућно ученику извести оцену годишњег успеха. Ова испитна оцена у том случају вреди као оцена годишњег успеха.

Како је до сада било неколико случајева разноликог поступања с овим ученицима, то сам нашао за потребно да објасним и да одлучим:

1., да се ученици, на које би се примениле казне из тачака а.) и б.) чл. 31. закона о средњим школама, сматрају као редовни ученици и онда, када не продуже учење у којој другој средњој школи, већ буду учили код својих кућа;

2., да се, према томе, и такви ученици могу користити правом што га редовним ученицима даје чл. 41. закона, али

3., да су ови ученици, као и они о којима је реч у последњем ставу члана 39, дужни подврћи се испиту у месецу јуну исте школске године; не могу се пак користити олакшицама из члана 41 ако би се испит полагао месеца августа у почетку нове школске године.

ПБр. 14039

1. октобра 1902. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Драг. Стаменковић с. р.

Свима Директорима средњих школа

На представку директора једне гимназије, да се државно благодетељање даје и оним ученицима средњих школа, који нису српски држављани а имају свих повода за добивање благодетељања, одлучио сам, да одредбу о држављанству у распису од 30. октобра 1901 године, ПБр. 12786, проширим тако: да државно благодетељање могу добити и они ученици српске народности, који су рођени ван Краљевине Србије а чији родитељи не живе у Србији, ако имају све остале услове који се траже за добивање благодетељања.

ПБр. 13513

15. октобра 1902. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Мил. Марковић с. р.

Свима Директорима средњих школа

Све до сада није било утврђене основице, према којој би се школским лекарима одређивао хонорар, за који је чланом 94. закона о средњим школама само одређен минимум и максимум. Отуда је и дошло да је одређивање хонорара школским лекарима вршено неједнако, тако да је у неким школама са мањим бројем ученика те, вероватно, и са мањим послаом за школског лекара, дат већи хонорар него у другим школама, где је број ученика много већи. Желећи да за одређивање хонорара школским лекарима утврдим сталну и правичну основу одлучио сам, да се за основицу награде узме бројно стање ученика у појединим школама.

Према овоме, а с обзиром на одредбе члана 94. закона о средњим школама, награда школским лекарима биће од сада овака :

- 1., у школама до 250 ученика годишњи хонорар биће 480 динара ;
- 2., у школама од 250—300 ученика — 540 динара ;
- 3., у школама од 300—350 ученика — 600 динара ;
- 4., у школама од 350—400 ученика — 660 динара ;
- 5., у школама од 400—450 ученика — 720 динара ;
- 6., у школама од 450—500 ученика — 780 динара ;
- 7., у школама преко 500 ученика — 840 динара.

По овој основици хонорар ће се почети издавати од 1. новембра ове године.

Како број ђака по појединим школама није сваке године једнак, то ће директори бити дужни почетком сваке школске године, а по завршеном упису, јавити број ученика, како би се према томе школском лекару и хонорар одредио. Ово ће бити дужни чинити и у току године, ако би број ученика јаче порастао или опао, те знатније пореметио основицу према којој је хонорар одређен.

Што се тиче начина о издавању хонорара остаје и даље у снази распис од 21 јуна 1899 године ПБр. 5570.

ПБр. 15537

17. октобра 1902. год.
у Београду.

Министар
просвете и црквених послова,
Мил. Марковић с. р.

СЛУЖБЕНЕ ОБЈАВЕ

У Великој Школи, у философском факултету, упражњена је катедра за *Историју српске књижевности*.

Позивају се сви они који желе компетовати на ову катедру, да се с потребним документима пријаве Министарству просвете и црквених послова до 15. новембра о. г.

Компетенти ће, у својим пријавама, означити за коју се врсту наставника јављају према чл. X закона о изменама и допунама у закону о устројству Велике Школе од 22. октобра 1896 године.

ПБр. 13704. Из канцеларије Министарства просвете и црквених послова, 26. септембра 1902 год., у Београду.

У Великој Школи, у философском факултету, упражњена је катедра за *Немачки језик с књижевношћу*.

Позивају се сви они који желе компетовати на ову катедру, да се с потребним документима пријаве Министарству просвете и црквених послова до 15. новембра о. г.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Компетенти ће, у својим пријавама, означити за коју се врсту наставника јављају према чл. X закона о изменама и допунама у закону о устројству Велике Школе од 22. октобра 1896 године.

ПБр. 13705. Из канцеларије Министарства просвете и црквених послова, 26. септембра 1902 год., у Београду.

У Великој Школи, у философском факултету, упражњене су *две* катедре за *Историју српскога народа*.

Позивају се сви они који желе компетовати на ову катедру, да се с потребним документима пријаве Министарству просвете и црквених послова до 15. новембра о. г.

Компетенти ће, у својим пријавама, означити за коју се врсту наставника јављају према чл. X закона о изменама и допунама у закону о устројству Велике Школе од 22. октобра 1896 године.

ПБр. 13706. Из канцеларије Министарства просвете и црквених послова, 26. септембра 1902 год., у Београду.

РАДЊА ГЛАВНОГА ПРОСВЕТНОГА САВЕТА

812. РЕДОВНИ САСТАНАК

20. фебруара 1902 године

Били су: ПРЕДСЕДНИК **д-р В. Бакић**; ПОТПРЕДСЕДНИК **Ст. Ловчевић**; РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ: **д-р Светолик Радовановић**, **Сретен Ј. Стојковић**, **Сретен Пашић**, **Стев. М. Веселиновић**, **Љуб. М. Протић**, **Момчило Иванић** и **Драгутин Антић**.
Пословов **Миладин И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 811. састанка.

II

Саслушан је усмени реферат г. д-ра Светолика Радовановића, редовног члана Савета, о квалификацији г. Милана Вијатовића, који је молио за место учитеља музике и певања у гимназији или Учитељској Школи.

Према реферату г. д-ра Свет Радовановића Савет је одлучио: да г. Милан Вијатовић има прописне квалификације за учитеља музике и певања у нашим средњим школама, ако накнадно поднесе доказе, да је свршио какву нижу средњу или грађанску школу.

III

Прочитани су реферати г.г. Јанка Лукића и Димитрија Милојевића, професора, о књизи: „Латинска Читанка, II део“ од Мите Живковића, директора гимназије Св. Саве, који је молио да се ова његова књига препоручи за привремени уџбеник наших средњих школа.

Реферат г. Ј. Лукића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам „Латинску Читанку“ г. Мите Живковића, коју ми је Савет послао на оцену.

Читанка је израђена према програму. Латинске лектире има доста и она је одмерена према деци, којој је књига намењена. Уз лектуру су и „напомене из синтаксе“ и „речник“ (латинско српски и српско латински). Напомене су тачне, а само су по неке од њих непотпуне. У I. нап. требало је

унети да је именица апозицијом и онда, кад је додана персоналном прономену. Напомена 6. у толико је непотпуна, што је требало рећи да релативна заменица стоји место демонстратива и *које приредне конјункције* (cf. Туром. лат. грам. § 320). Нап. 11. није тачна у толико, јер *genit. part.* у српском језику стоји и без препозиције *од* (између). У 21. нап., где се говори о конгруенцији герундива са подметом, треба додати да се герундив слаже са подметом и у *падежу*. То исто вреди и за напом. 29., где се говори о конгруенцији партиципа. У 25. напомену за *coniunctivus potentialis* место „казује, да би се што могло десити“ могло се рећи само „казује *могућност*“. У 36. напом., где се говори о релативним, каузалним, и концесивним реченицама, у загради уз *sunt* треба додати и прономен *is*, јер кад се каже да је *qui = sunt*, а не *qui = sunt is*, онда немамо прономена, већ само конјункцију. Добро је г. Живковић урадио, што је у 29. напомену увео и *sunt* за *супротност* (*sunt adversativum*) јер га Туроман није увео у 4. издање своје синтаксе.

У речнику и у примерима има доста штампарских погрешака, које нису унесене у поправке тако, да ће то сметати при настави. Тако на пр. на 13. страни у 3. реду одоздо стоји *terra*, а треба да стоји генитив (као објекат уз реч *imperium*). Само је због штампарске погрешке могло доћи, да је *aes* и *ingerm* masculinum, а *valescere* (v. *valesco*) да иде по другој конјугацији, затим да *recens* значи *скоро*, а *Carthaginenses, ium* *Картагина, Leontinus*, а, *ит Леонтињанин, satius* бољи и т.д.

Није најбоља стилизација у 2. примеру (стр. 35., број XXXVIII) и у 1. примеру под LVI (стр. 56), те с тога нису јасни.

Не допада ми се, што госп. Живковић у целом латинско-српском речнику не означаје уз глаголе и глаголске именице прво падеж, који имају те речи, већ прво преводи на српски језик, па онда том преводу додаје знак = са падежом који уз реч долази. Тако г. Живковић пише на пр. *cura*, ае f. брига старање (о чем = 2 п.) место „*cura*, ае f. брига, старање, *alicuius rei* о чем“. Ученик у латинском језику неће никад наићи на „*cura* о чем = 2 п.“, већ само на *cura alicuius rei* т.ј. на *cura* с генитивом, а како треба превести *cura* с генитивом, то треба да дође после израза *cura alicuius rei*. Нека се упореди и *criminator, consequor* etc... Не може се одобрити ни то, што у латинско-српском речнику уз *poenitentia* у загради обележава са *a, um* женски и средњи род а преводи само нашим особним именима. Тако пише *Aemilius* (*a, um*) *Емилије* место „*Aemilius*, 3. Емилијев; *Supst. Aemilius* Емилије“. (cf. и *Atilius* etc). Реч *acdes* у plur. значи и *храмови*, а не само *зграда, кућа*.

Не може се одобрити ни то, што г. Живковић место посесивног адјектива употребљава *genit. subst.*, на пр. *Rajne* у 1. примеру под XL (стр. 38.), „*краљу Сирије*“ (2. прим., II бр., 4 стр.), а пише и „са нумиђанским краљем“ (стр. 16.) и „сирском краљу“ (стр. 39., 1. прим. под XLI). Затим се не може одобрити, што пише *изузетци* (стр. 11), *напуштати* (стр. 44 и LVII) у значењу *остављати, битици* (стр. 53), *излишних* (стр. 56. и LVI) место *сувишних*, и у латинско-српском речнику *Капитолски* и *Каудијски* (стр. VIII), *богатство* (стр. VII), *цисалински* (стр. IX) место *цисалиски* (јер на XLIX страни има, као што треба, *прекоалпски*), *Децембар* (стр. XIV), *бекство* (стр. XI и XXI), *делфиски* (XIV), *Фалернски*; *област* значи *die Macht, potestas* (cf. Вук, речн.³ s. v. *област*), те с тога не може доћи у значењу *finis* (стр. XX); *предео* (стр. XXI и XLII), *предели* (стр. XXVIII), *Леуктриски* (стр. XXVIII), *остарити* (стр. XLI) место *остарети*, јер *оста-*

рити значи *alt machen* (cf. и Вук, речн.³ s. v. *остарити*), *горд*, *гордост* (стр. XLVIII), *стојати* (стр. LX) место *стајати*.

Не може се никако одобрити г. Живковићу, што код особних имена и адјектива, изведених од особних имена, употребљава итацизам. То је узрок, те нема јединства у српском изговору и писању грчких и латинских особних имена. Да би се избегле неједнакости, најбоље је држати се основе и грчко-римског паралелизма и у изговору и у писању. Према том треба писати: *Алкибијад* место *Алкизијад* (стр. 4., III, LIV), *Беотија* место *Виотија* (стр. VII), *Деметрије* место *Димитрије* (стр. XIV), *Деукалијон* место *Девкалион* (стр. 19. и XV), *елеусински* место *елевсински* (стр. XVII), јер би по новом грчком изговору управо место *в* требало писати *ф* с тога, што *и* (*v*) стоји испред тврдог сугласника. За дифтонг *ei* и *ai* (грчко *ev* и *av*) вели Бругман (Handb. von J. von Müller II³ B. 1. Abt. S. 51): „Die zweilautige Geltung von *ei*, *ai* ist bis ins Neugriechische geblieben. Der zweite Komponent u wurde vor stimmhaften Konsonanten zu stimmhaften, vor stimmlosen Konsonanten zu stimmlosem Spiranten, z. B. *εὐνή* heute = *evni*, *αὐτός* heute = *aftós*.“ Тако исто треба писати *Ерик* место *Ерикс* (стр. XVIII), јер г. Живковић већ пише *Сифак* (стр. XLVIII), као што и треба. Кад г. Живковић *Ерux* преводи са *Ерикс*, зашто онда *Erycini* не преводи са *Ериксиани*. Кад је већ узео г. Живковић *Еричани*, као што и треба, онда и место *Ерикс* требало узети *Ерик*. Затим пише г. Живковић *Еуротас* (стр. XVIII) место *Еурота*. Зашто г. Живковић не пише *Евротас*, кад пише *Девкалион* и *елевсински*? Кад г. Живковић *Напто* (стр. XXII) преводи са *Ханон*, зашто онда *Наптоп* (стр. XXII) преводи са *Амон*. Тако г. Живковић пише и *Глауко* (стр. XXI) место *Глаук*, затим *Јелесионт* (стр. XXII) место *Хелесионт*, *Ираклија* (*Хераклеја*) (стр. XXII) место само *Хераклеја* (cf. и *Ираклије* и *Херкул* на истој страни), а пише и *Хиемисал* и *Хијерон* (стр. XXII), *Хистеј* (стр. XXII) место *Хистијеј*, *Латин* (стр. XXVIII) место *Латинин* (cf. Вук, речн.³), *Магнесија*, *Насика* и *Медуза* (стр. XXIX, XXX, XXXII), *Метавро* (стр. XXX) место *Метаур*, *Минос* (стр. XXXI) место *Миној*, *Парис* (стр. XXXV) место *Парид*, *Павсанија* (стр. XXXVI и LVII) место *Паусанија*, јер не пише *Девктра*, већ *Деуктра* (стр. XXVII, а кад пише *Ксенофонт* (стр. LIII), *Тојант* (стр. XLIX) и *Тимолеонт* (стр. XLIX), онда треба да пише и *Фајетонт*, а не *Фајетон* (стр. XXXVII и LX) и *Тимолеон* (стр. 34 и LX). Затим има у књизи и *Тисаферне* (стр. XLIX) место *Тисаферн*, *Јушитар* (стр. 13) и *Јушитар* (стр. LVI), *Вијант* (стр. LIV) место *Бијант*, *Postimus* преводи са *Посмрче* (стр. XXXVII) и пише *Polubus* *Полиб* (стр. XXXVIII) место *Polibius*, *Полибије* и *Тавро* (*Таур*) (стр. XLVIII) место *Таур* и т. д.

И поред свега овога препоручујем Просветном Савету ову читанку за привремену школску књигу.

Београд

11. децембра 1901. године.

Глав. Просв. Савету врло захвалам,
Ј. Лукић, проф.

Реферат г. Д. Милојевића гласи:

Главном Просветном Савету

По одлуци Глав. Просвет. Савета, која ми је саопштена посмом од 24. октобра ове год. СБр. 66. прегледао сам *Латинску Читанку* од Мите Живковића, II део, и част ми је поднети о тој књизи своје мишљење.

Са изменом закона о средњим школама (од 14 јула 1898 г.) промењен је у исто време и план и програм за предавање *латинскога језика* у гимназијама, а у вези с тим морао се изменити и *начин предавања* тога језика као и *метод* у писању уџбеника за тај предмет.

По *пређашњем правцу* есенцију овога предмета чинила су сама граматичка правила, а лектира је била само допуна граматике и потврда онога што се у граматици прешло. Отуда се лектира за ниже разреде састојала махом из појединих испрекиданих реченица без међусобне везе, којима се потврђивао дотични граматички облик или правило.

По *новом правцу* и начину предавања латинског језика, са свим противно горњем, дата је већа вредност самом *штиву*, из кога треба индуктивним путем изводити сама граматичка правила.

Први правац представљен је у нас извршним читавкама Ст. Лекића под именом: „*Примери за латинске облике*“, I и II део.

За новији правац чинили су неке покушаје професори Душан Јовановић и Спира Калик својим Латинским Читанкама, које су ранијим одлукама Глав. Просв. Савета одбивене као негодне за уџбенике.

Писац ове читанке, која ми је дата на оцену, не држи се искључиво ни старог ни новог правца, него је комбиновао *оба* заједно.

Штиво Живковићеве читанке састоји се најпре из појединих краћих *реченица* за превод са српског на латински, а по том са латинског на српски, којим се реченицама по старијем начину потврђује граматичко градиво по појединим одељцима Латинске Граматике Д-ра Јов. Туромана. Пред самим реченицама налазе се напомене које упућују ученике поименце на поједине чланке те граматике. Кад се пак сврши дотични граматички одељак, онда долазе на ред чланци, причиде, са *непрекидним штивом*, у којима су поглавито заступљени они граматички облици, са којима су се ученици већ упознали у претходним реченицама.

Овако комбинован начин излагања штива, по мом мишљењу, за ниже разреде није за одбацавање, у толико пре, што за састав добре читанке са чланцима непрекидног штива није тако лако изабрати таквих чланака, у којима би поступно по својој тешкоћи и сродству били заступљени сви они облици, са којима ученик треба да се упозна, а да се ученички мозак у исти мах не претоварује разноврсним облицима, што је неминуовно код оваквих чланака, у којима се поред простих и лакших облика често појављују и тежи и сложени облици, што не одговара педагошком правилу, да *у настави треба ићи од простијега ка сложенијем*.

Први део Латинске Читанке од истога писца на својим корицама носи записку, да је одобрен од стране г. Министра Просвете за привремени уџбеник, ма да су га г.г. референти неповољно оценили, те га Глав. Просветни Савет није могао одобрити за уџбеник. (Види Просветни Гласник за м. фебруар 1900 стр. 156 и даље).

Овај други део исте књиге само је по концентричном методу *наставак* првог дела те књиге, па у главном садржи у себи многе од истих мана и недостатака, које су г.г. референти нашли у првом делу у погледу на квантитет слогова, чистоту српског језика, недоследност у писању туђих имена и др. Услед тога ја нећу све то понављати него ћу се ограничити само на оне недостатке, који се специјално тичу овога дела, не упуштајући се у ситније појединости.

При овом послу издвајам напред штиво представљено у *реченицама* а о чланцима са непрекидним штивом говорићу на послетку.

Прво што пада у очи при разледању реченица то је, да су оне махом тешке и гломазне, пуне историјских и митолошких имена, која се овде чују пре, него што су ученици учили историју и што год из митологије. Отуда ученици многе реченице не могу ни разумети без дужег претходног објашњења од стране наставника. Таква су н.пр. „Cum Troia a Graecis capta esset, Menelaus Helenam interfecisset, nisi Agamemnon eum prohibuisset“..... „In comitio Romano, quod inter forum et curiam Hostilium situm erat, ficus erat Ruminalis, sub qua gemini fratres Romulus et Remus a lupa nutriti erant“.... „Philocteta, cum a serpente morsus esset, a Graecis a classe communi remotus et in insula Lemno relictus est; eam serpentem autem, quae eum momordit, Juno miserat quod Philocteta olim Herculem adiuverat“ стр. 28. речен. 9. и т. д. и т. д.

Друга је замерка, што штиво у овим реченицама није за све граматичке одељке у довољној мери и бар приближно једнако изнесено, те су неки одељци реченицама врло сиромашни а други су обилнији. Тако, примери за илустрацију „*изузетака у облицима*“ именичким а за тим за „*неправилности у деклинацији*“ јако су скучени и малобројни, док код глаголских облика није тај случај. Како се овом читанком завршује учење облика, а идуће године прелази се на опширније учење синтаксе и на читање класичких писаца, требало је очекивати, да у овим одељцима буде што више примера, у којима би се могли показати неправилни облици и изузеци. На против, ако је писац у првом делу своје читанке ма и узгред навео који пример изузетног облика, он је мислио да је то довољно, па је сличне облике у другом делу своје читанке са свим изоставио, заборављајући познато правило: Repetitio est mater studiorum“ што поглавито мора вредети у изучавању језика из књига, које се пишу концентричним методом

За потврду онога што сам напред рекао, да за поједине облике има и сувише реченица на штету других облика наводим ове појединости:

Код изузетака за именице *II деклинације*, осам реченица тиче се само Genit. plur. на *um* (место *orum*) а не наводи се ни једна реченица за изузетан Vocat. singular. на *i* (м. е).

Код изузетака за именице *III деклинације* има четири реченице за Genit. plur. на *um* (м. *um*), само једна за Ablat. на *i* (м. е) а за изузетке; у Accusat. sing на *im* (м. *em*), за Dat. и Ablat. plur. на *is* (м. *ibus*), за Accus. plur. на *is* (м. *es*) нема ни једног примера.

За изузетке у *роду* код именица има само 3—4 узгредна примера у одељку „*Изузеци у облицима*“, међу тим овај је одељак тако важан и разгранат, да му је требало у читанци посветити нарочити, засебан, одељак: *изузеци у роду*, и са што више примера осветлити §§. 13, 14 и 15. Латинске Граматике (Ј. Туромана).

За substantiva *communia* и *mobilia* нема ни једне реченице а тако исто ни за *defectiva casibus*.

О именицама (и у опште речима) позајмљеним из *грчкога језика* нема ни помена, ма да се оне јављају одмах, чим се почне читати први класички писац Корнелије Непот.

Код *adiectiva* велика множина реченица тиче се само *adiectiva pronominalia* (solus, totus, alter); код придевске *компарације* нема примера за придеве на *dicus*, *ficus* и *volus* нити за *описну компарацију* (са magis и maxime) а маса реченица износи нам *defectiva gradibus*.

Одељци за *numeralia* и *pronomina* обрађени су доста добро, према је и ту могло бити више реченица за поједине врсте бројева и заменица.

Код одељака о *глаголској конјугацији* има такође недостатака поглавито у томе, што су поједини глаголи остали без потврде у примерима. За *verba incohativa* и *impersonalia* нема одељака у читанци. При свем том одељак о *глаголима* потпунији је, штиво је обилније и разноврсније, те је дата наставнику могућност, да међу реченицама бира згодније и лакше за ученике. Ово нарочито вреди за оне одељке у којима се објашњава употреба зависних реченица: *финалних, темпоралних, каузалних* и т.д.

Сем ових синтактичких одељака, писац је између штива и речника уметнуо своје „*Напомене из синтаксе*“, које би имале да послуже као кратак преглед свега онога, што би ученицима било најважније за читање чланака са непрекидним штивом, али овај је преглед лаконски кратак, местимице скучен и нејасан тако, да је боље да га и нема. Може бити, да би овако кратак извод имао неку вредност као подсетник („*memento*“) за оне ученике, који су синтаксу већ учили много опширније и у целисти, али код почетника може пре направити збрку и забуну, него што ће им користити. За пример узмимо шта је наведено за генитив за припадање:

„*Genitivus possessivus* казује припадање и најбоље се преводи присвојним придевом“. Ако би ученик по пишчеву упутству генитив посесивни свагда преводно присвојним придевом, он би у већини случајева добио бесмислицу. Да ли би тако могао превести најпростије изразе: *Domus mei patris; oratio Caii Iulii Caesaris?* и др.

Из онога, што је писац казао о *зависним реченицама* и њихову разликовању помоћу почетних свеза (*ut, cum* и т. д.) могао би ученик закључити, да време и начин у тим реченицама зависи од појединих свеза а не од врсте и значења саме реченице.

Излажући правила за *consecutio temporum*, писац их завршује реченицом: „*За консекутивне реченице не вреди консекуција*“, а противно томе, у колико сам могао спазити, глаголи у консекутивним реченицама у његовој читанци стоје у временима и облицима, као да и за њих свуда вреди горња правила, и т.д.

Довде сам износио готово само мане и недостатке ове читанке у оним одељцима њеним који се тичу појединих реченица, дакле *штива старијега правца и метода*. Остаје ми сада да изнесем, како стоји са *штивом новијега правца*, дакле чланцима са непрекидним штивом.

Одмах у почетку могу потврдити, да је овом страном ова читанка много претежнија и боља од прве читанке истога писца, како по множини и разноврсности, тако и по избору и композицији самих чланака, којих у овој књизи има преко 50. Истина и они су узети махом из митологије и историје, које предмете ученици дотичног разреда још нису учили, те им је много што-шта нејасно и неразумљиво; али с друге стране побуђују у ученика радозналост и интересовање, те ће се уз помоћ наставникову моћи и те тешкоће савлађивати.

Најпре долазе краћи и лакши митолошки и историјски чланци: *Јулитар, Минерва бира маслину, Темистокло, Стара Картагина, Девкалион и Пира, Цезар*, и т.д. по том се ређају све дужи и тежи чланци, који се најзад завршују одељцима из римске историје: *Први конзули, Рат с Порсеном, Рат са Самнићанима, Галима* и т.д.

Како је новим наставним програмом од 1. септембра 1898 год. главна лектира и за ниже разреде прописана у чланцима са *непрекидним штивом*, којих у овој књизи има у довољној мери, то и без онога штива, саставље-

ног из појединих реченица за дотичне граматичке одељке, ова читанка има своју вредност, која потиरे у многим раније показану лошију страну њену, те по мом мишљењу није за одбацивање.

Читанка се завршује *речником*, који је марљивије и боље израђен него у првој читанци истог писца. Свака је реч обележена по квантитету слогова, стављени су знаци за разликовање рода, деклинације, конјугације и т.д. где је што потребно према врсти речи.

Најзад да споменем и то, да има доста штампарских а ређе и стварних грешака, ну које пажљив наставник може лако при појединим лекцијама исправљати заједно са ученицима.

Ако узмемо у обзир ту околност, да се туђ језик не може ни у ком случају предавати без практичне примене, *штива*, и да су до сада (сем ове) одбивене као неупотребљиве све читанке, које су написане по *новијем захтеву* (са чланцима непрекидног штива), онда по мом мишљењу, другога излази из овога положаја и нема него: *одобрити да се ова књига може употребљавати као привремени уџбеник* до евентуалне појаве боље читанке.

9. децембра 1901. г.
у Београду.

Захваљан на почасти
Дим. Ј. Милојевић
проф. Гимн. Краља Александра I.

Према овим рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се књига: „Латинска Читанка, II део“ од директора и професора Мите Живковића, може употребљавати као привремени уџбеник у нашим средњим школама с тим, да цена књизи буде мања.

Г.г. Јанку Лукићу и Димитрију Милојевићу, у име хонорара за реферовање, одређено је свакоме по *двадесет и пет (25) динара*.

IV

Прочитани су реферати г.г. д-ра Николе Вулића и Михаила Ђорђевића, професора, о књизи „Општа Историја, I Источни народи“ од професора Луке Зрнића, који је молио, да се ова његова књига препоручи за уџбеник у вишим разредима средњих и стручних школа.

Реферат г. д-ра Н. Вулића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам пажљиво „Општу Историју I“ г. Л. Зрнића, коју ми је Главни Просветни Савет изволео послати на реферовање, и нашао сам да је г. писац у њој дао крупним потезима једну тачну и јасну слику целокупног живота у обухваћеној периоди према данашњем стању науке (известан број исправака и примедба прибележио сам у примерку који враћам). Други ће референат рећи да ли она испуњава и остале услове који се траже од једног уџбеника. У случају да мишљење буде повољно ја мислим да се ова књижница може употребљавати у нашим средњим школама.

Београд, 20. Децембра
1901.

С одличним поштовањем
Др. Н. Вулић.

Реферат г. М. Борђевића гласи :

Главном Просветном Савету

Прегледао сам Зрнићеву „*Општу Историју, I. Источни Народи*“ која ми је упућена на оцену саветском одлуком од 16. нов. бр. 76., и част ми је о тој књизи поднети своје мишљење Гл. Просветном Савету.

Ниједан ваљда предмет код нас не стоји горе са уџбеницима него што је то случај са Општом Историјом. Оно мало потпуних уџбеника, што имамо, готово су застарели и нису више за употребу, а они пак што се сматрају као добри остали су непотпуни и недовршени. Отуда ће покушај Зрнићев, да нам да потпуно историјски уџбеник, са задовољством поздравити сваки пријатељ историјске наставе. Ну осим овог уџбеника писац нам обећава да ће за предавање историје приредити још и ова наставна средства: „историјски атлас, збирку историјских слика и зидне карте“. Кад сам ово прочитао, одмах ми се наметнуло питање зашто Зрнић у ова наставна средства не увршћује и тако звану „Историјску Читанку“ (*Geschichtliches Lesebuch* — *Lecture historique* — *Историческая Хрестоматія*). Така књига била би за нас неоспорно велика добит, јер је немамо ни за домаћу нити за општу историју. Писац ће ми ваљда дати за право да су такве ствари за нас важније и прече од оних које он обећава, јер се наш ученик лакше може служити немачким или француским истор. атласом и збирком слика, него ли што ће се моћи послужити каквом туђом историјском читанком.

Данас је већ опште познато да се историјско знање не сме ограничити једино на уџбеник, јер је историјски материјал, који се може саопштити ученицима, врло опширан да би могао сав ући у уџбеник. Тога ради потребно је имати и нарочитих књига које ће ученик читати код куће у слободним часовима, те тиме своје историјско знање попуњавати. Уџбеник треба да је главни основ или скелет на који ће се остало знање слагати. О овоме принципу, педагошко-методичком, писци досадашњих историјских уџбеника код нас нису водили довољно рачуна, те су стога при изради уџбеника падали у погрешку, која је често пута наставницима отежавала рад у школи. Знајући да код нас нема историјских читанака, они су се помагали тиме, што су историјску лектуру, коју би требало да ученик прочита на другом месту, уносили у сâм уџбеник, те га на тај начин знатно проширивали, а тиме и извођење програма отежавали.

Искусство је показало да ученици са много већом пажњом прате предавање наставниково и више цене њега лично, кад знају да ће им он у своме предавању рећи и нешто више него што се у уџбенику налази. Наставници историје могу такође из свога искуства посведочити да се на лицу ученика увек огледа радост и расположење, кад им наставник, после завршених лекција о извесном добу и народу, прочита понешто из књижевне и културне историје латичног народа. Уносити, пак, овај елеменат у историјски уџбеник значило би одузимати наставниковом предавању ону занимљивост без које ће његов рад бити мало користан.

Кад се све ово има на уму, онда се види да и овај Зрнићев уџбеник, и ако је најновији, не одступа у главном од уџбеника по којима се данас ради. Као главна замерка, коју је критика с разлогом учинила уџбенику г. Ловчевићевом (а и ранијем г. Прокићевом), јесте сувишна опширност, а понегде и тежи стил за ученике. У њима има пуно ствари којима је место у историјској читанци или их је требало оставити наставнику, те да их он у

предавању помене. Са ове тачке гледишта уџбеник Зрнићев, узет у целини, једва да представља осетнији напредак. Историја Источних Народа представљена је код Зрнића на 60 страна, а код г. Ловчевића на 130 страна (г. Прокићев је још опширнији), али треба имати и то на уму да Зрнићева књига има већи формат и да у њој нема ниједне слике, док је их у онима има прилично.

Како би требало да буде, моћи ће се видети ако кажем да у једном руском уџбенику (Виноградова), који је Карејев претпрошле године похвално оценио, историја Источних Народа излаже се на 20 страна. У овоме погледу Немци су отишли још даље, јер у уџбенику Neubauer-а (1900.), који је стручна критика с хвалом поздравила, историја Источних Народа не заузима више од 10 страна, па и ту је реч махом о култури дотичних народа. Па кад Немци и Руси као народи силни и колонијални могу бити тиме задовољни, зашто онда да ми тражимо нешто више? А ако се у њиховим уџбеницима говори о Источним Народима тако мало, што они остављају одређене руке наставнику, или што ће ученик по упуству наставниковом допунити своје знање из историске читанке — онда ништа не смета и нама да се у томе угледамо на њих, кад је већ њихов рад бољи и практичнији.

Прелазећи на разматрање уџбеника Зрнићевог не могу а да не зажалим што писац није почео са историјом Средњег Века, па би нам доцније могао дати и ово што ми с малом разликом већ имамо. За овај се уџбеник може рећи да је комбинација г. Ловчевићевог и г. Прокићевог уџбеника и када би му место одређивали он би дошао између горња два уџбеника. На много места, а нарочито у културном делу, писац је наводио читаве ставове од једнога или другог горњег писца. Ово неће сметати јединству, јер те ставове писац је иначе наменио прочитавању (лектури). Увод од 10 страна посвећен је културном делу; ту је писац унео извесне ствари којих нема код г. Прокића и г. Ловчевића (Први људи, постанак и развитак људског говора, људ. удружења, вера и обичаји, развитак људске просвећености). Чланку „Људска Просвећеност“ дато је више места но што би требало, јер ученик има прилике да види и сâм и лако му је појмити разне ступње развића (ловачки, сточарски, земљораднички и т. д.). У место што је писац ту опширан, боље би било да је поклонио више пажње добу преисториском и његовој деоби према оруђима, да је поменуо штогод о најстаријим људским становиштима (поречани, пећинци, приморци и језерци) и остацима из тога доба. Ово је потребно знати, јер најстарији трагови људске културе, на које ће ученица наићи у првом музеју, биће баш из тога доба. Чланак „Први људи“ требало је мало боље објаснити кад га је већ писац унео у уџбеник. Не мислим да је за Прве Људе довољно рећи ученику „они су тада становали по дрвећу и грмовима, хранили се плодовима и корењем,“ већ треба ту поменути и узроке који су учинили те је човек дошао до свога данашњег облика. Оно што је речено о историји појединих народа држим да је тачно и верно, и ако налазим да је местимице опширно. У одељку о књижевности писац је унео и понешто ново: садржину неке химне, оломке прича и појединих спева. Раније сам већ рекао да би овоме пре било места у историској лектури. Осим тога, излишан је у историском уџбенику и говор о изворима, то треба оставити самоме наставнику.

Пало ми је у очи да писац у мисирској историји помиње само годину заснивања (4.000) и пропасти (525.). Ма да са годинама треба бити штедљив у уџбенику, ипак је незгодно прелазити време од 3.000 и више година, а немати нигде ни приближну оријентацију, па ни у самим преломима др-

жавног живота. Године су ученику отприлике оно што је компас мрнару, оне му најречитије казују где се у даном тренутку налази. Између осталог излишно је у овом уџбенику и оно што писац, као по неком шаблону, хоће да нађе код сваког народа све врсте уметности и занимања. У место таквих многих сићушних чланчића, у којима често није ништа речено, боље би било да је писац под именом уметност и занимање казао најпотребније о најважнијој врсти уметности и занимања код дотичног народа.

После ових напомена о садржини да кажем коју реч и о техничкој изради. Техничка страна овог уџбеника ни мало не задовољава: хартија је рђава и сиве боје, те су слова испала нејасна и бледа; додајмо још овоме да у уџбенику има двојакот текста, са крупнијим и ситнијим словима — све то чини да је читање доста отежано и за очи заморно. Ову напомену нарочито истичем стога да не би писац овако продужио и даље издавање свога дела.

После свију ових напомена, о којима ће можда понеко и супротно гледиште делити, а из разлога што је ова књига краћа, што је писана чистим језиком и лаким стилем (наративни), ја сам мишљења да се она може препоручити као уџбеник за средње и стручне школе.

25. Јануара 1902. год.

Београд.

Захваљан на поверењу

Михаило Ј. Ђорђевић

професор.

Према овима рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да се књига „Општа историја. I Источни народи“ од професора Луке Зрнића може употребљавати као привремени уџбеник у вишим разредима средњих и стручних школа.

Г.г. д-ру Н. Вулићу и М. Ђорђевићу, у име хонорара за реферовање, одређено је свакоме по *двадесет и пет (25) динара*.

V

Прочитан је реферат г. Михаила Ђорђевића, професора, о „Изводу из Историје Средњег Века“, који је професор Никола Јанчић поднео у рукопису и молио, да се штампа трошком Министарства просвете и употреби као помоћна књига ученицима виших разреда средњих школа поред одобрених уџбеника за Историју Општу.

Реферат г. М. Ђорђевића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам „Извод из Историје Средњег Века“ од Н. Јанчића, проф. и част ми је поднети овај извештај. Овај Извод г. Јанчића креће се између двеју крајности: с једне стране врло је непотпун а с друге опет и сувише опширан. Да се разуме овај парадокс треба имати ово на уму. Школске књиге за општу историју пишу се код културних народа на два начина. Једни од њих (нпр. Французи и Немци) узимају историју свога народа за центар и за њу после везују догађаје из историје других народа, а нарочито оних који су с њиховим народом имали највише додира и веза. Други опет народи, који нису тако срећни да им историја може бити центар историског излагања, изучавају општу историју излажући по извесним периодим

засебно историју сваке државе. Овако раде Руси, а овако, бар по моме нахођењу, морамо радити и ми.

Писац овог Извода држао се првог начина, али с том разликом што је он као *Србин* узео за центар историског разматрања *не историју свога народа већ историју француског народа*. Значи дакле, да се он, радаћи овај посао, није могао ослободити угледа или образаца које је имао при руци. Кад се ово има на уму, онда је са свим природно што овај Извод оставља такав утисак као да је рађен за француске ђаке и француске школе.

Највећи недостатак овога рада у томе је, што у њему *нема ни помена о историји ниједнога словенског народа* у Средњем веку. Могло би се најзад још разумети да је писац изоставио српску историју, с обзиром што се ова учи засебно. Али, у једној школској књизи, изоставити историју свију словенских народа, то је збиља тешко разумети. Чудновато нпр. изгледа кад читамо о неким краљевима ленивцима и њиховим мајордомима, а нема ни помена о Растиславу и Светоплуку, о Симеуну и Самуилу, о Немањи и Душану, о Огокару II., Болеславу Храбром и Владимиру Светом.

У опште се може рећи да је писац у овоме своме послу изнео само историју Француске, Енглеске и Немачке, премда историја ових последњих двеју држава није потпуно проведена кроз цео Средњи век. Историја галијанска у Средњем веку како је овде изложена не даје ни приближну слику. О републици млетачкој, ђеновској и флорентиској, о њиховом економном и културном напретку нема овде ни помена и ако су оне баш у Средњем веку славиле свој златни век. Као што су рђаво прошле државе на полуострву Апенинском, није боље било ни са онима на полуострву Пиринејском. О историји угарској као и о Скандинавији нема ни помена. Из византијске историје Средњег века писац је поменуо само цара Јустинијана I., а ни помена нема о владоцима из династије Комненове, Ангелове и Палеологове. Немачку историју писац износи до Рудолфа Хабзбурга закључно. О важној династији Луксенбуршкој, која је давала краљеве Чешкој, Угарској, а цареve Немачкој нема овде ни помена.

Ова непотпуност не огледа се само у политичкој историји већ и у њеном културном делу. Средњевијековна култура не изузимајући ни француску није представљена како би требало и колико би требало. Ништа није речено о улози цркве и њеним представницима, о наукама и уметностима, као и о првим весницима галијанског ренесанса (Данте, Петрарка, Бокачо). Ово исто вреди и за велике реформаторе и учитеље, Виклифа и Јована Хуса, јер се нигде не износи суштина њиховог учења.

Ово што је доведе речено тиче се непотпуности самога рада, а сад да видимо шта је излишно у овоме послу. Држећи се француских књига ове врсте писцу је француска историја изашла као главна а све друго долази као споредно. Са свим је могло изостати ређање четворице Клодвикових и Клотарових (I) синова, као и оне међусобице између Аустразије и Неустрије. Исто тако опширно је, и за један школ. уџбеник а камо ли за *Memento*, изложена влада француских Капета и борба њихова са енглеским Плантаженетима. Нарочиту је пажњу писац обратио на Стогодишњи рат између Француза и Енглеза. Њему се према француском оригиналу учинило да је тај рат необично важан, а у самој ствари ти ратови имају више посебни значај него ли опште историски. Говорећи о овим ратовима на пуна $3\frac{1}{2}$ писана табака (а то је $\frac{1}{6}$ целог дела), писац је навео око 30 излишних имена места, 20 излишних историских лица и око 20 излишних година и

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

уговора. Све ово неће се наћи ни у једном бољем немачком или руском школ. уџбенику. Треба ли онда да уђе у српски *Memento*? Оваким радом својим сумњам да би писац постигао своју лепу жељу исказану у предговору, т. ј. да омили ученицима овај предмет.

После ових општих напомена да уђемо мало у појединости.

Барварске народе који су у IV. и V. веку поплавили римску царевину писац дели на „три главне *расе*: *германску, сарматску или словенску и скитску или татарску*“. Овде је незгодно употребљена реч „раса“, те би стварала забуну код наших ученика, који под тим именом разумеју шири појам. Ну то је ситна ствар према огромној погрешци коју чини писац *изједначајући Словене са Сарматима и Ските са Татарима*. Наука је данас на чисто с тим да су Сармати само једно племе Скита, али ни једни ни други као Индојевропљани нису Татари. Кад се ово има на уму па се погледа на пишчеву горњу поставку онда би изашло да су Словени исто што и Татари. А на томе проналаску, уверен сам, неће писцу нико честитати!

Од словенских народа писац помиње Србе, Хрвате, Чехе, Моравце, Пољаке, Русе и Прусе. Не знам са којих разлога писац не помиње *Бугарске Словене* (дан. *Бугаре*), *Словенце, Словаке и Лужичке Србе*. Прусе, којих је са свим nestало у немштину при крају XVII-в. није требало овде помињати, а кад је већ то учинио онда није смео заборавити ни Литавце и Лете, који још и данас живе. Пруси, Литавци и Лети по своме језику најближи су Словенима, што значи да су старија грана словенске породице. За Словене је погрешно речено да се јављају у историји тек око половине X. века, јер се зна да је већ у другој половини IX. в. чувено било Велико-Моравско царство Растислављево и Светоплукново.

На општу карактеристику Германаца, њихов живот и обичаје, социјално уређење и митологију, слаба је пажња обраћена. Није тачно што се за Франке каже да су становали на десној обали Рајне до Везера. У једном добром немачком уџбенику (Neubauer) пише за Франке да су становали у Белгији (Салиски) и на Рајни (Рицарски).

Влада Карла Великог као једног од најважнијих владалаца Средњег века могла је бити представљена са више систематике и рељефности. Његови ратови представљени су доста непотпуно а нарочито ратови са словенским племенима, чија имена (Љутићи, Бодрићи, Срби (Sorben), Чеси) писац никако и не помиње. На овоме се требало задржати јер је ово први покушај за германизацију тих словенских племена. Нигде се не помиње где је била престоница Карла Великог. Говорећи о административној подели Карлове државе писац каже да се делила на грофовства и војводства, а зна се да тада војводства нису била у моди већ само *грофовине* и *марк-грофовине*. Где се говори о Верденском уговору (843.) и доба царства погрешно је речено да је Карло Келави добио „западну Француску“, већ је требало рећи да је добио западну Франачку. Феудализам је представљен доста нејасно и неразумљиво. За чудо да писац, кад говори о феудализму, нигде не помиње да је и црква такође ушла у феудално уређење само с том разликом што се духовници као васали нису обвезивали на личну службу своме сизерену.

У реду немачких војводствава помиње се и неко војводство „Каринтиско“, што ће ваљда бити Коруншка, коју писац тако зове по француском угледу, као што доцније помиње и Крањску под именом Карнијолске.

Погрешно је речено да су после Првог Крсташког рата основана три духовно-ригитерска реда: Храмовници, Јовановци и Тевтонски ред. Овај последњи, Тевтонски ред основан је тек у Трећем Крсташком рату. На завршетку писац говори у кратко о Турцима и њиховим освојењима до 1453 год. Али се из овога не види чиме су то Турци били надмоћнији од хришћана и зашто пропадоше толике државе у судару с овим варварима? То би свакако за нашу књигу имало много више интереса од Стогодишњег рата. Ово би биле главније махне и недостаци овога рада што се тиче садржине, али би се и у облику могло много пожелети. За стил у овоме раду поже се у опште рећи да је мало књижеван, и за школску књигу неподесан. Ево неколико примера: „*Образовање* феудалног система *изашло је на површину* у Француској за време владе меровиншке.“ — „Едуард I. окрете сву своју радљивост и својих поданика ка освојењима.“ — „Напоследку дођоше пред Јерусалим (реч је о Крсташима I. похода), циљ свога дугог пута, али смањени на четрдесет хиљада од три стотине хиљада; овај град заузму на јуриш 15. јула 1099. год. и он поста престоницом јерусалимске краљевине, чија је круна понуђена Готфриду Бујонском“. Оваких примера има на више места.

Правописних погрешака има доста. Писац је недоследан у укидању зева код туђих речи, тако нпр. нише Аеције и Ајеције, Војеције, Каснодор, Албоин, религиозан и т. д. „*Франки образоваху један савез*“. Писац пише још „ратоборна радљивост“ (?) „иницијатива“, „ешафот“, господарство“, „притежање“, „делокруг знања“ „Безнишњак“ (овако писац зове познатог вођу предводнице из I крсташког рата.) и т. д.

На основу свега што сам рекао, ја не могу овај рад препоручити Главном Просветном Савету.

Хонорар не тражим.

1. Децембра 1901. год.
у Београду.

Захвалан на поверењу

Мих. Ј. Борђевић

проф. Гим. Краља Александра I.

Према овоме реферату г. Мих. Борђевића Савет је одлучио: да се „Извод из Историје Средњег Века“ професора Николе Јанчића не може употребљавати као помоћна књига за ученике виших разреда средњих школа.

Пошто је г. Мих. Борђевић у својем реферату изјавио да не тражи никаква хонорара за реферовање о овоме предмету, то му Савет није никакав хонорар одредио.

VI

Прочитан је реферат г. Јаше М. Продановића, професора, о књигама: „*Сриско цвеће*, *У школи живота*, *Одабрано приче*, *Бачки пријатељ* и *Млада Сибирка* у издању Мите Стајића, овдашњег књижара, који је молио за одобрење, да се све ове књиге могу употребљавати за поклањање ученицима и ученицама народних школа о испитима и да се могу набављати за школске и ђачке књижнице истих школа.

Реферат г. Ј. М. Продановића гласи:

Главном Просветном Савету

Прегледао сам пажљиво свих пет књига које ми је Савет послао на реферат. Те су књиге: *Српско цвеће* од Луке Зрнића; *У школи живота* од Мих. Стевановића; *Одабране приче* браће Грима у преводу Гл. Регноровића, св. I; *Бачки пријатељ* од Мих. Ст. Ризнића и *Млада Сибирка* од Ксавија де Местра, у преводу В. Т. С. Све ове књиге имају једну сврху — да послуже као штиво за омладину, али иначе нису много сличне. Две су од њих засебна дела, и то једно оригинално (*У школи живота*) а једно преведено (*Млада Сибирка*). Друге су три збирке, али опет различне по саставу. У једној таквој збирци (*Одабране приче*) прикупљени су радови који спадају у једну литерарну врсту (гатка и њене суврсте), док је у другим двома збиркама разнолик садржај. Најзад и ове две последње збирке разликују се по намери коју су имали приређивачи: једна је збирка (*Српско цвеће*) састављена из радова књижевних првака новијег времена, с Вуком Караџићем почев, а намењена је, извесно, за помоћну књигу при проучавању српске књижевности у гимназијама, док је друга (*Бачки пријатељ*) удешена за мању децу, а радови су махом од самога приређивача, или од других, неименованих аутора, а има у њој и превода.

I

Збирка *Српско цвеће* доноси радове седморице наших најугледнијих књижевника. Истина, и ван ове седморице има књижевника који им не само не уступају по вредности, него су од понеких далеко измакли (нпр. Његош, Доситеј, Стерија), али сви не могу ући у једну збирку. Боље би, до душе, било да се писац држао хронолошког реда, али је добро и то што је дао радове разне врсте. Тако је у Вуку заступљена народна књижевност, у Бранку, Јакшићу и Змају понајвише лирика, а у последњој двојници још и приповетка, у Ненадовићу путопис и приповетка, у Лази приповетка а у Трифковићу комедија. Штета је што збирци недостаје уметничких епских песама, јер и ако нам је уметничка епика слабија од лирике, боље је било, ради потпуности збирке, донети коју бољу епску песму, но понеке од приповедака. Или се могао донети који одељак из већих епских песама, ако се приређивачу чинило да мање песме немају велике књижевне вредности.

Главна замерка која би се могла учинити овој иначе пажљиво уређеној збирци била би за недостатак литерарне анализе. Истина пред радовима свакога од писаца има кратка биографија његова, али у томе баш и лежи погрешка. У место да да концизно исказано мишљење о правцу рада појединих књижевника, или да обележи у главним потезима њихову књижевну вредност, или да аналише бар по један њихов рад од оних који су ушли у збирку, приређивач се ограничио на сухо, скоро чигуљско набрајање година и звања појединих књижевника. То чини ове мале предговоре досадним и бескорисним, јер они нити доприносе што год познавању пишчева духа и карактера, нити објашњавају правац његова рада, ни идеје и осећања исказана у његовим делима. И у другом свету води се рачун о животу појединих писаца, али тамо ти подаци служе да се укаже зависност књижевног рада од личности пишчевог и да се појединим догађајима из пишчевог живота објасни главни карактер књижевног рада његова и разне мене и диверзије у томе раду, у колико би их било. Тако узети, ови суви и безначајни датуми оживе; прете и незнатне чињенице из живота показују се као проузроковачи многих значајних промена у идеама и осећањима књижевниковим; аванзовања, ордени,

новчаве награде, све се то јавља као буктиња која осветљава темперамент и карактер пишчев, и чини да се јасније продре у мотиве његова рада. Литерарни историк који хоће савесно да употреби ове документе из приватног живота, мора показати необичну пажљивост у њихову прикупљању, јак дар одабирања, критичку моћ да пажљиво процени важност њихову, а нарочито мора располагати вештином расуђивања, јер без свега тога неће моћи утврдити узајамност међу књижевним радом једнога писца и његовим личним доживљајима.

Г. Зрнић се није умео користити тим подацима и место да му послуже као средство, они су му, изгледа, били главни циљ. Млади читалац не може из његових предговора (биографија) сазнати ништа о вредности рада појединих књижевника. То је остављено да сазна из оно мало радова што је унесено у збирку. Хоће ли то бити довољно; да ли ће оцена читаочева бити и приближно тачна; да ли ће он умети осетити лепоту појединих састава, то као да се приређивача није тицало. Па бар да је дао ма какво упутство о томе; како треба оцењивати поједине књижевне радове, или шта се захтева у главноме од појединих литерарних врста! Ништа од свега тога! Али у накнаду за оно што је донета требало да буде изнесено у овој збирци г. Зрнић је дао оно, што је без икакве штете по читаоца могло сасвим изостати из збирке. Тако у биографији Љубе Ненадовића, која је врло мало већа од *једне стране* има равно тринаест датума, а у биографији Вуковој, која износи мање од три стране има двадесет и један датум. Колико ће ово сухо набрајање датума користити омладини, не треба ни говорити; ово би зар и било од потребе за чиновничке кондуите, али за књижевност зацело не.

Прелазећи на прикупљене радове, не могу а да не учиним једну генералну замерку. Г. Зрнић је с неком непојамном решеношћу избегавао љубавне песме наших лиричара, па чак и оне које многи наставници и у школи читају. То је већ претераност која не води ничему добром. Разуме се да сваки приређивач треба да избегава раскалашне и порнографске песме, каквих има у готово свих наших лиричара. Али и у нашој женској народној поезији, а и у песмама наших најбољих песника има много песама које могу слободно ући у дечје књиге. Да је г. Зрнић био мање педантан, не би се десило да из Змајевих „Булића“ и „Булића увелака“ који својом лепотом чине част нашој поезији уђу у збирку свега две песме, док су друге његове слабије песме нашле места, па чак и дечје песмице за допуњавање. Још је незгоднији случај са Бранковом песмом „Ране“. У овој песми има три дела и њом се показује како је дечја туга кратка и пролазна, како је човекова жалост за женом јача и трајнија, али је ипак пролазна, а како је бол очев за умрлим сином силан и неизгладљив. Песма је једна од најлепших Бранкових песама, али, наравно, овако цела. Г. Зрнић је узео само први део, који сам по себи нема велике вредности. Међутим у другој једној збирци за омладину, у оној што ју је професорско друштво издало под редакцијом г. Св. Симића (Бачка књижница I, Бранкове песме, приредио Св. С. Симић) ова је песма штампана у целини. Тако је и г. Шевић у своју збирку Прерадовићевих песама унео и неке љубавне песме које би г. Зрнић извесно одбацио као „неприличне“ за омладину.

Има још једна ствар која ми се не чини оправдана. Г. Зрнић није поједине писце представљао само радовима у којима су они донета јакн, и који чине њихову главну вредност. Он је уносио у збирку и слабије радове ових књижевника, оне који су споредан рад њихов. Тако су ушле у збирку и ствари које немају велике књижевне вредности, и ако су их писали одлични

књижевници. То је случај са Змајевом приповетком „Видосава Бранковићева“ која ни по стилу, ни по идеји, ни по унутрашњој обради не може стати у ред добрих прича. Јакшићева прича Милац, и ако је патриотске тенденције, не одговара захтевима приповедачке уметности. Још је слабија Ненадовићева прича „Нека је срећа ма и луда била“, а да већ и не помињем како је место оних дечјих песама Змајевих требало узети коју од песама намењених зрелијој омладини.

Али кад је већ г. Зрнић хтео да што је могуће више покаже све правце рада једнога писца, требало је да бар у напомени објасни да су извесни радови слабији по вредности, и да се само за то уносе у збирку, како би се боље уочила разноврсност књижевног рада у једнога писца. Читалац би тада знао да Ненадовићева прича није ту ради тога што је добра, него што ју је писао овај духовити наш путописац. Тако би било боље и за читаоце, а не би било никакве штете ни за писце о којима је реч.

Поред свих замерака г. Зрнићу мора се одати хвала за *оваку* идеју о збиркама за омладину. Доста су се у нас у дечјим збиркама јављале незнатне и невешто написане приче за децу у којима осем обичне поуке (често неморалне) нема ничега, или песмице цуне празних узвика и прозаичних и баналних фраза. Време је да се омладини даду радови првих наших књижевника, јер ће у њима боље уживати и од њих веће користи имати, но у празним и сухим причама и песмама невештих дечјих писаца. Г. Зрнић је указао пут којим треба ићи у издавању књига за децу, и ако позније буде радио посао са више критичности, несумњиво ће учинити добрих услуга српској омладини.

II

Приповетка *У школи живота* од Мих. Стевановића спада у поучне приповетке којих има доста у страним књижевностима, а нарочито у Немачкој. У нас су оне ређе и обично су кратке, те улазе у дечје листове. Г. Стевановићу ова приповетка није првина, али се не може рећи да је њоме показао какав напредак. Њена је фабула врло проста и већ толико пута обрађивана у свим књижевностима. Једно је дете и сувише мажено у родитељској кући, и то мажење изазива у детета рђаве навике и онеспособљава га за добар рад. Са његове ђуди долази му страдање, али то страдање препорађа младога радника у вредна радника који стиче у Америци солидно имање.

С моралом ове приче можемо бити потпуно задовољни, јер је он доста добар. У приповетки се уздиже *рад* и хвали истрајност човека у своје послу. Писац није гледао сву срећу у огромном богатству или великом положају те није начинио свог јунака ни моћним господином ни великим богаташом. Г. Стевановић је избегао то шаблонско усређавање људи туђом помоћу, ту лажну срећу до које човек долази у једном тренутку, а без велика труда. Он се удаљио од наивне гатке и бајке и дао причу која је, колико толико, блиска стварном животу. Али чинећи то, г. Стевановић је једним детаљем покварио ствар: одвео је свога јунака чак у Америку. То већ слаби истинитост приче и приближава је невероватним романима о новоме свету, у коме се олако стиче богатство. Америка за нас има још много романтичности; још и сад рђави приповедачи и драматичари доводе ујаче из Америке, да реше судбу сиромашних сродника у Европи. Још и данас о Америци се мисли као о каквом Елдораду, те г. Стевановић тврди да је то земља у којој се рад „обилато“ плаћа. Така наивност не може се опростити у данашње време, кад се о животу америчких радника и у нас писало, и кад се

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

зна какве „вештине“ употребљују људи у Америци да би стекли своје милијарде.

Похваљујући морал г. Стевановићеве приповетке жалим што не могу похвалити и обраду њену. Г. Стевановић или није знао шта се тражи од добре приповетке, или није умео извести приповетку како ваља. У производима ове врсте, били они за омладину или не, морал није ни једини ни главни елеменат. Приповетка је једна врста поезије; она треба да је уметнички израђена, ако се жели да штогод вреди. То не сме бити занатски посао, којим ће писци упућивати људе да разазвају шта је добро и зло. Оно што приповетка износи као догађај треба да је изнесено штс боље и непосредније; живот који се у њој црта треба да је не само уметнички истинит, већ и да је обележен најбитнијим цртама, најзначајнијим појединостима. Ако приповедач не успе да оживи причу, да приближи догађај у причи призорима из живота, да у једном концизном облику изнесе радњу својих личности, ту нема праве приче. Ако су личности насликане бледо, ако им је карактер обележен неодређеним цртама, ако се радња сведе на безначајне покрете, приповетка нема вредности. Тако, међутим, стоји ствар с приповетком г. Стевановића. Она нема приповедачке вештине, а без ње ни најбоље жеље ни највећи труд не могу дати добру приповетку. Г. Стевановићу је била главна ствар дати деци добру поуку, и од свих начина изабрао је овај, те је тако начинио незгодну смешу из доброг циља и рђаве обраде. Он је све жртвовао тенденцији, а она у рукама слабијег приповедача увек умртвљује белетристичне производе. Једино велики таленти успевају да споје морални елеменат с уметничким, и да без повреде битних уметничких захтева даду моралан производ.

Г. Стевановићева прича далеко је од тога да буде у том погледу добра. Она је суха, скоро анемична; радња је у њој развучена и без интереса, сведена на свакодневни тон слабих дечјих приповедака. Она не може ни мало узбудити читаоца, нити му показати осећања радних личности. У њој се врши један велики прелом у животу главног јунака (Младена), али је то тако невешто изведено да читалац може увек изјавити сумњу у истинитост тога факта. Она чак изостаје иза Хофмановских и Шмитовских прича које су јој служиле за образац, јер нема оне интересантности, оне наивне и лаке интриге која даје причу бар колико толико живости.

Тако стоји ствар са г. Стевановићевом причом у погледу уметности. Он је, извесно, држао да за радове ове врсте треба имати добру идеју, а да обрада може бити и лајичка. Треба, међутим, одучити дечје писце од тога потцењивања белетристике и не допустити им да приповедачки дар замењују занатским послом. Треба оставити писање приповедака талентованим приповедачима, јер су они једини у стању да даду добра обавештења о индивидуалном и друштвеном животу и то на такав начин да у читалаца изазову јаче осећање и покрену их на озбиљније размишљање. Ако се васпитачи омладине плаше од приповедака у којима се износи рђаве стране живота и цртају разорљиве страсти, нека и не бирају такве ствари за децу. Међу добрм приповедачима има много оптимиста, и под њиховим пером нижу се слике доброга, катшто идилскога живота; показује се радња поштенога и вреднога света; износи се примери добрих осећања. То све није измишљено већ нађено у животу, јер и ако је живот далеко од идеалне доброте има у њему местимично и истинске среће и праве врлине. Нека се не плаше васпитачи да деца неће разумети дела великих писаца, јер међу њима има многих, која су приступачна деци. Најпосле, нека деца и не би разумела

сваку реченицу, осетиће многе лепе особине и разумеће поједине истине и тако ће појачати свој дух у интелектуалном и емоционом правцу. То ће у сваком случају бити боље, него под изговором простог и разумљивог писања дати деци какво сухо и непостично причање, које нема на читаоце никаква утицаја. Не треба заборавити да лектира не може непосредно утицати на моралност децју, јер није довољно прочитати шта је добро а шта рђаво, па да се према томе одмах удеси владање. Зло се не чини само из незнања; напротив чешће се тачно предвиђа резултат рђаве акције, па се ипак нема снаге за уздржавање. Тек се поступним васпитавањем воље и осећајности може промењивати на боље човекова радња. Књижевност од своје стране може тсм васпитавању припомаћи, али никад сухопарним моралним приди-кама, већ уметничким изношењем живота а оно се налази у делима у којима осим моралне идеје има доста добрих осећања. Само књижевна дела од првих снага, само радови правих књижевника могу имати утицаја на читалачку средину, а слаби књижевни производи не остављају осетна трага.

III

Бачки пријатељ, збирка г. Мих. Ст. Ризнића има разноврсних састава. У првом реду, у њој има три уметничке песме и неколико народних. Од уметничких песама две су Војислављеве, обе су патриотске и обе су лепе. Трећа је песма г. Ризнићева и може се рећи да је такође доста лепа, али јако личи на Прерадовићеву песму „Путник“. То се најбоље види из стихова које ћу цитирати из обе песме:

Теби жеље моје лете,
 Теби тежи твоје дете:
 Твога даха да с' надишем,
 Твоје цвеће да миришем!
 Ох прими ме ти у крила,
 Домовино моја мила... (Ризнић).

„Теби опет душа дише,
 Теби срце опет бије,
 Домовино мајко среће,
 К теби опет син се креће
 Од радости сузе лије.

Прими опет твоје д'јете,
 Твојим цвећем гроб му кити!“ (Прерадовић).

Остале су четири песме у збирци народне. Приређивач је добро учинио што је унео у збирку народне умотворине, нарочито песме. Оне су одлично штиво за децу, не само што су разумљиве за децу, но што је то права поезија чије лепоте могу помоћи васпитању децјег укуса. Што је још лепше ове су песме нештампане; њих је сам приређивач прикупио и то две из трнске области, једну из Ресаве и једну из врањског Поморавља. Мотив им је свуда епски, али су све четири кратке. Две су испеване десетерцем, једна осмерцем а једна седмерцем. Оне дају овој збирци највише вредности и истичу је у том погледу изнад других збирака. Децји писци безразложно негирају народну поезију и претпостављају јој и слабије уметничке песме. Међутим, за омладину нема песама које су по својој важности боље од народних пе-

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

сама. Нарочито су важне епске песме, јер никаква лектира није тако погодна за јачање патриотског осећања, као што је погодна народна поезија. Ако идеални примери могу имати какве вредности за васпитање — а они их доста имају — онда за Србе нема бољих патриотских узора но што су поједини јунаци из народне поезије. Њихов пример учи омладину не само како се воли свој народ и какве жртве треба подносити за његову слободу, него показује како треба чувати своје лично достојанство, како треба саосећати ближњем, како ваља бранити правду и штитити слабе, како треба уздигнути душу изнад физичких мука. Разуме се да нису све песме такве, јер у неким од њих износе се примери сурових радњи једнога ратничког народа. Такве песме не треба ни уносити у деџе збирке, него се задржати на оним бољима.

Осим песама има у г. Ризнићевј збирци још и народних прича, пословица, загонетака и деџих бројаница. Приче су од слабијих народних прича, а остале су народне умотворине добро одабране.

Довде је у збирци све добро. Али кад се пређе на остали материјал, нарочито на оно што је сам приређивач написао, већ се не може рећи много доброга. Шта више може се замерити г. Ризнићу што је хтео да унесе много свога рада, не разбирајући да ли ће то бити за децу корисно. И најзад да му се још и не замери кад је реч о описивању народних обичаја („Опроштајне — беле покладе“), с претпоставком да је опис тачан. Тако је штијво погодно за омладину и за њ не треба какве јаче књижевничке способности. Већ је незгоднија ствар с описом места и да г. Ризнић није унео у свој опис Горњака једну занимљиву причу, тај би опис био слаб, као што су слаби чланчићи „На српско-бугарској граници“ и „Баба Финка.“ Најпосле и то би му се могло опростити. Али кад је прешао на приче, ту се већ јасно показала истинитост оне изреке чувеног сликара Апелеса; „Обућар нека не иде даље од обуће.“ Обе су приче г. Ризнића о псима и обе су слабе. Нема се шта замерити симпатији г. Ризнића према псима, јер ове корисне животиње заслужују пажњу, али им је учињено много чести, кад им се у једној деџој збирци посвећују читаве две приче. Па још какве приче! У једној од њих два идеална пса, Лиса и Гаров, два вредна чувара имања господарева падају у меланхолију због једнога сна у коме им се смрт предсказала. Па како патетично, како нежно казују један другом своје снове. И страшно се предсказање испунило скоро потпуно: оба су пса изгубила свој живот у борби са вуком. И то је све описано на пуно страница, па још украшено сликом. Оно и до сад су се пси клали с вуковима, али нису са тога улазили у овако сентименталне приче. Па онда, како је то лепо показати деци да сам може и псима да покаже судбину, јер да може људма, о томе су их већ у кући научили.

Друга прича „Паметно црвено“ није друго до једна стара анегдота, само је овде развучена и пропраћена са неколико рђавих слика.

Обе анегдоте које се односе на Франклина лене су и погодне за деџу збирку.

Најпосле остаје чланак који је најлошији. То је г. Ризнићев опис „Шарене змије.“ За чудо је да један народни учитељ не зна елементарне ствари из дескриптивне зоологије. Г. Ризнић помиње само једну фелу отровних змија, ма да их има две до сад добро познате и описане, а мисли се да ће бити још која. Него још је за већу осуду што је помешао те две феле те камењарки даје име шарка. Зоолози не само да разликују те две феле: шарку (*vipera berus*) и камењарку (*vipera amodites*) него их неки међу чак у два

рода, те шарку зову још и *Pelias bergus*. Шарка нема рога док га камењарка има. Поред те главне погрешке г. Ризнић је учинио неколико ситнијих. Он вели да је рошчић у шарке (т. ј. у камењарке) на врху *горње вилице*, док је он у ствари на врху *усне*. Такође је погрешно да се на тој змији виде три пруге на цик-цак, а међутим има само једна пруга на цик-цак, а с обе стране њене налазе се тачке, као што се и на самој слици у овој збирци види. Даље г. Ризнић наводи да ова змија чим јој се ко приближи жацне језиком и отровним зубма, а већ и деца знају данас да змија не жаца језиком. Најзад није добро речено ни то да се змија зубма прикачи за тело и да кроз зубе покуља отров. Змија боцне зубом као иглицом а отров кане (а не покуља) кроз зуб у рану и отрује крв. Тако ствар стоји, а за највећу је осуду, кад се и овако грубе погрешке могу пустити у деју збирку.

IV.

Одабране приче Браће Грима. Ово су немачке народне приче, гатке и бајке прикупљене и можда у појединостима дотеране. Вероватно је да понека од њих и није права народна, или су Браћа Грим унели у њих нешто књижевног елемента. Но то није толико важно. Много је важније питање да ли су све ове приче погодно штиво за омладину. Мишљење о гаткама подељено је у педагошком свету, и док их једни препоручују као врло ваљано штиво за децу, дотле други одлучно устају против њихова уласка у деље књиге. Истина је, међутим у средини, јер доиста има гатки које ни својом идејом, ни појединим елементима не могу бити од користи за омладину, док су друге врло добре и могу се с разлогом препоручити омладини. И у овој збирци има неколико прича које вреде као документи људске прошлости, као обележје духа народног у ранијим периодима друштвеног живота, али ван те историске важности немају друге никакве. Оне показују примитиван поглед на свет; имају вредност за проучавање религије; служе као подаци за испитивање културне и националне сродности појединих народа. Али то је све недовољно да им да право улажења у деље књиге. Морал је у њима често врло рђав, а имају много фантастичног елемента којим могу у деце појачати страх и изазвати сујеверје и предрасуде.

У овој збирци најлепша је прича „Трнова ружа.“ У једнога краља роди се кћи, и како није имао више од дванаест златних тањира, то позове на свечаност само дванаест *мудрих жена* а били их је свега тринаест. Баш кад су оне даривале дете дође ова тринаеста и одреди да се крајева кћи у петнаестој години убоде на вретено и да умре. Дванаеста мудра жена која још није била исказала своју жељу ублажи ту казну и одреди да то не буде смрт већ стогодишњи дубок сан. Све се испуни као што је проречено. Крајева кћи убоде се у вретено кад јој је било петнаест година и паде у дубок сан, а с њом и цела кућа, како се ко затекао у том тренутку. Око двора порасте трње и склопи се густо са свих страна. Многи су краљевићи долазили тамо да виде крајеву кћер, али су зло прошли. Прође сто година и пред једним краљевићем размаче се трње и указаше се двори. Он затече све у сну и пробуди крајеву кћер. И кад сиђоше заједно све прену иза санка. Пробуди се и краљ и краљица и цео двор, па се гледаху, чуђаху се и дивљаху. И коњи у дворшћу поустајаше и стресоме се; ловачки пси скочише и почеше махати реповима; голубови на крову повадише главе испод крила, погледаше око себе и одлетеше у поље; по зидовима се размилеше мухе; пробуди се и ватра на огњишту, разбукта се и поче да кува јело,

што је било пристављено; печење поче опет да чврчи; а кувар звизну по-кућару шамар, да се овај раздера што је игда могао, а и слушкиња очеруна кокошку. Тада се на двору прослави свадба краљевићева са Трновом ружом са највећим сјајем, и они проживеше задовољно, све до своје смрти.

Остале су приче слабије а неке од њих јако су сличне нашим народним причама из Вукове збирке. Тако прича „Три златне ђавоље длаке“ својим почетком личи на митско причање о Киру и Мојсеју, али се даље развија слично нашој причи Усуд, која је индијског порекла. Прича мачка и миш-ортаци позната је и у нас, а „Јунак кројач“ личи на наше приче о Ђоси и дивовима. То је, у осталом, врло разумљиво кад се зна шта представљају гатке и како се развијају у усменој народној књижевности.

С погледом на морални елемент, ове гатке заостају иза појединих наших гатки (као што су н.пр. Ко мање иште више му се даје; Правда и кривда; Права се мука не да сакрити; Невоља и др.). Али понеке од њих заостају и обрадом иза наших народних прича. Има их и са свим лоших, а и у бољима има по што шта што није за децу. То се све могло у децим збиркама изменити, јер није потребно да баш све што се у гатки помиње уђе и у деци збирку. Тако нпр. могао је писац у лепој причи „Снежана“ у духу наше народне приче исправити оно што огледало говори краљици са *vi*. Даље, требало је ублажити одвратну слику у којој се износи како краљица једе дигерице за које мисли да су њене пасторке. У нашој народној причи и у причама арапског зборника „Хиљада и једна ноћ“ то је већ блаже представљено. Тако би се могла ублажити и казна краљичина, јер не ваља деци износити као похвалом пример овако сурове казне, које одговарају једино примитивном варварском духу народном.

Има и горих ствари у овој збирци. Како се нпр. може препоручити омладини прича у којој се уздиже лукавство и превара а завршује се оваком похвалом глупости: „Кад би глупост увек доносила толико користи, ја бих је радо поштовао.“ А учитељи једнако у школи хвале знање и цитирају познате стихове: Знање је светлост, знање је моћ... Па онда, док у једној причи човека осуђују на смрт због крађе („Јеврејин у трњу“) догле у другој човек крађом долази до среће („Четири брата вештака.“)

Осим приче „Поштени људи“ која је са свим рђава с моралног гледишта нису добре ни ове приче: „Свезнајући лекар“ (Није добро српски речено, боље је рећи свезналица лекар), „Мудра Наста“, „Три лењивца“ на ни прича „Мачка и миш-ортаци“. Прве две требало је да буду комичне али је њихов хумор некако незграпан, непријатан и може само бити од штете за децу. Увек треба бити на опрези, кад је реч о уношењу хумористичког елемента у деци књиге. Деца и сама радо претерују у шали, и треба избегавати да се даје деци лектира која ће потхрањивати и појачавати деци наклоност према подсмеху. Нарочито их треба чувати од грубих досетака, и усилене, тешке шале каква је у овим причама.

Прича „Три лењивца“ најгора је у целој збирци. Она је кратка, без икакве књижевне вредности, а мисао јој је да треба бити лени, па да се добије краљевство. Између три брата отац даје краљевство ономе који је најленији, те који кад би га вешали а додали му оштар нож волео би бити обешен, но потрудити се и пресећи конопац. Као што се види, врло узорита породица: не зна се ко је бољи, отац или синови!

Погрешка приређивачева у томе је што је мислио да су све народне умотворине добре. И оне и јесу то дондга, али само као подаци за проуча-

вање културе у појединих народа, као прилози за етничку психологију, као документи за извесне историјске хипотезе. Али за дечју књижевност нису све подједнако добре, па их чак има и врло рђавих по идеји а слабих по разради.

V.

Млада Сибирка, приповетка Ксавија де Местра износи нам доживљаје једне девојке која је из Сибира сама пошла у Петроград, да за свога оца измоли милост у цара. За тај пут једва је добила одобрење од својих родитеља, али је најпосле њена чврста воља и непоколебљива одлука принудила родитеље да попусте. Њен је пут био веома тегобан; то је било готово право мучење, и само се има захвалити добрим људма и њиховој помоћи, што није пропала на томе страшном путу. Позније је већ било боље: у самом Петрограду она је наишла на обилату услужност док није стигла и до самог цара. Ту је постигла и мету својих жеља, ослободила оца и још два осуђеника и добила уз то и богате дарове. Пошто је довршила своју мисију девојка се посветила Богу, али му није дуго служила. Болест коју је на мучном путу задобила учинила је крај њеном животу.

Прича је, као што се види, потпуно морална. Изложити се страховитим опасностима и напорима да се спасу родитељи, то је доиста херојско дело, и заслужује да се стави на углед омладини. Само, писац ове приче није испрпао све користи које му даје овако лепа тема. Напрезања сироте девојке нису насликана с потребном јачином, него су више наговештена, слабо обележена. Нарочито се нигде не истиче с довољно вештине осећање ове јунакиње, у појединим моментима њеног патничког живота. Душа девојчина затворена је пред читаоцем а обавијена неком мистичном религиозношћу. Девојка пролази кроз Сибир и ми видимо да на једном месту остаје гладна, на другом умире од зиме, на трећем једва сачува живот од разбојничког напада. Али то је све испричано без топлине, те не псазива у нама саучешће, а камо ли да нам измами сузе од очију. Читаоца осећа да је све то намештено, да ће се свршити добрим успехом, па прелази преко овлашно оцртаних догађаја без великог узбуђења. Изгледа да је писац споредно узео за главно и у место да прикаже силну снагу воље и јаку идеалну тежњу Параскевину, задржао се више на њеном бављењу у Петрограду, и њеном животу у манастиру.

Друга је мања приче сувишна религиозност. Параскева већ и у почетку приповетке излази као нека велика бигодкиња. Доцније се та сувишна побожност појачава и девојка одлази у калуђерице. Тако решење не одговара ствари, и није препоручљиво за дечје књиге. Њена патња довољна је да послужи као захвалност Богу, а и родитељи су много патили, па је право да остатак живота проведу у заједници са својом јединицом. Писцу се, изгледа учинило, да би то било и сувише среће за њих, па им одводи ћерку у манастир, те кад му се и то учинило мало, он је лишава живота. То је скупа цена за родитељско ослобођење, и мучно да би било честитог родитеља који не би пристао да са женом и ћерју седи у Сибиру радије но што би допустио да смрћу кћерином искупи своју слободу. Писцу, дакле, није ништа требала ова суровост, и без невоље је начинио причу сентименталном, у место да витешки еп заврши једном идилмом. Може бити да је сматрао смрт наградом, али и најрелигиознији хришћанин мора жалити рану смрт и сматрати је као казну, кад овако дође. Бити добар хришћанин не значи мрзети живот; само лицемери могу говорити о смрти као о великој

срећи. А ако има људи који искрено желе смрт у младости, то чине или у моментима страшних трљења, или нису нормалне душевне конституције. Парскева, међутим усмрћена је кад је требало да срећно проживи и за ту суровост не верујем да ће писац добити од деце одобравање.

VI.

Сад да кажем што и о препоручивању ових књига. Ја начелно нисам да министарство откупује књиге за поклањање ученицима, него да их оно по извесном плану, под редакцијом стручних људи, тачно по програму израђује. Док то министарство не учини, нека наставнички колегијуми, односно школски одбори по својој вољи узимају књиге за поклон ученицима, али само из оних књига које су за ту сврху препоручене. Не могу, дакле, ни једну од ових књига препоручити за откуп, али могу „Српско цвеће“ препоручити да га наставнички колегијуми, у недостатку других књига, употребе за поклањање ученицима виших гимназиских разреда и ђацима учитељских школа. Младу Сибирку препоручујем за поклањање ученицима гимназија, Више женске школе и девојачких школа. У школи живота препоручујем за поклањање ученицима грађанских школа. У исто време све се ове књиге могу препоручити и за школске књижнице. Збирке Бачки пријатељ и Одабране приче могу препоручити само за књижнице, и ако ова прва има онај погрешан чланак о шареној змији, јер ће учитељи већ умети исправити погрешке.

На завршетку нека ми се допусти једна напомена. Писци и издавачи требало би да подносе књиге за омладину у рукопису. Тако би се могло избећи да у једну иначе лепу збирку не уђе и понека рђава ствар, као што је овде случај са ове две збирке. Ја сам сада био нешто блажи у пресуди, али ако писци и издавачи буду намерно стављали министарство пред дилему да или препоручи за књижнице и збирке у којима има по нека лична ствар, или да их коначно одбије, ја ћу, ако ми други пут такав случај дође на мишљење, бити за одбацавање. Тим ће се успети да се писци и издавачи навикну на погоднији пут, а и школе ће добити боље књиге.

Још нешто. Препоручујући књиге за поклањање, ја сам рекао да то треба да буде произвољно: да их колегијуми и школски одбори могу набавити, али да не морају. То исто важи и за књижнице школске, и никако не бих препоручио да набављање ових књига буде обавезно.

Част ми је уверити чланове Главног Просветног Савета да их одлично поштује

20. фебруара 1902. год.

Београд.

Јаша М. Продановић

професор

Према овоме реферату г. Ј. М. Продановића Савет је одлучио: да се књига: „Српско Цвеће“ може употребљавати за поклањање ученицима виших разреда гимназија и ђацима Учитељских школа у недостатку других књига; да се књига: „Млада Сибирка“ може употребљавати за поклањање ученицима гимназија, Виших Женских Школа и Девојачких Школа; да се књига „У Школи Живота“ може употребљавати за поклањање ученицима Грађанских Школа; и да се књиге: „Бачки Пријатељ“ и „Одабране Приче“ могу препоручити само за књижнице народних школа.

Г. Јаши Продановићу, у име хонорара за реферовање о овим књигама, одређено је *педесет (50) динара*.

Овим је завршен овај саветски састанак.

813. РЕДОВНИ САСТАНАК

6. марта 1902. године

Били су: председник: **д-р В. Бакић**; редовни чланови: **Ср. Ј. Стојковић, Ср. Нашић, Ст. М. Веселиновић, Љуб. М. Протић, М. Иванић, Драг. К. Антић** и **д-р Стеван М. Окановић**.

Пословов **М. И. Шеварлић**.

I

Прочитан је и примљен записник 812. састанка.

II

Прочитано је писмо г. Министра просвете и црквених послова од 4. овога месеца, ПБр. 2469, којим је изволео питати Савет за мишљење о томе: да ли г-ђица Даринка С. Димићева, учитељица у Рачи, и после учињене кривице, може и даље бити учитељица народних школа.

Савет, пошто је размотрио све акте по кривици г-ђице Димићеве, на основу чл. 65. тач. 1 закона о народним школама, одлучио је: да г-ђица Даринка С. Димићева, учитељица, према учињеној кривици, коју је признала у својем саслушању од 26. прошлог месеца, не може даље бити учитељица народних школа.

III

Прочитана су писма г. Министра просвете и црквених послова од 4. овога месеца, ПБр. 2531, којим је спроведена Савету на оцену молба г. Љуб. Н. Вукашиновића, учитеља из Азање, који је молио да се његова књига „Успомене са Савинца“ препоручи за књижице народних школа.

Савет је одлучио: да г. Момчило Иванић, редовни члан Савета, ову књигу прегледа и Савету реферује о томе, да ли се она може препоручити за књижице народних школа.

IV

Прочитан је реферат г. д-ра Стевана М. Окановића, професора, о Писанкама г. Ђорђа Крџца, чиновника железничке дирекције, и о Зидним таблицама г. Виће Малетића, учитеља цртања у пензији.

На 797. састанку саветском прочитани су реферати; г.г. Мих. Валтровића и Ђорђа Миловановића о Писанкама г. Ђ. Крџца, о Зидним таблицама г. Виће Малетића и о цртанкама за основну школу од писца под мотом: „Било је већ време...“ и од „Правдољуб-а, Мирољуб-а;“ и реферат г. Михаила М. Станојевића, учитеља, о Писанкама г. Ђ. Крџца, и о Зидним таблицама г. Виће Малетића, а на 798. састанку прочитан

је реферат професора г. Јосифа Ковачевића о „Српском округлом писању“ од г. Виће Малетића.

Реферат г. д-ра Стевана М. Окановића гласи:

Главном Просветном Савету.

Главни Просветни Савет ми је изволео упутити на преглед и оцену 1.) пет свезака угледа за писанке нар. школа од г. *Б. Крупа*; 2.) Зидне карте за лепо писање од г. В. Малетића, и 3.) Српско округло писање, такође од г. В. Малетића. Све ове радове су већ прегледали раније одређени референти, познати са своје стручности за ствари ове врсте, те је с тога у толико већма олакшан мој посао, у колико су они, на основу детаљног разматрања ових радова, изrekli свој суд о њиховој вредности. Ну, како у појединостима владају разнолика мишљења о лепом писању, то су се и г. г. референти у гдекојим питањима размимоншла. С тога ћу ја бити слободан да нарочито додирнем та питања.

Прво је питање о потреби угледа за лепо писање као и о томе, да ли ти угледи треба да буду на самим писанкама, као што је удесио г. Крџац своје угледе, или пак на зидним таблама, као што је то учинио г. Малетић. Да се то питање реши, потребно је обазрети се на физиологију и психологију писања. И ако радња писања на први поглед изгледа тако проста, ипак је то комплекс психичких и физиолошких појава. Пре извођења самог покрета руке при писању морамо бити свесни представе како оних слова (односно саставних делова њихових), која хоћемо да пишемо, тако исто и представе оних покрета руке, који се врше при писању дотичног писмена. Тада почиње само извођење покрета. Том приликом се услед надражаја, који се врше при писању грчењем и пружањем мишића прстију, шаке, па чак и целе руке, стварају у свести нашој *осећаји унутрашњих додира т. з. мишићни осећаји*. Упоредо с покретом руке иде и покрет очију, које прате писање црта озго на ниже, оздо на више, с лева на десно ит.д. Разуме се, да се и том приликом грчењем и пружањем мишића, који очи крећу, стварају такође мишићни осећаји. Ови мишићни осећаји асоцирају се с једновременим мишићним осећајима саме руке и *тај комплекс осећаја чини ону психичку основицу, која, првобитно, треба да је меродавна за лепо писање*. Велим првобитно, јер се познате, честим обнављањем тих процеса, изгубе ти психички елементи лепог писања т. ј. више се не представља сваки покрет руке, већ се покрети при писању врше аутоматски. Сличан је случај, када се учи свирање на клавиру. Првобитно се мора сваки удар, сваки покрет руке и прстију представити, па онда извести, али после дугог вежбања ти се покрети врше и без пратње пом. психичких појава, дакле аутоматски.

Разнолики су и квалитативно (по т. з. месном - локалном - обележју) и квантитативно (по јачини) ти мишићни осећаји према томе, на каквом се материјалу пише, каквом писаљком ит.д. Тако н.пр. друкчији су ти осећаји када се пише крижуљом на таблици, јер се тада морају мишићи јаче напрезати; тако исто јачи је притисак када се пише оловком на хартији, него ли што је, када се пише пером. Та је разлика још већа, када се пише кредом на табли, јер овде игра извесну улогу још и другачији положај руке као и положај поља, на коме се пише. За сваку од ових врста писања су потребна нарочита навикавања, јер су, као што поменух, и комплекси мишићних осећаја другачији. Често су, услед те разноврсности материјала и начина писања, та вежбања толико несконтрисана, да остају без великог

успеха. *С тога, психолошки узевши, није без разлога оно мишљење многих школских радника, да наставу писања треба одмах почети на оном материјалу, који се највише употребљава у животу и оним средствима, којима се лепо писање и може једино изводити, дакле : пером по хартији.*

Ну, да оставимо то на страну. За решење нашег питања главно је, да морамо ово разлагање узети као основицу за решење постављеног питања. Психички услов за лепо писање чине, дакле, представе црта и писмена и комплекси мишићних осећаја руке при извршавању покрета, као и мишићних осећаја добивених услед покрета очију како посматрањем тако и извођењем појединих црта и слова. Да би створили представе појединих црта и слова потребно је да имамо правилних угледа, које ћемо прво детаљно посматрати, те тако на тај начин задобити јасне представе о појединим писменима, па после покушати и само исписивање. Питање о потреби угледа за лепо писање је, дакле, на тај начин решено. *Оно је ван сваког спора.* Али настаје друго питање: да ли ти угледи треба да су на великим картама за све ученике или на писанкама, за сваког ученика понаособ? Напред изложена психичка анализа нека нам послужи и за решење овог питања. Да би облици писмена, које ученик изводи, могли бити што вернији угледима, које има пред собом, потребно је да је што мање разлике међу њима и да је што је могуће мања дистанција између угледа и ученика. У противном случају не ће се покланати мишићни осећаји мишића очију *при посматрању* угледа са мишићним осећајима мишића и руке и очију *при извођењу* њихова и у толико ће и успех бити слабији. Угледајући се на опште угледе, који су крупнији, него ли писмена, што их ученик пише, и који су веома удаљени од ученика, *ученик врши у неку руку умањивање*, као што н.пр. цртач чини, кад какву слику не прецртава у њеној правој већ умањеној величини, а да је то већ сложенији посао, то не ће нико спорити. Према томе, моје је мишљење, да су за ученике потребни угледи на самим писанкама. Угледи пак на великим мапама, као што их је израдио г. Малетић, били би, према томе, излишни или, у најмању руку, мање потребни од угледа за писање на самим писанкама.

Остављајући на страну ово начелно питање о овим наставним средствима, да посмотримо пом. писанке у појединостима. При разматрању ових писанака можемо разликовати, пре свега, две стране њихове: стручну и методску. Прва се тиче композиције линиатуре и калиграфске израде, а друга пак избора и распореда градива. Морам признати, да је калиграфска израда ових писанака у главном добра. Поједине опаске изнео је г. проф. Валтровић, односно г. Јосиф Ковачевић, у својим рефератима, противу којих ни ја немам ништа да приметим, те ћу се с тога, што се те стране тиче, задовољити само неколиким напоменама на крају овог реферата.

Али, што се тиче методске стране ових писанака, слободан сам учинити следеће примедбе. Како г. Крњац у својим писанкама, тако исто и г. Малетић на зидним таблицама дели градиво на два дела: I. мала слова, и II. велика слова. Први део и код једног и код другог има једнаки начин обраде и то овакав: прво су исписани елементи (па и то не сви) из којих су састављена мала слова; за тим су ти елементи повезани у слова, пазећи при том у неколико на њихову сродност, и најпосле долазе поједине речи. Тим је истим путем код г. Малетића изложен и други део, који обухвата велика слова. Ја налазим, да би тај пут требало изменити у толико, *што би одмах после елемената сродних група слова дошло писање не само тих слова, већ и слогова и речи.* На тај би се начин унеда већа заинтересованост у ову наставу, јер се не би дуго бавило само у писању знакова

који још немају никакво значење. Везивање слова пак без икаквог значења, чега има и код г. Крњца и код г. Малетића, треба изоставити. Када такве композиције слова неће ученику позније у животу никада требати, онда не могу да разумем, зашто их и уносити у прегледе за лепо писање.

Пре писања великих слова код г. Крњца (св. II.) чак је и од већ поменутог правила његовог одступљено, јер пре самих писмена и немамо листова за њихове елементе, нарочито оне, који су карактеристични за велика слова. О каквом срањивању великих слова са малим и извођењу великих слова на основу познавања саставних делова малих слова нема ни помена ни код једног ни код другог. У место тога г. Крњца је помешао само неке елементе великих слова с елементима малих слова на првој страни I. свеске. Тиме је пак само оштетио и ту страну, јер су услед тих елемената великих слова морали испасти крупније и елементи малих слова, но што су ти елементи у словима, која одмах на познијим листовима томе следују. Слова пак треба да су синтеза раније изложених елемената, а како су овде елементи крупније изведени, то је и та синтеза овде отежана неправилним предазом с елемената на целину.

Г. Крњца се разликује од г. Малетића, што је унео, иначе с истим градивом и истим редом, и „*усправно*“ *писање*, чега на таблицама г. Малетића нема. Да је та половина рада г. Крњчева и калиграфски узевши без потребне правилности и гнукости, поменуо је г. Валтровић у свом реферату. Поред те напомене ја додајем још, да је тај део г. Крњчева рада промашао свој задатак и по томе, што је г. Крњца погрешно разумео, шта значи *усправно писање* у основној школи. Г. Крњца је назив „*усправно писање*“ идентификовао с називом „*округло писање*“, те нам је за то и израдио *усправно писање* у облику *округлог писања*. *Усправно* се пак *писање* у основној школи не разликује од *косог писања* по оним обележјима, по којим се разликује *округло писање*, већ се разликује само по правцу осовине појединих слова. Код *усправног писања* је та осовина вертикална према линији, која показује правац *писања*, док је код *косог* нагнута у десно. Других разлика у облику слова, као што је *округлом писању* својствени (нагао) прелаз *дебелих линија* у *танке* код *завијугака*, њихово *задебљавање* и т. д. нема. — Како је ова погрешка плод погрешног *разумевања*, а како је г. Крњца, као што се из овога види, за прву врсту *писања* добар *калиграф*, то му не би било тешко, да овај део понова изради по овим напоменама.

Поступност у *линиатури* је код г. Крњца у IV. св. нагла. Тако, кад ученик сврши III. св. и узима IV. прелази на *ситније* *писане реченице*, но што су *дотле* биле у III. свесци. То је добро. Али зашто тада баш, када се *уводи* мања *величина писмена*, морају да *отпадне* *линије*, које *обележавају* *усправни* (или *коси*) *положај* *слова*, не могу да разумем. Ну још је *чудније*, што тих *линија* *никако* и *нема* још од *прве свеске* у *оном делу* ових *свесчица*, који је *одређен* за *усправно писање*. Ако је *линиатура* *помоћно средство* за *правилно образовање* *оног физиолошко-психичког комплекса* у *ученику*, што га у *почетку овог реферата* *описах*, а који је *основица* *лепог писања*, то та *линиатура* *може* да *изврши* *свој задатак* *онако исто* и код *усправног писања* као и код *косог*. — *Последњи* и *завршни* *ступањ* код г. Крњца *јесте* *писање* *сасвим ситно*, али са *хоризонталном* *линиатуром* и то *како* за *правац писања* *тако исто* и за *висину* *слова* и *дужину* *репова* *њихових*. Међутим, ја бих *разликовао* *још три степена*: 1.) *писање* на *линиатури* *само* за *правац* и *висину* *трупа* *појединих слова* (*без* *линиатуре* *ширег одстојања* за *репове*); 2.) *писање* по *линији*, која *означава* *само* *хоризонтални*

правац писања (т.з. писање по једној линији); и 3.) писање на хартији без линија. Уз сваки би ступањ требало имати и ластова без образаца за писање, не само с линиатуром, јер се лепо писање не може ограничити само на ове основне речи и реченице, које служе као угледи за прво учење лепог писања, већ треба пружити простора и за другу грађу, коју би ученици чули од учитеља, преписивали из књига или и сами себи задавали. Ни код г. Малетића, на његовим таблицама, такође нема тих ступњева, али се то не опажа као недостатак, јер његове таблице нису у исто време и поље, већ би једино висиле о дувар и главни би им задатак био, да ученици, гледањем на њих, добијају тачне представе о правилности појединих слова.

Као и г. Крњац тако и г. Малетић нема прегледа за усправно писање. Г. Малетић има зидне прегледе за округло писање, који се могу употребљавати у средњим и другим школама, али никако не могу заменити усправно писање.

По избору градива разликује се г. Крњац од г. Малетића, што није унео и бројеве, а г. Малетић од г. Крњаца, што нема реченица. Па ипак и ако је оскудније, градиво г. Малетића је одабраније, док г. Крњац има доста речи страних и за децу необичних (еснаџ, Ефемија, слон, носорог, фишек, фитиљ и т. д.) и реченица без значаја (н. пр. „дете полази ногом смешећи се), и ако иначе има и лепих изрека. Поједина слова је г. Крњац изнео и у другојачијем — искићенијем — облику. Од неких слова имамо на тај начин и по неколико представника (као н. пр. има 2 Њ, 3 Ж, 2 А, 2 Ј, 2 К, 2 Е, 2 Ф, 2 Ђ, и 5 Ђ). Ја држим да је за основну школу довољно имати по једног основног представника свакога слова. — Г. Крњац би имао да унесе још и интерпункцију у извесне реченице IV. свеске. У другом делу I. св. је одвајао поједине речи једну од друге запетама, а у првом делу није. Или треба свуда одвајати или нигде. Реч „Тимик“ у другом делу III. св. ваљда треба да је „Тимок“; у V. св. место „живити“ треба „живети“. — Г. Малетић је израдио прве линије озго на ниже у словима П и Т као танку косу, док је те исте линије у словима Г и Р израдио с поступним задебљањем на средини. Сама тежина руке ири писању тих потега нам показује, да и ти потези морају бити дебљи. Сем тога одношај појединих линија по дебљини зависи и од величине слова. На зидним таблицама г. Малетића и ако су слова много већа од писаних, ипак су само усправне (т.з. дебеле) линије ојачане, а косе су такве, да их ученик неће моћи да види ни на одстојању од 2—3 метра. Међутим оне треба да послуже као углед за цео разред!

На крају свега овога морам исказати своје чуђење, што је г. Малетић ове таблице назвао својим методом писања, када овај ред по конструкцији није његов, него у много бољој разради постоји одавно код других народа. — Шта пак код г. Крњаца значи „гетички“ не знам.

*

Г. Малетић је поднео још и три свешчице угледа за округло писање у средњим школама. Ти његови прегледи имају све методске мане и недостатке као и напред прегледане писанке и зидне таблице. У првој су свешчици елементи, тек на крају повезани у слова по азбучном реду! У другој су свешчици речи с малим писменима; има их разних по дијаклекту (ћерати, виока) а и страних (котирати, нотирати, садло). У трећој су свешчици велика слова и речи с почетним великим словима, не без горњих недостатака.

Техничке недостатке овога дела изнео је за то стручни референт, г. Јосиф Ковачевић, и ја се у том с њиме слажем.

*

На основу свега овога доведе реченога моје је мишљење, да све ове замјерке, како моје тако и остале г.г. референата, нису такве природе, да их писци не би могли примити и према њима ове своје послове преиначити, те да тако поправљени послуже корисно настави лепог писања у нашим основним геср. средњим школама.

У прилогу овог реферата шаљем како писанке и таблице тако и све остале прилоге, који су били код мене на разматрању.

20. фебруара, 1902.

Београд

Захваљан Главном Просветном Савету
на поверењу

Др. Стев. М. Окановић
професор

Према свима рефератима г.г. референата Савет је одлучио: да г. Борђе Крњац, према напоменама свију референата, преради своје *Писанке* а тако и г. Вића Малетић своје „*Сриско округло писање*“ и *Зидне Таблице* па ће се онда коначно одлучити о пријему ових дела за помоћна наставна средства у нашим народним школама.

У име хонорара за реферовање о овим делима одређено је за реферат: г.г. Мих. Валтровића и Ђ. Миловановића — *педесет (50) динара*; г.г. д-ру Стевану М. Окановићу, Јосифу Ковачевићу и Мих. М. Станојевићу — свакоме по *тридесет (30) динара*.

Овим је закључен овај саветски састанак.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

НАУКА И НАСТАВА

КАКВА НАМ ТРЕБА ГРЧКА ГРАМАТИКА?

(НАСТАВАК)

86. Аорист на -ον (активни и медијални)

1. βάλλω бацам, аор. έβαλον бацио сам, (impf. έβαλλον бацао сам).

	indic.	coniunct.	optat.	imperat.	inf. βαλεῖν бацити (inf. praes. βάλλειν)
act.	έ-βαλ-ο-ν έ-βαλ-ε-ς итд. као impf. έβαλλον	βάλω βάλης	βάλ-οι-μι βάλ-οι-ς	βάλ-ε баци βαλ-έ-τω	part. βαλόντι бацивши βαλόν { -όντος βαλοῦσα, ούσης
med.	εβαλόμην εβάλον итд. као impf.	βάλωμαι βάλῃ	βαλοίμην βάλοιο	βαλοῦ βαλέσθω	inf. βαλέσθαι part. βαλόμενος 3

2. Акценат је друкчији него у сад. времену у βαλεῖν, βαλόν, βαλοῦ, βαλέσθαι.

3. Овако се мијењају многи неправилни глаголи, а уз то још и ови :
κατα-καίνω убијам, аор. κατ-έ-κάνον, (ἀνα-κράζω) ἀν-έ-κράγον викнух,
ὀφείλω дужан сам, аор. ὄφελον = utinam, ах да...: ὄφеле Κῆρος ζῆν.

Тако и : ἄγω водим, аор. ἤγ-αγον (редуплик.), coni. ἀγ-άγω, inf. ἀγ-αγεῖν итд., τρέπομαι окрећем се, аор. έτραπόμην (§ 79. 3).

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

87. Активни перфекат

А) Перфекат на -α имају

- 1) глаголи који имају вокал испред -ω и глаг. на -εῖν, -οῦν, -ᾶν.
- 2) „ на -ζω, θω, (-δω, τω).
- 3) већина глагола на -λω, -ρω, (-νω). н. пр.

γυμνάζω вјежбам, perf. γε-γύμνα-α		ἀγγέλλω јављам, perf. ἤγγελα
πειθω наговарам, „ πέ-πει-α		στέλλω опремам, „ ἔσταλα

Уз 2). Испред -α нема гласова (τ, θ) ξ.

Уз 3). У глаг. од 2 слога (на -λω, ρω) стоји у основи α мј. ε н. пр. στέλλω: ἔ-σταλ-α, тако и у pass. (med.): ἔ-σταλ-μαι, ἔ-σπαρ-ται (σπείρω сијем) итд.

Б) Перфекат на -α имају

осим неправилнијех глагола још и ови:

πέμπω шаљем, perf. πέ-πομφ-α		τάττω уређујем, perf. τέ-τάχ-α
ἀποκτείνω убијам, „ ἀπ-έ-κτον-α		πράττω чиним „ πέ-πράχ-α (-γα)
φαίνομαι показујем се, perf. πέ-φην ¹		τήκω тоним „ τέ-τηκα исп. се
μαίνομαι горонадим се, perf. μέ-μηνα		γράφω пишем, „ γέ-γραφ-α

πειθω наговарам, perf. πέπεικα н-рио сам, али πέ-ποιθ-α = уздам се.

Ови се перфекти мијењају правилно као λέλυκα (§ 76) н. пр. γέγραφα, -ας итд., plusqperf. ἔγεγραφα итд.

¹) показао сам се, помолно сам се.

Уз § 87.Б) (ἀνα-κράζω) κέ-κράχ-α вичем
(ἀπο-)σέπτοιμαι трухнем, perf. (ἀπο-)σέ-σηп-α
τρέφω храним, perf. τέ-τροφ-α
(† τρέπω окрећем, „ τέ-τροφα)

κόπτω сијечем; бијем, perf. κέ-κοп-α		
κύπτω сагибам се, „ κέ-κῦφ-α		
(† ἄγω водим, „ ἤχα)		
κата-καινω убијам, „ ката-κέ-κον-α.		

88. Пасивни и медијални перфекат и плусквамперфекат

	ind. perf.	plusquamperf.	imperat. perf.	infin. и part.
τέτιω уређујем	τέταγ-μαι	ἐτετάγ-μην		τετάχ-θαι
	τέταξι	ἐτέταξο	(τέταξο)	
	τέτακ-ται	ἐτέτακ-το	τετάχ-θω	τεταγ-μένος 3
	τετάγ-μεθα	ἐτετάγ-μεθα		
	τέταχ-θε	ἐτέταχ-θε	(τέταχ-θε)	
	τεταγ-μένοι εἰσί(ν)	τεταγ-μένοι ἦσαν	(τετάχ-θων)	
γράφω пишем	γέγραμ-μαι	ἐγεγράμ-μην		γεγράφθαι
	γέγραψαι	ἐγέγραψο	(γέγραψο)	
	γέγραπ-ται	ἐγέγραπ-το	γεγράφθω	γεγραμ-μένος 3
	γεγράμ-μεθα	ἐγεγράμ-μεθα		
	γέγραφ-θε	ἐγέγραφ-θε	(γέγραφθε)	
	γεγραμ-μένοι εἰσί(ν)	γεγραμ-μένοι ἦσαν	(γεγράφθων)	
πέπειθω наговарам	πέπειс-μαι	ἐπεπειс-μην		πεπειсθαι
	πέπεισαι	ἐπέπεισο	(πέπεισο)	
	πέπειс-ται	ἐπέπειс-то	πεπειсθω	πεπειс-μένος 3
	πεπειс-μεθα	ἐπεπειс-μεθα		
	πέπειсθε	ἐπέπειсθε	(πέπειсθε)	
	πεπειс-μένοι εἰσί(ν)	πεπειс-μένοι ἦσαν	(πεπειсθων)	
φείνω показујем	πέφασ-μαι	ἐπεφάс-μην		πεφάν-θαι
	(πέφασ-σαι?)	(ἐπέφασ-σο?)	(πέφασ-σο?)	
	πέφασ-ται	ἐπέφασ-то	πεφάν-θω	πεφασ-μένος 3
	πεφάс-μεθα	ἐπεφάс-μεθα		
	πέφασ-θε	ἐπέφασ-θε	(πέφασ-θε)	
	πεφασ-μένοι εἰσί(ν)	πεφασ-μένοι ἦσαν	(πεφάν-θων)	
στέλλω опремам	ἔσταλ-μαι	ἔσταλ-μην		ἔσταλ-θαι
	ἔσταλ-σαι	ἔσταλ-σο	(ἔσταλ-σο)	
	ἔσταλ-ται	ἔσταλ-то	ἔσταλ-θω	ἔσταλ-μένος 3
	ἔσταλ-μεθα	ἔσταλ-μεθα		
	ἔσταλ-θε	ἔσταλ-θε	(ἔσταλ-θε)	
	ἔσταλ-μένοι εἰσί(ν)	ἔσταλ-μένοι ἦσαν	(ἔσταλ-θων)	

1. Други се глаголи мијењају у perf. и plperf. (med. и pass.) овако:
- а) као *τάττω* глаг. на *-ω, -γω, -χω, -ττω*: *διώκω, ἄγω, ἄρχω, πράττω*.
 б) као *γράφω* глаг. на *-πω, -βω, -φω, -πτω*: *πέμπω, τρέπω, τρέβω, κόπτω*.
 в) као *πέθω* глаг. на *(-τω, -δω), -θω, -ζω*: *γυμνάζω*.
 г) као *φαίνω* глаг. на *-νω* (осим *κλίνω, κρίνω, τείνω* § 91).
 д) као *στέλλω* глаг. на *-λλω, -ρω* (осим *βάλλω* § 91): *ἀγγέλλω, σπείρω*.

2. У свршецима *χ-θε, χ-θω, χ-θων, χ-θαι, φ-θε... ν-θε... λ-θε* нема гласа *σ*.

3. У 3. се лицу плур. употребљава (мјесто *-νται, -ντο*) part. perf. pass. и *εἰσι(ν)* (јесу) или *ἦσαν* (били су) н. пр. perf. *-μένοι εἰσι(ν)* (neutr. *-μένα ἐστί(ν)*), plperf. *-μένοι ἦσαν* (neutr. *-μένα ἦν*).

4. Мјесто *ε* имају у пас. перф. *ᾶ*: *στρέφω* окрећем: *ἔστραμ-μαι, τρέπω* окрећем: *τέτραμ-μαι, τρέφω* храним: *τέθραμ-μαι*.

5. *πέμπω* шаљем: perf. pas. *πέπε-μαι, πεπέμ-μεθα* итд. т. ј. испред *-μαι, -μεθα* и *-μένος* не стоје два консонанта.

89. Неке особине у аугменту и у редупликацији.

1. Неки глаголи што се почињу са *ε-* (а негда су се почињали с консонантом) продужују *ε-* у *ει-* (а не у *ἦ-*) за аугменат и за редуплик.:

ἔχω имам, *ἔλκω* вучем, *ἔπομαι* sequor,
ἔαν допуштати, *ἐθίζω* навикавам, *ἐργάζομαι* радим, н. пр.
εἶχον, εἶλκον, εἶπόμην — *εἶων, εἶᾶσα* — *εἶδικα, εἶθισμαι* (уз то: *εἶωθα* = имам обичај, plpf. *εἶώθειν*) *εἰργαζόμην, εἰργασάμην, εἰργασμαι*.

2. Два аугмента има глагол:

ἀν-οίγω отварам: *ἀν-έωγον, ἀν-έωξα* (inf. *ἀν-οίξει*), *ἀν-έωχα*,
 pass. *ἀν-εωγόμην, ἀν-εώχθην* („ *ἀν-οιχθήναι*) *ἀν-έωγμαи*.

Испор. и: *ἔδικα* (по облику perf.) налик сам, plperf. *ἐδίκεи*.

3. „Атику“ редупликацију имају ови глаголи:

ἀκούω чујем (audio), perf. *ἄκ-ήκου,* plpf. *ἦκ-ηκόειν,*
ἐγείρω будим, „ *ἐγρήγορα* будан сам, „ *ἐγρηγόρειν,*
ἐλέγχω побијам (кога), „ *ἐλ-ήλεγμαι, -εγξαι, -εγκται,* „ *ἐλ-ηλέγημην,*
ὀρῶ копам, „ *ὀρ-ώρουμαι,* „ *ὀρ-ωρούμην.*

Дакле: прва се два гласа додају испред глагола, а онда се вокал другога слога од почетка продужи. У plusperf. још стоји *ἦ-* и *ὦ-* мј. *ἀ-* и *ὀ-*.

† Уз § 88. 3. Мало се гдје нађу у 3. л. plur. perf. и plperf. свршеци *-атаи, -ато* (као у јон. дијалекту): *(τάττω) τετάχатаи, ἐτετάχато, ἐφθάρатаи (φθείρω) κवारим*.

Уз § 89. 1. *ἔπω* (и *ἐρπύξω*) serpo, impf. *εἶρπον,* (aor. *εἶρπυσα*),
ἐστιάω гостити (кога): *εἰστίων, εἰστιάσα, εἰστιάσκα* итд.

† *ἐργάζομαι*: augm. *εἶργ.* и *ἦργ.*, redupl. *εἶργασμαι*.

† Уз § 89. 2. impf. и *ἦνοιγεν*. aor. и *ἦνοιξεν*.

Уз § 89. 3. *ἀλεῖν* мљети: perf. pass. *ἀλ-ήλε(σ)μαι,*
ἀλέφω мажем: perf. pass. *ἀλ-ήλιμμαι.*

4. Неки глаголи који су сложени с приједлозима имају аугменат испред приједлога као да су *прости* н. пр.

ἐναντιοῦσθαι противити се, *imprf. ἠναντιούμην,*
καθ-εὔδειν спавати, „ *ἐ-κάθεινον.*

5. *ἀν-έχομαι* подносим, *imprf. ἠν-ειχόμην, аог. ἠν-εσχόμην.*

Овдје је аргументован и прост глагол и приједлог.

90. Неке особине у контрахованијех глагола и у глагола који имају вокал испред -ω

1. Кратак вокал на свршетку основе имају у свијем временима глаг.:
τελεῖν свршивати: *τελῶ, -εις, ἐτέλεσα, ἐτέλεσθην, τετέλεκα, -εσμαι,*
ἀρκεῖ (μοι) достаје (ми): *ἀρξέσει, ἤρξεσεν,*
αἰδεῖσθαι стидјети се (кога), поштовати: *αἰδέσομαι, ἠδέσθην, ἤδεσμαι,*
σπᾶν истезати (н. пр. мач): *σπάσω, ἔσπασα, ἐσπασθην, ἔσπακα, -ασμαι,*
γελᾶν смијати се: *γελᾶσομαι, ἐγέλασα,*

pass. γελῶμαι (и *κατα-*) смију ми се, ругају ми се: *аог. ἐγέλασθην.*

2. Кратак вокал на свршетку основе имају у свијем обичнијим временима сложенице глагола *αἰνεῖν*, особито:

ἐπ-αινεῖν хвалити: *ἐπ-αινέσομαι, ἐп-ήνεσα, -έσθην, ἐп-ήνεκα,*
παρ-αινεῖν свјетовати: *παρ-αινέσω, παρ-ήνεσα, -έσθην, παρ-ήνεκα.*

3. Кратак вокал у основи имају у некијем временима глаголи:

δεῖν вез(ив)ати: *δήσω, ἔδησα, али: ἐδέσθην, дέδεκα, дέδεμαι,*
θύω жртвујем: *θύσω, ἔθυσα, али: ἐθύσθην, τέθυκα, τέθυμαι,*
λύω дријешим: *λύσω, ἔλυσα, али: ἐλύσθην, λέλυκα, λέλυμαι,*
δύω: *ἐν-δύω* облачим (кога): *ἐνδύσω, ἐνέδυσα, али: ἐνεδύσθην, ἐνδέδυμαι,*
δύεσθαι залазити (н. пр. сунце): *δύσομαι, аог. ἔδυν, perf. δέδυκα.*

4. Неки глаголи имају *σ* испред -θην у *pass. аог.:*

κλειώ заповиједам, *κλειώ (κλήω)* закључавам, *κρούω (τήν θύραν)* куцам (на врата),
κατα-λείω заснапм (убијам) камењем, *χρηῖσθαι* употребљавати (што *τινί*):
ἐκλείεσθην, ἐκλείσθην, ἐκρούεσθην, κατ-ελείεσθην, ἐχρίεσθην.

† Уз § 89. 5. *ἀμφιγνοεῖν* сумњати, *ambigere, ἀμφισβητεῖν* не слагати се (у мишљењу): *аугм. ἠμφι- и ἠμφε-. παροινεῖν* злостављати (кога као пијаница): *ἐπαρόφουν, ἐπαρόφουσα, ἐνοχλεῖν* досађивати: *ἠνώχλων, ἠνώχλησα.*

Уз § 90. 1. *τρεῖν* дркати: *аог. ἔτρεσα,*
κλᾶν ломити, кршити: *(κλᾶσω), ἔκλασα, ἐκλάσθην, κέκλασμαι,*
† *χαλᾶν* попуштати (да не буде затегнуто), *laxare: (χαλᾶσω), ἐχάλασα, ἐχάλασθην.*

Уз § 90. 2. *fut. и ἐπαινέσω* (и *παραινέσομαι, perf. pass. παρ-ήνημαι*).

Уз § 90. 4. *σειώ* тресем, дрмам (*σειεί* земља се тресе): *ἐσειέσθην.*

χοῦν насипати (насин *χῶμα*): *ἐχώσθην.*

91. Глаголи који имају различне неправилности.

1. ἔλκω вучем (imprf. εἴλκον)	ἔλξω ἐλκυσθήσομαι	εἴλκυσα εἴλκυσθην	εἴλκυσκα εἴλκυσμαι
2. καίω (ложим: πῶρ) κῆώ (κᾶω) (налим: οἰκτίας)	καύσω καυθήσομαι	ἔκαυσα ἐκαύθην	κέκαυκα κέκαυμαι
3. σφάζω спасавам med. спасавам себи pass. спасавају ме, сп-ам се	σώσω σώσομαι σοθήσομαι	ἔσωσα ἔσωσάμην ἔσώθην	σέσωκα σέσωμαι [-σω(σ)]
4. βάλλω бацам; бижем med. pass.	βαλῶ, -εῖς βαλοῦμαι, -ῆ βληθήσομαι	ἔβαλον ἐβαλόμην ἐβλήθην	βέβληκα βέβλημαι
5. καλεῖν звати med. pass.	καλῶ, -εῖς καλοῦμαι, -ῆ κληθήσομαι	ἔκαλεσα ἐκαλεσάμην ἐκλήθην	κέκληκα κέκλημαι
6. κρῖνω оцењујем pass.	κρινῶ, -εῖς κρίθήσομαι	ἔκρινα ἐκρίθην	κέκρικα κέκριμαι
7. τείνω затежем trans.	τενῶ, -εῖς ταυθήσομαι	ἔτεινα ἐτέθην	τέτῆκα τέτῆμαι
8. λείπω остављам (relinquo) pass.	λείψω λειφθήσομαι	ἔλιπον ἐλείφθην	λέλοιπα λέλειμμαί
9. φεύγω бјежим	φεύξομαι	ἔφυγον	πέφευγα
10. τίκτω рађам trans.	τέξομαι	ἔτεκον	τέτοκα
11. πλέω возим се на лађи	πλεύσομαι	ἔπλευσα	πέπλευκα
12. πνέω душем, духам	πνεύσομαι	ἔπνευσα	πέπνευκα
13. νέω пливам	νεύσομαι	ἔνευσα	νένευκα
14. χέω лијем (сузе), у прознобич. слож. н. п. ἐγ- (у)лијевам	χέω, χεῖς χυθήσομαι	ἔχεα ἐχῶθην	κέχῆκα κέχῆμαι

Уз § 91. 2. κλαίω, κλέω (κλάω) плачем: скоро као καίω н. пр. аог. ἔκλαυσα.
(† аог. ἔκαε поред ἔκαυσα, аог. pass. ἐκάη јон. и пјесн.).

Уз § 91. 6. κλίνω (κατα-) нагибам: као κρῖνω н. пр. κατακλίθην (и -κλίην, -κλινθην)
κατακλίμαι.

Уз § 91. 9. 11. fut. гдјешто и φευξοῦμαι, -ῆ, πλευσοῦμαι, -ῆ (ово се зове дорски футур).

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

92. Активни облици друге конјугације

Praes.	1. мећем	2. бацам	3. (по)стављам	4. дајем	5. показујем
indic.	τι-θῆ-μι ¹⁾ τι-θῆ-ς ²⁾ τι-θῆ-σι(ν) τι-θε-μεν τι-θε-τε τι-θέ-ασι(ν)	ἵ-η-μι ἵ-η-ς ἵ-η-σι(ν) ἵ-ε-μεν ἵ-ε-τε ἵ-ᾶσι(ν)	ἵ-στη-μι ἵ-στη-ς ἵ-στη-σι(ν) ἵ-στᾶ-μεν ἵ-στᾶ-τε ἵ-στᾶ-σι(ν)	δί-δω-μι δί-δω-ς δί-δω-σι(ν) δί-δο-μεν δί-δο-τε δί-δῶ-ασι(ν)	δείκ-νῦ-μι ⁶⁾ δείκ-νῦ-ς δείκ-νῦ-σι(ν) δείκ-νῦ-μεν δείκ-νῦ-τε δείκ-νῦ-ασι(ν)
coniot.	τι-θῶ ³⁾ τι-θῆ-ς τι-θῆ τι-θῶ-μεν τι-ῆ-τε τι-θῶ-σι(ν)	ἵ-ῶ ἵ-ῆ-ς ИТД. као τιθῶ као τιθῶ	ἵ-στῶ ἵ-στῆ-ς ИТД. као τιθῶ као τιθῶ	δι-δῶ δι-δῶ-ς δι-δῶ δι-δῶ-μεν δι-δῶ-τε δι-δῶ-σι(ν)	δείκ-νῦ-ῶ δείκ-νῦ-ῆ-ς ИТД. као λύω, -ῆ-ς као λύω, -ῆ-ς
optativ.	τι-θελῆ-ν τι-θελῆ-ς τι-θελῆ τι-θελῆ-μεν ⁴⁾ τι-θελῆ-τε τι-θελῆ-εν	ἵ-ελῆ-ν ИТД. као τιθελῆ као τιθελῆ	ἵ-σταίῆ-ν ἵ-σταίῆ-ς ἵ-σταίῆ ἵ-σταῖ-μεν ἵ-σταῖ-τε ἵ-σταῖ-εν	δι-δοίῆ-ν δι-δοίῆ-ς δι-δοίῆ δι-δοῖ-μεν δι-δοῖ-τε δι-δοῖ-εν	δείκ-νῦ-οι-μι ИТД. као λύοιμι ИТД. као λύοιμι
imperat.	τι-θεῖ ⁵⁾ τι-θέ-τω τι-θε-τε τι-θέ-ντων	ἵ-εῖ ⁵⁾ ἵ-έ-τω ἵ-ε-τε ἵ-έ-ντων	ἵ-στη ⁵⁾ ἵ-σταῖ-τω ἵ-σταῖ-τε ἵ-σταῖ-ντων	δί-δου ⁵⁾ δι-δῶ-τω δί-δο-τε δι-δῶ-ντων	δείκ-νῦ δείκ-νῦ-τω δείκ-νῦ-τε δείκ-νῦ-ντων
inf.	τι-θέ-ναι	ἵ-έ-ναι	ἵ-σταῖ-ναι	δι-δῶ-ναι	δείκ-νῦ-ναι
part.	τιθεῖς { τιθέν { τιθεῖσα, -είσης	ἵείς { ἵέν { ἵείσα, -είσης	ἵστάς { ἵστᾶν { ἵστασα, -άσης	διδούς { διδόν { διδῶσα, -ούσης	δεικνύς { δεικνύν { δεικνύσα, -ύσης
imperf.	ἔ-τι-θῆ-ν ἔ-τι-θεῖς ⁵⁾ ἔ-τι-θεῖ ἔ-τι-θε-μεν ἔ-τι-θε-τε ἔ-τι-θε-σαν	ἔ-η-ν, ἔ-ει-ν ἔ-ει-ς ⁵⁾ ἔ-ει ἔ-ε-μεν ἔ-ε-τε ἔ-ε-σαν	ἔ-στη-ν (ἔ-!) ἔ-στη-ς (cf. praes.) ἔ-στη (imperat.!) ἔ-στᾶ-μεν { cf. ἔ-στᾶ-τε { praes. ἔ-στᾶ-σαν	ἔ-δί-δου-ν ⁵⁾ ἔ-δί-δου-ς ἔ-δί-δου ἔ-δί-δο-μεν ἔ-δί-δο-τε ἔ-δί-δο-σαν	ἔ-δείκ-νῦ-ν ἔ-δείκ-νῦ-ς ἔ-δείκ-νῦ ἔ-δείκ-νῦ-μεν ἔ-δείκ-νῦ-τε ἔ-δείκ-νῦ-σαν

¹⁾ Други слогови θη, η, στη, δω, νῦ (у τιθῆμι, ἵημι, итд.) стоје у sing. ind. praes., impf. и aor. (у aor. нема -νν-). — ²⁾ Каткад τιθεῖς, ἵείς мј. τιθῆς, ἵης; τιθεῖ, ἵεί мј. τιθῆσι(ν), ἵησι(ν) као у контрах. глагола. — ³⁾ Као ποιῶ, -ῆς итд. § 80. — ⁴⁾ Каткад у plur. τιθείμεν, -τε, -σαν, ἵείμεν, -τε, -σαν, ἵσταίμεν итд. У оптат. стоји акценат на ι (у θεῖ, εἰ, σταῖ, δοῖ). — ⁵⁾ Према контрахов. глаголима: исп. ποιεῖ, ἕψ, δοῦλον; ἐποίησ, ἐποίησ, ἐδόλουν итд. — ⁶⁾ Од облика δείκνῦω (по I. конјуг.) нађу се и други облици осим конјунктива и оптатива н. пр. δείκνυει, δείκνυοуσι(ν) δείκνυών, ἐδείκνυε(ν) итд.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

fut.	θή-σω метнућу	ῆ-σω бадићу	στή-σω поставићу	δώ-σω даћу	δείξω показаћу
perf.	τέ-θη-κα	εἶ-κα	ἔ-στη-κα ¹⁾	δέ-δω-κα	δέ-δειχ-α
plpf.	ἔ-τε-θή-κειν	εἶ-κειν	εἰστήκειν ²⁾	ἔ-δε-δώ-κειν	ἔ-δε-δείχ-ειν
Αοριστ					
indicat.	θή-κα θή-κα-ς θή-κει(ν) ἔ-θε-μεν ⁴⁾ ἔ-θε-τε ἔ-θε-σαν	ῆ-κα ῆ-κα-ς ῆ-κει(ν) εἶ-μεν ⁴⁾ εἶ-τε εἶ-σαν	ἔ-στη-ν ³⁾ ἔ-στη-ς ἔ-στη ἔ-στη-μεν ⁵⁾ ἔ-στη-τε ἔ-στη-σαν	δέ-δω-κα δέ-δω-κα-ς δέ-δω-κει(ν) ἔ-δο-μεν ⁴⁾ ἔ-δο-τε ἔ-δο-σαν	δέ-δειξα καὸ ἔλυσα (§ 76)
coni.	θῶ, θῆς, θῆ итд. као у конј. сад. времена (без ти-, њ-, ди-)	ῶ, ῆς, ῆ	στῶ, στῆς, στῆ	δῶ, δῶς, δῶ	δείξω као λύσω
opt.	θείην, θείης итд. као у оптат. сад. времена (без ти-, њ-, ди-,) (2. pl. στείητε)	εἶην, εἶης	στειήν, στείης	δοίην, δοίης	δείξαιμι као λύσαιμι
imperat.	θή-ς (ἔν-θεε) θή-τω θή-τε (ἔν-θεε) θή-ντων	ἔ-ς (ἄφ-εε) ἔ-τω ἔ-τε (ἄφ-εε) ἔντων	στή-θι (ἀνά-στ.) στή-τω στή-τε (ἀνά-στ.) στά-ντων	δό-ς (ἀπό-δος) ⁶⁾ δό-τω δό-τε (ἀπό-δοτε) δό-ντων	δείξον као λύσον
inf.	θεῖναι	εἶναι	στείναι	δοῦναι	δείξαι
part.	θείς θέντος ⁷⁾ θέν θεῖσα, θείσης	εἷς ἔντος ἔν εἶσα, εἴσης	στάς στάντος στάν στάσα, στάσης	δούς δόντος δόν δοῦσα, δοῦσης	δείξας као λύσας

93. Акцент у II. конјугацији

У конјуктиву је акценат као у контрахован. глагола, а у оптативу на дифтонцима *ει, αι, οι* [изузетак у § 97]. У сложенијех глагола помиче се акценат у *индикативу* (praes.) и у *императиву* на приједлог (исп. § 84). Испор. императив аориста § 94 с биљешком.

¹⁾ = стојим. ²⁾ каткад и *ἔστ.*. (стајао сам).

³⁾ *ἔστην* = стао сам, стадох, поред тога аог. *ἔ-στη-σα, -σας* итд. (као *ἔλυσα*) = поставио сам.

⁴⁾ Каткад стоји *-κα-* и плуралу н. пр. *ἔ-θηκαν, ἔδωκα-μεν, -τε, ἔδωκαν, ῆκαν*.

⁵⁾ *η* остаје у аористу и у плуралу (и у прва 3 лица императ. аориста).

⁶⁾ тако и *ἀντ-ἀπό-δος* итд. т. ј. акценат се помиче само на задњи слог онога приједлога, који је први до глагола. — ⁷⁾ испор. part. praes.

94. Медијални и пасивни облици друге конјугације.

Садашње вријеме и имперфекат

indic.	τι-θε-μαι τι-θε-σαι τι-θε-ται τι-θέ-μεθα τι-θε-σθε τι-θε-νται	ί-ε-μαι ί-ε-σαι ί-ε-ται ί-ε-μεθα ί-ε-σθε ί-ε-νται	ί-σταῖ-μαι ί-σταῖ-σαι ί-σταῖ-ται ί-σταῖ-μεθα ί-σταῖ-σθε ί-στα-νται	δι-δο-μαι δι-δο-σαι δι-δο-ται δι-δό-μεθα δι-δο-σθε δι-δο-νται	δεικ-νῶ-μαι δεικ-νῶ-σαι δεικ-νῶ-ται δεικ-νῶ-μεθα δεικ-νῶ-σθε δεικ-νῶ-νται
coniunct.	τι-θῶ-μαι ¹⁾ τι-θῆ τι-θῆ-ται ²⁾ τι-θῶ-μεθα τι-θῆ-σθε τι-θῶ-νται	ί-ῶ-μαι ί-ῆ ИТД. као τιθῶμαι	ί-στῶ-μαι ί-στῆ ИТД. као τιστῶμαι	δι-δῶ-μαι δι-δῆ δι-δῶ-ται δι-δῶ-μεθα δι-δῶ-σθε δι-δῶ-νται	δεικ-νῶ-ω-μαι δεικ-νῶ-η ИТД. као λῶμαι
optat.	τι-θελ-μην ³⁾ τι-θει-ο τι-θει-το τι-θελ-μεθα τι-θει-σθε τι-θει-ντο	ί-ελ-μην ³⁾ ί-ει-ο ИТД. као τιθελ-μην.	ί-σταῖ-μην ³⁾ ί-σταῖ-ο ί-σταῖ-το ί-σταῖ-μεθα ί-σταῖ-σθε ί-σταῖ-ντο	δι-δοῖ-μην ³⁾ δι-δοῖ-ο δι-δοῖ-το δι-δοῖ-μεθα δι-δοῖ-σθε δι-δοῖ-ντο	δεικ-νῶ-οι-μην δεικ-νῶ-οι-ο ИТД. као λνοῖμην
imperat.	τι-θε-σο τι-θέ-σθω τι-θε-σθε τι-θέ-σθων	ί-ε-σο ИТД. као τίθεσο	ί-σταῖ-σο ί-σταῖ-σθω ί-σταῖ-σθε ί-σταῖ-σθων	δι-δο-σο δι-δό-σθω δι-δο-σθε δι-δό-σθων	δεικ-νῶ-σο δεικ-νῶ-σθω δεικ-νῶ-σθε δεικ-νῶ-σθων
inf.	τι-θε-σθαι	ί-ε-σθαι	ί-στα-σθαι	δι-δο-σθαι	δεικ-νῶ-σθαι
part.	τι-θέ-μενος 3.	ί-έ-μενος 3.	ί-σταῖ-μενος 3.	δι-δό-μενος 3.	δεικ-νῶ-μενος 3.
imperf.	ἐ-τι-θέ-μην ἐ-τι-θε-σο ἐ-τι-θε-το ἐ-τι-θέ-μεθα ἐ-τι-θε-σθε ἐ-τι-θε-ντο	ί-ε-μην ί-ε-σο	ί-σταῖ-μην ί-σταῖ-σο ί-σταῖ-το ί-σταῖ-μεθα ί-στα-σθε ί-στα-ντο	ἐ-δι-δό-μην ἐ-δι-δο-σο ἐ-δι-δο-то ἐ-δι-δό-μεθα ἐ-δι-δο-σθε ἐ-δι-δο-ντο	ἐ-δεικ-νῶ-μην ἐ-δεικ-νῶ-σο ἐ-δεικ-νῶ-то ἐ-δεικ-νῶ-μεθα ἐ-δεικ-νῶ-σθε ἐ-δεικ-νῶ-ντο

¹⁾ Као у контрах. глагола н. п. као ποιῶμαι, ποιῆ ИТД. — ²⁾ Каткад према неконтрах. глаг. I. конјугације: τίθηται (тако и: πρόσθηται, πρόηται, ἐπίθωνται) — ³⁾ У опт. стоји акценат на ι (у слог. θει, ει, σται, δοί). Од τίθημι, ἴημι, каткад и облици са θοι, οι (м. θει, ει) према контрах. глаг.: τιθοῖο, τιθοῖτο, συν-θοῖτο, ἐπιθοῖμεθα, προῖτο, προῖντο; каткад и према неконтр. (и од δίδωμι): τίθοιο, τίθοιτο, ἴοιτο, πρόοιτο, ἀπόδοιτο, ἀφῖοιτε, ἀφῖοιεν ИТД.

fut. med.	θή-σομαι	ῆ-σομαι	στή-σομαι	δώ-σομαι	δειξομαι
perf. med. pass.	(κεῖμαι)	εἶ-μαι	—	δέ-δο-μαι	δέ-δειγ-μαι
aor. pass.	ἐ-τέ-θην	εἶ-θην	ἐ-σιᾶ-θην	ἐ-δό-θην	ἐ-δειχ-θην
adi. verb.	θε-τός, -τέος	ἔ-τός, -τέος	στα-τός, -τέος	δο-τός, -τέος	δεικ-τός, -τέος

Медијални аорист

indicat.	ἐ-θή-μην ἐ-θου ἐ-θέ-το ἐ-θέ-μεθα ἐ-θε-σθε ἐ-θέ-ντο	εἶ-μην εἶ-σο εἶ-το εἶ-μεθα εἶ-σθε εἶ-ντο	ἐ-δό-μην ἐ-δου ἐ-δο-το ἐ-δό-μεθα ἐ-δο-σθε ἐ-δο-ντο	εδειξάμην као ἐλυσάμην (§ 77)
coni.	θῶ-μαι, θῆ итд. као у конјункт. сад. времена	ῶ-μαι, ῆ итд. као у конјункт. сад. времена	δῶ-μαι, δῶ итд. као у конјункт. сад. времена	δειξομαι као λύσομαι
opt.	θεί-μην, θεῖ-ο итд. као у оптативу сад. времена	εἶ-μην, εἶ-ο итд. као у оптативу сад. времена	δοί-μην, δοῖ-ο итд. као у оптативу сад. времена	δειξαίμην као λυσαίμην
imperat.	θου ¹⁾ θή-σθω θή-σθε θή-σθων	ου ¹⁾ ἔ-σθω ἔ-σθε ἔ-σθων	δοῦ ¹⁾ δό-σθω δό-σθε ¹⁾ δό-σθων	δειξαι као λύσαι
inf.	θή-σθαι	ἔ-σθαι	δό-σθαι	δειξασθαι
part.	θή-μενος 3.	ἔ-μενος 3.	δό-μενος 3.	δειξά-μενος 3.

Билъ. У глагола на -νμι мијењају се само praes. и impf. по II. конјугацији, али су конјуктиви и оптативи а каткад и други облици као у глагола на -ω.

95. Значења глагола ἵστημι:

	ТРАНСИТИВНО			ИНТРАНСИТИВНО
	act.	постављам	med. п. себи	
praes.	ἵστημι	ἵσtάμι	ἵσtάμι	ἵσtάμι стајем
fut.	στήσω	στήσομαι	στήσομαι	στήσομαι стаћу
aor.	ἔστησα	ἔστησάμην	ἔστησάμην	ἔστην, стадох, стао сам
perf.	—	—	—	ἔστηκα стојим
plpf.	—	—	—	ἔστηκειν стајао сам
fut. ex.	—	—	—	ἔστήξω стајаћу (на чем)

(СВРШИТЕ СЕ)

¹⁾ У сложена глагол. н. пр. *προ-θοῦ*, *ἀφοῦ* итд., али *περί-θου*, *ἀπό-θου* дакле акценат се помиче само на приједлог од два слога; у паур. *ἀπί-δοσθε* итд.

О ПРЕДАВАЊУ ИСТОРИЈЕ У СРЕДЊОЈ ШКОЛИ

Н. Карјејев

(СВРШЕТАК)

У предметима чисто теоријским, чији је углед математика, ученик прелази од простијег и лакшег на сложеније и теже, идући при том логичким редом развитака једних истина из других. Тог принципа прелаза од лакшег на теже, од простог на сложено држи се здрава педагогика и при изучавању језика, располажући на пример преводе у извесној поступности и консеквентности. У другом се положају налазе историјски предмети за чије познавање треба хронолошка наизменичност. За појимање тригонометрије ученику су потребна знања и из алгебре и из геометрије т. ј. другим речима он не појима шта су синуси и косинуси с њиховим логаритмима, пошто је тек у трећем разреду, али између старе историје, којом се почиње предавање историје и најновије, која се предаје на крају, нема и не може бити такве разлике каква постоји између аритметике и тригонометрије. И у старим и у новим временима ми налазимо факте који су или подједнако лаки или подједнако тешки за појимање ученика. С тога гледишта нема разлике између похода Ксеркса на Грчку и упада Наполеоновог у Русију, између ратова Рима с Картагом и Русије с Пољском, између историје римског и инглеског државног уређења, између историје супарништва Атине и Спарте у Грчкој и Аустрије и Пруске у Германији, између борбе плебеја с патрицијима и трећег стајења с племством, између стварања латифундија у римској империји и развитаком великих поседа земље у најновијој Инглеској, између рефорама Солона или Клистена и рефорама Тирго-а или барона Штајна, између умног преврата у доба Сократа и Софиста и у доба хуманизма, између ширења јелинизма на азијском и афричком истоку и ширења европске цивилизације у другим деловима света и т. д. Истина, може ми се приметити да и у историји претходно је потребно ради појимања потоњег и да у току времена историјски живот постаје све сложенији и да по томе и нема такве разлике између математике и историје као наставних предмета о којима ја говорим. Али то вије тако. Свуд наравно појимање потоњег оснива се на појимању претходнога, али друго је логичка веза, која влада у наукама теоријским а друго је генетичко објашњење, које игра главну улогу у историји. И најпростији тригонометријски задатак неће разумети ученик који није учио алгебру и геометрију, а у историји рата од 1812 умеће се наћи и онај ученик који ништа није слушао о француској револуцији, и историју сваке поједине земље могућно је изложити довољно ван свезе те историје са претходним историјским развитаком.

С друге стране живот постаје све сложенији па и историја. Али друштвени и културни елементи, који се јављају као главне историјске категорије, јесу једни исти у свима одељцима историје. Сам процес компликације живота понавља се у историји свакога народа и живот старих народа у познијим епохама био је сложенији од живота нових народа у ранијим епохама њихова живота. Грци, Римљани, Германи и Словени стајали су приближно на једнаком ступњу културног и социјалног развитака у доба настајања државног живота међу њима и онако исто као и у старој историји, тако и у историји средњег века и новог доба настаје све сложенији живот. „Од Ромула до наших дана“ историјски материјал постаје тако довољно једнолик.

Због неизбежне апстрактности научног курса историје он се не може почињати сувише рано, а услед једноликости материјала у свима деловима не треба га растезати на велики број година. У трећем и четвртном разреду гимназије историју треба прелазити епизодички, конкретно, у причама и описима, чиме би памћење ученика добило темељ најпотребнијих фактичких знања, у њиховом уму створила би се општа представа о светско-историској консеквентности, развило би се код њих интересовање за историјско знање и добила би се као нека пропедевтика за научно-системски курс историје. Последњу годину у средњој школи ја бих провео у понављању пређенога, али не за то да се ученик пита на испиту да ли добро зна сва особена имена и разне друге називе: ко је био чиме знатан, или кад је живео или шта се зове овако или онако? Испиту из историје требало би дати карактер смишљеног знања а не памћења, и понављање историје у последњем разреду требало би ради давања смисла знању, па ма се после тога и не полагао никакав испит. Ако би се тако почео систематски курс историје у V-ом разреду а VIII се употрбио на опште понављање то би требало три године да се систематски пређе цео курс, и то би прешли младићи од 15—19 година.

Говорећи о уџбенику историје ја сам увек имао на уму систематски курс за узраст који одговара вишим разредима гимназије. У том добу развитак иде веома брзо, и ако у свима деловима курса садржина треба да буде потпуно једнородна, то сам начин излагања треба да је што простији и приступнији у почетку наставе и тек поступно да постаје сложен, ако то треба самом предмету. Тако исто и оно што треба научити или само прочитати, у разним деловима курса, може имати различни карактер.

Научна апстрактност о којој се говорило треба да се појми у условном и ограниченом смислу. Ја ни мало не мислим о преобраћању школске историје у философију историје. По самој суштини својој историја је наука конкретна, феноменолошка а не апстрактна, не номолошка. И сва апстрактност о којој се говорило своди се на ово:

Прво, ученик треба да изнесе из историје, као наставног предмета, не само поједине представе о неком Риму или Спарти, о неком Карлу Великом или Владимиру Мономаху, о некој бородинској битци или о некој народној Скупштини, него и неке опште појмове који налазе примену у цртању историје разних земаља и народа.

Друго, научно појимање историје долази од представе о радњама појединих лица или таквих укупних фактора као што су уређења (међу њима и државна) или друштвене групе (народи, вероисповести, класе, сталежи, партије, школе), чиме се долази до појимања друштвених и културних процеса, путем уопштавања једнородних или сродних појава, везаних међу собом у еволуционом односу. Без општих појмова и уопштавања не може бити ни саме науке.

Таква а не каква друга — неисторијско-философска или социолошка-апстрактност садржаја мора се видети и у излагању уџбеника. Научној садржини треба да одговара и научни језик. То је давно признато за уџбенике математике и физике или граматике, и историја у том односу не треба да се покорава каквом другом правилу. У уџбеницима математике и физике, или граматике, не забрањује се употребљавати стране термине и то обилно те и уџбенику историје не треба сметати да се користи појединим научним терминима, ако се само њим означава какав општи појав с којим треба упознати ученика. На пример, прелазећи историју реформације ученик треба да зна да су државе које су примиле реформу цркве, узимале од духовништва и манастира њихова имања и да се такво претварање црквене својине у светску зове секуларизација. При том ученику треба разјаснити и саму реч и указати на то да су случаји секуларизације бивали и раније (Карло Мартел) и доцније (у доба просвећеног апсолутизма и француске револуције), као и не на самом западу. Истина да у савременој историјској литератури термин *секуларизација* има ширу примену, кад се говори на пример о секуларизацији уметности и политике. Осим тога заједно с именицом „секуларизација“ и глаголом „секуларисати“, долазе у таким изразима и придеви „секуларизациони покушаји“ „секуларизационе тежње“ и т. д. Мени се чини да објаснивши ученицима термин, он се може слободно употребити и у ширем значењу. У ширем значењу „секуларизација“ већ није радња него процес (уметност је „секуларисана“). На том основу у уџбенику историје упоредо с речима „феуд“, „феудализам“ „феудални“ мора се употребљавати и термин „феудализација“ да би се означило просец који је донео установу феудалног система. Историја тако исто мало може избегавати стране термине као и математика или физика, које не могу бити без таквих речи као што су синус, амплитуда и т. д.

Језик уџбеника историје као и сваког другог уџбеника треба да буде кратак и тачан. У првом односу треба избегавати расплутност у излагању, не падајући и пак у конспективност а у другом односу пре свега

треба се бринути о правој употреби термина, о тачности одредаба, о највећој сагласности међу фактима и т. д. Ради занимљивости излагања и у опште ради привлачења интересовања за предмет, неки писци прибегавају разним украсима, који су на срећу давно изишли из употребе у уџбеницима других предмета. Уношење разних анегдота и куриозитета у текст уџбеника само развлачи пажњу ученика, а врло је сумњива корист кад се при помињању каквог лица прича да је тај човек био таквог раста, таквих плећа и т. д. а код другог да је имао замишљен поглед и тужан осмех на бледим уснама. Све су то непотребне ствари, које се могу само причати, али не и предавати у историји. Истина да и краткост и простота излагања не треба да дођу дотле да буду суво и бледо, али то већ зависи од тога да се умеју живо и јасно популарисати и најапстрактније ствари.

Последња наша примедба о излагању историјског уџбеника тиче се питања о томе да ли се у уџбенику може по неки пут и понављати или понављања треба избегавати. И ако *repetitio est mater studiorum*, у уџбеницима је примљено правило „*non bis in idem*“. Узима се да је потребно ради бољег задржавања у памети да се један факат не помене само један пут у уџбенику, него да се више пута чита то место где се говори о факту; осим тога за то треба и литерарног укуса.

Ми немамо права представљати себи историјски процес и излагати га ученицима као једну праву линију на којој се размештају у хронолошком реду поједини факти у виду тачака. Само при таком излагању историје могућно је држати се правила по коме кретањем по правој линији кад се један пут пређе једна тачка, враћање к њој не може се више ни замислити. Историјски процес више личи на цео сплет испреплетаних линија; све оне иду у једном правцу, т. ј. једна је с другом у опште скоро паралелна, али се на појединим местима једна с другом сукобљавају, једна другу пресецају, при чему наравно те тачке судара или пресека припадају не једној него у најмању меру двома линијама. Историк мора, колико се може, пратити све те линије и чим се једна иста тачка сретне на његовом путу два пут, то у сваком таквом случају он разматра њу у вези са тачкама две сасвим различне линије. Такве линије могу бити историје појединих земаља. Видели смо да је по том типу саставио Шулгин уџбеник нове историје и ту се говори о једним истим фактима у историји појединих земаља — негде краће, негде подробније. Не враћајући се на питање о удобности или неудобности таквог система, који је у своје време прегледан, ми само указујемо на то да слична понављања не само није могуће избегавати и при другим системима него и не треба избегавати. Сваки историјски факат има разне стране налазећи се у вези с разним прагматичким или културно-социјалним процесима. Ученик треба увек о томе да мисли и по томе му не треба саопштавати факат као нешто што је непомично везано за дато место у општем склопу уџбеника.

У другој вези говорило се већ код нас о оскудици, гипкости у уџбеницима; избегавање враћања један пут већ поменутиим фактима доноси собом таку укоченост историјског материјала да она смета ученицима да представе историју не као ред линија које се пресецају, него као једну праву линију, с које се не може силазити ни на коју страну. Да узмемо за пример историју пољских деоба. Наравно да је о тим деобама боље говорити у општој вези, да се не понавља једно исто у историји разних земаља или да се та историја не дроби тако да се у историји Пруске говори само о пруским добитцима, а у историји Аустрије само о аустријским, те је најзгодније место за излагање пољских деоба општи нацрт међународне политике друге половине XVIII столећа. А то неће сметати да се о том факту као већ познатом говори ученицима и на другим местима т. ј. у другој вези па и другим појединостима. Ја бих уметнуо унутрашњу историју Пољске после историје њених деоба те ученик сазнавши с почетка о судби те државе у зависности од хода међународних ствари у то доба, познао би и унутрашње узроке, који су довели Р'чъ Посполиту у тако жалостан положај. Ту, т. ј. у вези с другим реформама требало би размотрити и конституцију од 3. маја 1791 год. о којој се не би могло говорити у историји деоба. Најзад и трећи пут у уџбенику треба говорити о том факту и то у вези с историјом француске револуције, разматрајући уплив њен на друге земље и заједно с тим уплив пољских ствари на ток ратова Аустрије, Пруске и њихових савезника с револуционарном Француском. Појмљиво је да основни факат треба да буде изложен на једном месту толико потпуно да би се главни смисао његов потпуно могао схватити и без допунних подробности у познијим деловима уџбеника, али из тога што је о једном факту један пут у уџбенику било већ казано не излази да га други пут не треба никако помињати да би се избегло понављање. Понављањасу не избежна, ако се само не уклањају вештачким путем, а она су осим тога и корисна за ученике пошто се факти утврђују у њиховој памети и они познају разне стране једног истог догађаја или појава и појимају његово место у разним паралелним процесима историје. У последњем односу главни посао треба да је на наставнику, а и уџбеник му може тај олакшати посао.

Тако извесна покретљивост треба не само да је у склопу него и у излагању уџбеника. Опет у оскудици или може бити у немогућности налажења бољег термина, под покретљивошћу излагања ја разумем не праволинејност, по којој се иде само напред, него стална враћања на оно што се прешло. Узмимо за пример геометрију која се излаже у везаном реду теорема, али ни из далека не тако да би свака теорема била само извод из претходног и само основ за потоње. Последњи ред не би одговарао стварној вези међу појединим теоремама, која је врло разнолика и не би дао ученицима могућности да комбинују геометријске истине ван дате непокретне консеквентности. Отуд у излагању појединих теорема

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ми непрестано срећемо наводе разних већ познатих истина из разних места уџбеника, у облику понављања. Литерарност излагања наравно губи таквим понављањем једног истог; али ако је то потребно ради увођења везе међу појединим истинама и ради бољег памћења ученика и бољег појимања, то се морамо помирити с том незгодом. Да ли је потребно додати, да овим што сам рекао ја нећу да уверавам читаоца у том да историјско излагање треба да буде слично геометријском? Наравно да у сваком наставном предмету треба да буде и свој нарочити начин излагања.

Ја нећу набрајати све случаје кад је и немогућно и непотребно избегавати понављања. Да поменем само те случаје кад они имају значај педагошки т. ј. кад помажу ученику да запамти или да боље појми факат. Обично се у уџбенику само један пут изнесе хронолошки датум факта т. ј. кад се он први пут помиње, но било би корисно при сваком новом помињању једног истог факта понављати његов датум, пошто то не само помаже памћењу факта но и олакшава хронолошко оријентисање. По томе на пример пољске деобе треба да се наведу са својим датумима и на главном месту, где се о њима говори, и у излагању унутрашње историје Пољске, и у излагању револуционих ратова (друга и трећа деоба). Запамтивши боље те датуме ученик ће у исто време бити у стању да види да је прва деоба дошла одмах после седмогодишњег рата, а друга и трећа да су настале у почетку револуционих ратова. По неки пут је важно навести једновременост две владавине или обратно показати да оне припадају разним периодима, а не смета код имена појединих владалаца ставити и године њихова владања. У опште хронологија у уџбенику историје треба да игра улогу градусне мреже на географским картама; једна је потребна ради оријентисања у времену, друга ради оријентисања у простору. Што се тиче особних имена треба се држати правила о корисности понављати по неки пут помињање тога ко је био тај историјски радник. То је потпуно сувишно за личности које су се највише истакле, али при мање познатим именима треба увек поновити чиме је знатан носилац тог имена. Неке околности нарочито треба држати у памћењу ученика, пошто се њима објашњавају многи факти а не треба се бојати понављања ако сваки пут кад је ученику потребно поменути једну од таквих околности у облику скраћеног изношења онога што је о томе било раније речено. Да из многих случајева изберем један. У историји Француске у размаку од шест столећа ученик сретa назив парламента и искуством многих наставника видело се да ученици немају јасну представу о том шта је био париски парламенат и у чему је била његова разлика од уређења истог имена у Инглеској. Наравно да се у уџбенику средње историје треба побринути о томе да ученици добију јасну представу о француским парламентима, о којима се не једанпут говори и у новој историји, где, не бојећи се понављања, треба поменути ову или ону осо-

бину француских парламената, која је и раније поменута у том уџбенику. Таквим понављањима много се боље памте године, особна имена, називи уређења, научни термини, него прегледима по разним таблицама.

Понављања друге врсте потребна су ради бољег разумевања факата који се уче. Препоручујући прелазити уџбеник с почетка по епохама а за тим понављати по једнородним стварима или по земљама, ми смо имали на уму добијање најбољег појимања и догађаја. Историја борбе немачких кнежева с устаницима ритерима и сељацима а за тим с императором у првој половини XVI столећа добиће друкчију светлост ако се она пређе у вези с историјом реформације и паралелно с догађајима реформационе епохе у другим земљама, а друкчију кад се она пређе у вези с целом историјом Германије, као један од момената у процесу њеног дробљења на поједине кнежевине. Не говорећи већ о томе да враћање на познат факат у другој вези даје могућност да се његово значење појми разнородније, може се и то десити да тек при другом прелажењу ученик у опште добије од тога факата потребан утисак, који при првом појимању тога факата није произвео.

Да поменем да је раније било казано о потреби унети у стару историју засебан параграф о Египту после пропасти његове независности, у којем би били поновљени у општој вези факти, разбацани у другим деловима уџбеника, или о потреби у таквом уџбенику старе историје једног одељка, у којем би било резимирано све што се тиче културних и политичких узајмица старог света. У опште поједини параграфи уџбеника не треба увек да дају ученицима само ново, што је раније било непознато ученицима. На пример, историја реформације XVI стол. мора бити везана са стањем католичке цркве и с разним покретима у њој за последња два столећа пред јављање реформатора XVI стол. У уџбенику средње историје наравно да ће наћи место и морално опадање папства и духовништва, и велики раскол и сабори XV стол. и Виклеф и Хус, а у историји појединих земаља за то време ученик ће видети случаје политичке опозиције папству од стране појединих владара, а познаваће хуманизма у једној од првих глава уџбеника нове историје даће ученику и неколико факата за карактеристику нових духовних ствари. И ако су сви ти факти познати ученику, ништа не смета понављати о њима то што је потребно ради објашњења генезе реформације, упоредивши их на једном месту и већ у новој вези. Наука није само у уопштеном знању него и у уопштававању знања, не у једном резултату, него и у методу. Неразумно је и непотребно учити гимназисте методу историјског испитивања, што је специјална ствар ученог историка, али је потребно поступно га уводити у метод историјског мишљења. Уџбеник треба да даје ученику уопштено т. ј. научно обрађено знање, али кад настане случај, уџбеник треба сам да уопштава знање тако рећи пред очима ученика, представљајући им већ познате факте у новој комбинацији и у новој светлости. Истаћи право

такав смер уџбенику разуме се да не би било педагошки, али ако се то може учинити постушно ради бољег разјашњења и утврђења у памћењу, излаганих факата, онда не треба то занемарити ради развитка формалних способности ученика у изучавању историјског материјала.

Историјски резиме-и који понављају факте већ познате ученицима, могу бити и дуги и кратки, могу заузимати место самосталних параграфа и сводити се на неколико фраза у параграфима са потпуно новом садржином; али у свима случајима ти резиме-и треба да се одликују већом апстрактношћу излагања, пошто су и сами резултати већег уопштавања. Ја зовем то резиме и у том случају, кад они играју улогу увода, као што се то може казати на пример у разматрању узрока и прецедената реформације. А апстрактно разматрање — а такав карактер мора имати свака анализа узрока таквих појава као што су пад римске империје, крсташки ратови, уздизање Москве, реформација и т. д. — то апстрактно разматрање тицаће се само оних факата, који су већ познати ученицима, јер ће га само тако они схватити и неће бити опасности да се развија празно брбљање, које се не ретко јавља код сувише младих читалаца, који читају књиге које су још мало доступне њиховом појимању. На против резимирајућа расуђивања у уџбенику — која се могу и не учити — треба да играју улогу руководних примера, како се треба користити фактима у писменим радовима на историјским темама, ма и на основу само тог материјала који је унесен у уџбеник. И обратно треба свакојако избегавати опште погледе и расуђивања програмног карактера.

Тако ми у опште допуштамо у уџбеницима историје заједно с причањем и расуђивања, али као помоћно средство у причању, које место само и може припадати описном елементу. Као што описивање појединих појава (на пример извесног државног уређења) треба да буде научно а не ићи за извесним смеровима, на пример уметничког развитка, тако и расуђивања у уџбенику историје треба да имају искључиво научни карактер. Њихов смер може бити само научно објашњење факата а не извод из њих практичних лекција моралних или политичких, као што су моралне поуке из басне. У опште уџбеник треба да се одликује објективношћу излагања, да је слободан од националних, религиозних и других предубеђења, и сувишни су сваки покушаји извлачити из појединих случајева моралне лекције. Њих не треба да буде ни у форми таквих уопштавања која се по неки пут чине ради истицања каквог појава, јер против сваког случаја победе врлине и казне порока, може се изнети и два и три случаја победе зла и пропасти добра. Није ствар уџбеника историје давати ученицима готов морални и друштвени поглед на свет. Он само треба да помогне ученику у његовој самосталној изради погледа на свет, јер у овом историјском моменту који ми преживљујемо то је немогуће без знања историје, на чије земљиште преносе своја испитивања све хумане и друштвене науке. Уџбеник историје самим излагањем својим треба да

улива ученицима поштовање према фактичкој истини и да их научи да виде и појме човека и у најдаљим од нас временима, и у земљама чији живот на први поглед може нам изгледати сасвим туђ.

IX.

Употреба историјског уџбеника у разреду.

Да завршим ове моје примедбе разматрањем како се треба користити уџбеником при предавању, при чему ћу имати у виду поглавито уџбеник таквог типа, о каквом се овде говорило и узгред ћу поменути у опште питања, која су везана с предавањем историје.

Општи принцип, који смо већ истакли у почетку ових наших примедба, јесте у томе да не треба све учити што се може унети у уџбеник и да заједно с тим предавање историје не треба да се ограничи само на то што има у уџбенику. На другим местима већ сам говорио не један пут и разним поводима да у уџбенику много што шта могло би само да се прочита. На првом месту то могу бити разни параграфи уводног карактера, који имају за смер само допуну хронолошких празнина. Ради примера за то ја указујем на историју спољне политике у међувремену између свршетка рата за шпанско наслеђе и великог северног и почетка рата за аустријско наслеђе. Ради везе општег излагања међународне политике, кратак помен тога периода врло је потребан. Друго могли би се прочитавати само и резимирајући прегледи на пример одељка о узроцима реформације и њеним прецедентима не саопштавајући никакве нове факте. Треће zgodно би било само прочитавати ученицима и таква места која ученицима уопште могу бити појмљива, али која би им тешко било предавати за тим својим речима. За пример за то да наведем карактеристике философских праваца (разлике између Платона и Аристотела, између Декарта и Бекона и т.д.) или опште упуте на развитак научних знања, што се може допустити у уџбенику. Осим тога, наставник историје мора много скраћивати и због оскудице времена и због мале припреме ученика, због чега се у програм увек уноси минимум потребе. Ја се потпуно слажем с проф. Виноградовим који је нашао за потребно да у свом уџбенику нове историје да много више места XIX столећу него што се то до сад радило, али и то знам добро да за предавање тог одељка може не бити довољно времена, и у том случају наставник треба да нађе могућности да изнесе ученицима оно што је у историји XIX столећа нарочито важно знати пре свега, и само то дати им да науче прочитавши у исто време и све остало што је казано о XIX столећу у уџбенику. По односу на столеће које је већ прошло, такво читање тим је потребније, што би тешко било показати такве „књиге за читање“, које би наставник могао препоручити ученицима за историју XIX столећа. Тако исто програм опште историје може и не обухватати знање унутрашње историје

Пољске, али то не смета прочитавати то при прелажењу историје реформације, историје католичке реакције и т.д., или прочитати све у лекцији посвећеној пољским деобама.

Најзад у суштини ни „примерни програми“, који се допуњују при предавању, ни „одобрени руководници“, по којима се предавање излаже, не треба да толико стесне наставника да у свој тешки и одговорни рад не унесе и личну иницијативу, лични поглед. Уџбенику је потребна извесна гинкост, извесна покретљивост делова и ради тога да би без великих тешкоћа наставник могао и изменити поредак, у којем ученици познају историју, ако му се поредак, којим је распоређена садржина уџбеника, чини у чему било незгодан. Тако исто не може се одрећи наставнику право да пропусти по нешто у уџбенику по свом нахођењу, према усвојеном програму, према количини времена, одређеног на прелаз курса, према ступњу развитка извесног разреда па и појединих ученика. У интересу саме ствари могло би се желети да се та пропуштања и скраћивања не чине за време прелажења курса, него да су раније одређена по одређеном систему и на основу прилагођавања општем карактеру. Особито с младим наставницима, који још немају искуства старих педагога, бива тај случај да отпочну предавање разним допунама уџбенику, које шта више и диктује ученицима, а после већ доцкан увиђа да му неће остати времена да заврши предавање, и тада почне избацивати из уџбеника оно што је „мање важно“, ма да је то што је избачено сто пута важније од онога што се у почетку предавања диктовало у допуну уџбенику. Писци уџбеника по некад сами показују мање важне ствари, штампајући их ситнијим словима, али таква показивања једва да су потребна самим наставницима. Сумњам да је то потребно и за ученике. За њих би пре било корисно да се курсивом или крупнијим словима обележи оно што је најважније у тексту, но и без тога мислим да би могло бити остављајући самим ученицима да подвлаче или како било обележавају оно на што треба обратити нарочиту пажњу, што нарочито треба запамтити, или што треба да падне у очи при брзом понављању. Потребно је и самом ученику дати неку самосталност у раду на истицању онога што је битно и најважније. Ја сам не једанпут видео уџбенике курсивом и крупнијим словима и са примедбама ученика у њима, које се нису увек слагале с напоменама писца.

Писци којих било уџбеника увек имају на уму да ће ученике по њима водити наставник. Што аутор мање мисли дати просто интересантну књигу за читање деци или младићима, за коју, по њеној популарности, не би требало њеним читаоцима и нарочитог тумача њене садржине, тим мање наравно он има у виду дати један стварни школски уџбеник, који не може бити толико занимљив и толико удобан да никако наставника не би ни требало.

У односу према уџбенику историје улога наставника треба да буде двојака, и то је већ другостепено питање како ће он вршити свој рад. Да ли ће се он обраћати ученицима са везаним излагањем или ће разговарати с њима („расуђивати“ и „наводити на расуђивање“), то како ко уме. Сваки наставник историје треба на крају крајева да изради свој начин, али у сваком случају уџбеник треба прво да буде разјашњен, протумачен ученицима а друго да му садржина буде допуњена и оживљена разним појединостима и карактерним цртама. Наставници који задају „одавде догде“ као да су данас изузетак, али на жалост чуо сам често да има наставника који „задавање лекције“ свде на просто читавање у разреду оног дела у уџбенику, који треба да се научи за идући пут. По мом мишљењу то је само губљење времена, јер ученици умеју и сами читати, а никаквих нарочитих побуда не може бити да слушају оно што се задаје за идућу лекцију. Кад је садржина задаване лекције сасвим проста и појмљива, није погрешка задати просто „одавде догде“; али кад том месту треба разјашњења, оно треба да се прочита али с разјашњењем, које после наставник има права да тражи при испитивању лекције. Наравно да потребна разјашњења треба да се дају раније од спремања извесне лекције за ученике, при чему не само треба протумачити, ако је то потребно, саму садржину задане лекције, него треба и показати однос нових факата према старима, који су већ познати ученицима, т.ј. треба разјаснити узрочне или еволуционе везе међу њима, сличности или разлике, које се међу њима могу видети и т.д. Тим самим наставник треба увек да се нарочито стара да ученици не би изгубили из вида целину, која им се саопштава посебно у појединим лекцијама. Ту је најбоље избегавати саопштавање појединости ученицима и свега онога што може служити тако рећи само ради оживљавања или украшавања. То је већ други задатак наставника историје. Из мојега личног искуства као наставник гимназије — а ту сам пробавио пет година — ја сам изнео то уверење, да разјашњавајући задавану лекцију с разним појединостима, којих нема у уџбенику, с карактеристикама лица и анегдотама о њима, ученици слушају, а кад их по том запитате они одговарају тако као што је казано у уџбенику и из нашег причања врло мало памте. После неколико безуспешних покушаја прилагодити предавање том начину, ја се обрнем дијаметрално-супротном систему, који је испао не може боље бити, и ја сам почео да се чврсто држим новог метода и да уносим у њега разна усавршавања. Тај други начин био је у томе да ученицима причам само оно што им је требало спремити за идућу лекцију (или за две-три лекције). На пример, ученици треба да доврше историју владавине Лудвика XIV, подељену на три дела и цео час или већи део часа ја сам проводио у причању о царовању Лудвика XIV, с којим су се ученици тек познали по уџбенику. У том причању ја сам могао само површно поменути једне факте, познате из уџбеника или их и ћутке прећи да би

имао могућности подробније говорити о другима или упознати ученике с таквим фактима, о којима у уџбенику није казано. По некад се такво причање претварало у лекцију, која је тим појмљивија била ученицима што су у општим цртама њен предмет тек били добили из уџбеника, и било им је довољно познато ко су то били разни Колбери, Лувоа, Босиети и Фенелони, о којима се износе разне појединости у тој лекцији. Ја не настајем на томе да саопштавања ученицима разних појединости о том што они у кратко знају из уџбеника, бива право у форми лекције. Много зависи од умности и речитости наставника, а много од узраста и ступња развитка ученика, а много и од особине теме. У средњој школи може се корисно прочитати лекција којој је садржина карактеристика личности и владавине Лудвика XIV, али то би једва било згодно у односу на генезу и основне црте феудализма за што је најбоље држати се текста уџбеника и њега коментарисати, саопштавајући узгред (при задавању лекције или при испитивању) и разне појединости, које боље објашњују или ређефније представљају суштину ствари. При том усмено причање наставника може се заменити читањем показаних одељака у разреду или изван.

Наставник треба да разјашњује и допуњује уџбеник и при испитивању лекције. Процес испитивања лекције можда нигде нема тако важно педагошко значење као у предавању историје, ако се само то испитивање не сматра као начин коме је једини смер да се наставник увери да су ученици научили лекцију. Испитивање лекције треба да буде разговор наставника с разредом, за које би време они општим силама на фактима познатим ученицима вршили разне умне операције, какве су само могуће при ограниченој количини факата и датом ступњу развитка ученика. Главни смер предавања историје јесте у саопштавању ученицима извесне количине знања, које су они потпуно разумели и усвојили, а ако у исто време, захваљујући томе предавању, настане и развитак формалних способности ученика, то не треба занемарити и ту страну ствари. Време је престати приписивати појединим предметима специјалне функције у развоју формалних способности као што су памћење, консеквентност говора, способност за апстракцију или уопштавање, за анализу или пажњу. Сви предмети подједнако, ма да и у разној мери, могу доприносити развоју код детета или младића и памћењу и умењу излагати своје мисли и разним мисленим способностима.

Ми смо већ говорили да поглед на предавање историје као на средство развијати памћење код ученика, или учити их да лепо излажу ствари, јесте и застарео и у суштини погрешан поглед. Предавање сваког предмета развија памћење и учи излагати мисли, јер је свуд потребно што било научити и за тим наставнику излагати оно што је научено. Умне операције од стране ученика треба изискивати не само при решавању математских задатака или при примени граматичких правила на

преводе, но и у разговорима наставника с ученицима о разним историјским догађајима и појавима. И у историји може бити задатака као и у математици и граматици: наћи узрок факта, разложити сложен узрок на његове саставне делове, наћи узрочну везу између два факта који нису у непосредној вези, показати како се мењају последице једног истог узрока при разним условима, одредити значај појава, као извесног момента развитка, у одређеном еволуционом процесу, показати узајмницу два паралелна процеса, наћи црте сличности или црте различности између две (или више) установе, два културна појава, два процеса и т.д. За историју би се могла саставити и књига задатака, као што је има за математске предмете и то према одређеном уџбенику, и то не би била само збирка поновних питања, него и таквих питања на које и нема готових одговора у уџбенику. Главна је ствар дакле не у књизи него у томе да наставници историје буду људи који знају, појимају и воле свој предмет, који су прошли специјално историјску школу на универзитету, који нису прекинули везе с науком и који су довољно упознати с историјским материјалом и изабраним уџбеником. Само такви наставници моћи ће као што треба објашњавати непојмљиво или мало појмљиво у уџбенику, да занимљиво предају, да навикавају ученике на озбиљно историјско читање, обрађујући питање лекције у научне разговоре, или задајући ученицима историјске теме за писмене радове.

Да приметим у опште, да писмени радови по историјским темама могу бити јака припомоћ при предавању историје. Њима се може давати веома разнолик карактер. По некад материјал за такав „састав“ може дати и сам уџбеник и то у оним случајима, кад се ученицима не дају велика питања, за чије решење не треба велике спреме и претходног читања каквих радова и извора. Не ретко под историјским саставима разумеју се само састави по историјским темама, али потпуно литерарног карактера, као што их задају наставници књижевности. Ја имам на уму и мале писмене радове, у којима треба да је најглавније решење каквог било историјског задатка, а не просто излагање нечега већ готовог. Код зналца и искусног наставника тема за такве задатке увек се може доста наћи.

Уџбеник треба да се прелази тако да би остало довољно времена за опште понављање, које при том не мора бити истим редом којим се прелазило. О томе је се већ раније говорило, али овде додајем да је најбоље понављати с почетка историју појединих земаља, за тим прећи на историју међународних односа и завршити све понављањем општих прегледа појединих епоха, т.ј. редом обрнутим којим поменуте рубрике иду једна за другом у уџбенику, изведеном по горе поменутом плану. Да се опет изразим терминима шеме, прво треба прећи историју попреко, за тим уздуж, али при том понављању почети последњим рубрикама (историјом појединих земаља) и завршити првима. Задатак таквог понав-

љања поново изнети у памћењу ученика све научено у новој вези и у таквом случају боље је почети с фактима више месног значаја, да би се завршило појавима најопштијег карактера.

Најзад најбоље би било кад би за сваки део уџбеника постојала и нарочито састављена књига за класно или ванкласно читање, која би могла давати и материјал за писмене радове по историјским темама. Тако исто било би добро кад би и историјски атлас, којим се користе ученици, био састављен према уџбенику, по коме они прелазе курс историје. Али ни ово ни оно не треба наравно да искључује употребу и других књига и атласа. Што је школска библиотека богатија потребним средствима, тим боље. И код наставника и код ученика треба да се налазе увек при руци и потребне књиге и разни атласи и илустрације (предмети материјалне културе, споменици уметности, портрети историјских личности, снимци са слика историјске садржине и т.д.) У оно време кад сам ја учио гимназију (у другој половини шесетих година) и кад сам сам био наставник гимназије, није било још таквих средстава која постоје данас у облику историјских хрестоматија, популарних ручних књига за историју појединих земаља или страна друштвеног живота, биографија знатних лица и т.д. Осим школске и популарне литературе наставник може, а у неким случајима и треба да позна ученике у одломцима са озбиљним историјским делима, или да упућује на ова или она дела као на средства при писменим радовима по историјским темама. Наставник историје треба да се користи и литерарним производима. По некад се они могу просто читати као споменици, ако се по времену односе на изучавање епохе. А најдоцнији литературни производи за историјске теме могу се прочитавати у разреду (нарочито код млађих ученика) при прелажењу дотичних догађаја. Али не мислим да би корисно било уносити појетски материјал у уџбенике као што се то по некад чини, да не би изгледали сувише суви.

НАШЕ НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ У ШК. 1901—2. ГОДИНИ.

изложио

Љуб. М. Протић

(НАСТАВАК)

Настава из *вере* у доста школа још је догматичка; њом се мање развијају религиозна осећања и правилно етичко суђење. Вера се учи на памет. Метода није свуда правилна, а при том није ни наставна грађа најправилније одабрана и на разреде распоређена.

И народна се историја не обрађује свуда како би требало. За кратко време, једва за једну школску годину, која је у нас доста кратка а ова још краћа, упознају се ученици са народном прошлошћу. Све се брзо прелази. Код спореднога, а тога је пуно, стаје се колико и код онога што је важније. Ученици запамте множину имена, бојева, ситних и крупних догађаја, година кад се што десило и — све се то брзо заборави (а од тога није баш ни велике штете). Настава из историје још не постиже у нашим школама потпуно свога циља. Ученицима се све прича, а они репродукују, служећи се тога ради и уџбеницима.

И у настави из *вештина* још није у свему како ваља да буде. Има учитеља који лепо умеју да певају, и, појимајући васпитну вредност овога наставног предмета, обрађају му најозбиљнију пажњу. Они зато и могу да негују естетичка осећања, која ученике покрећу у раду и одушевљавају их за лепо. У тим школама песма чине необичан утисак на цео живот школин, па и на саму околину. Ево три лепа примера из годишњих извештаја школских надзорника у округу пожаревачком. „Не могу да пропустим а да не истакнем школу у Лазници у којој наставници с управитељем г. *Васом Крагуљевићем* уводе ученике у учионице с песмом, и испраћају их кроз село певајући патриотске уметничке и народне песме. Ово је на мене чинило веома леп утисак, а посматрао сам и мештане, како једва чекају време изласка ученичког и радосно слушају њихово умилно певање“. „У неподељеној основној школи у Турији наставник је г. *Владимир Сотировић*, који предаје певање с одличним успехом. Милина је гледати његове ученике и ученице с каквим нестрпљењем очекују час певања и са каквим задовољством и тачношћу певају лепе српске песме у два гласа, којима их учитељ учи. Његови су ученици одлични у свему; и то је једина школа где сви долазе уредно и где нема молби за исписивање из школе ни кажњавања ђачких родитеља, јер родитељи, и ако хоће, не могу да задрже децу од школе“. Исто је овако и у Стамници, где је у приправном разреду г. *Никола Стојановић*, „И овде ученици и ученице долазе врло уредно у школу, и гледао сам их са коликом радошћу певају и одговарају на сва питања учитељева и моја“.

У доста школа певању се обрађала слаба пажња, поглавито стога што и сами учитељи не умеју да певају. Будући учитељски кандидати морају без изговора бити музикални, ако и не могу баш бити сви добри певачи, како би могли и певање обрађивати што боље.

Цртање се обрађује доста овлашно у већини школа. Права задаћа овога предмета једва би се могла погодити, кад се разгледа оно што се ради и како се ради.

Српском се језику поклонило највеће старање, али резултати у настави ипак нису свуда најповољнији. Ученици су гдегде мање читали а више учили граматiku, више су пута читали поједине чланке *редом*

из читанке а мање и друге књиге. Мање су у старијим разредима писали писмене саставе а више *прописе*, који се на доста места не прегледају и не исправљају. Ја имам једну свеску прописа, коју сам донео из унутрашњости. Ову је свеску писала једна ученица IV разреда; учитељица је оценила да су прописи добри, па је тако и написала на њима. Међутим и рукопис и ортографија и спољни облик, једном речи, све је испод критике. Ипак зато учитељица ништа није нашла да треба поправити. У школи на Дунавском Крају у Београду учитељица је на једном пропису, место сваке исправке, записала ову напомену: „лењштино, што овако развлачиш“. А кад јој је управитељ по мом захтеву тражио да се изјасни, каквим педагошким разлозима правда једну оваку напомену, она је одговорила да је то као опомена, да ученица други пут боље пази кад пише!...

Из предмета који говоре о природним телима и појавима и из рачуна, који уз ове иде, успех је био повољнији, особито тамо где су приређиване ескурзије (а ових је било врло мало) и где је било више наставних средстава (и где су ова чешће употребљавана). Па ипак и овде има још доста да се исправља, да се измени и у наставном програму и у методи, па да буде бар приближно ономе како се тражи у правим васпитним школама, које нису то само по имену.

Школски се надзорници жале, да се у настави из *земљописа* много тражи, а да се мало постиже.

У настави из рачуна још има механизма, има и стварних погрешака у понеким рачунским радњама, што значи да и понеки учитељ није начисто како се нека радња врши. Гдегде ученици још уче таблицу множења на памет дугим понављањем: $2 \times 2 = 4$, $2 \times 3 = 6$ и т. д.

Са увођењем *ручнога рада* пренаглило се. Тражило се да га сви учитељи што пре савладају. Учитељима је изгледало као да је ово најважнији предмет у основној школи. За наставу ручнога рада није било све припремљено; у учитеља се јавило извесно незадовољство, и кад се позније почело блаже гледати на учитеље, који су били незаинтересовани или мање заинтересовани овим предметом, онда је по готову сасвим запуштен. Ове године биле су радионице за ручни рад ретко у којој школи. У Београду је предаван само у грађанској школи. У београдском округу имало је учитеља, који су знали ручни рад, али га нису хтели предавати. У предавању ручнога рада у ваљевском округу истиче се г. *Душан Влајковић* у Рајковићу, а предавао се овај предмет још у Ваљеву, Обреновцу, Мионици, Рибници, Дрену, Цветановцу и Доњој Топлици. Школски надзорник за врањски и топлички округ вели у свом годишњем извештају, да ручни рад нигде није обрађиван, и ако многи наставници знају овај предмет. „Узрок је томе позната учитељска антипатија према томе предмету а и немање радионица и алата“... Ово исто вреди и за крајински округ. „Оставили су га и они који су се за њ нарочито спремали и њиме

нешто се некад одушевљавали“, вели школски надзорник. Једини је радио нешто из картонаже г. *Велимир А. Петровић*, учитељ у Неготину. Да не ређам како је било у осталим окрузима, јер за све вреди ово што рече школски надзорник крајински за учитеље у крајинском округу. Врло је мало њих, који су од почетка радили ручни рад са ученицима, што су признавали вредност његову. Они, којима је овај предмет био спекулативно средство да добију боље место или иначе бољи углед, већ су охладнели, па га и заборавили. Зато је баш потребно давати засебну награду онима, који ручном раду и сад обрађају пажњу. Њихов је рад проба шта се може и у колико треба да се опет уведе овај предмет временом у све школе и ако не сувише рано, већ полако и постепено, пошто се добро процени како да се најбоље удеси програм и спреми све друго што ће омогућити његово увођење, кад је теориски признато да и овај предмет треба да буде заступљен у васпитној настави у народним школама.

Школски надзорник из Пожаревца вели да се особито одликовао радом на ручном раду учитељ у Брежанима, г. *Михаило Стојановић*. „Многи његови пређашњи ученици толико су се усавршили (у ручном раду), да и после свршеног школовања обрађују плетарство и своју рукотворину продају у Пожаревцу“.

О *гимнастички* мало који надзорник да је реферовао. За гимнастику требају дворнице, у којима би се вежбали ученици зими, али то је рано тражити; прво треба имати собе у којима ће ученици ручавати, да не би ручавали по учионицама као сада у многим школама. Слободне децје игре играју сами ученици, а часови гимнастике готово редовно су, по старом обичају, замењивани другим предметима. Ученици по селима, који су удаљени од школе, имали су доста кретања, да им је стицајем разних околности било и штетно. Ако се хоће у истини да стара о физичком развијању ученика, ваља настати да сиротни ученици имају бољу храну, па онда неће изгледати као лелеци, да имају бољу одећу и обућу, да држе тело чистије, јер је чистоћа најважнија погодба за добро здравље. За све ово ваља се постарати озбиљно као год и за гимнастику и не занемаривати је као сад, кад је по готову нигде нема и не предаје се ни по селима ни по варошима. Као пример да се гимнастика олако узима, може послужити извештај школског надзорника за округ чачански, који каже да је у грађанској школи у Краљеву предавао гимнастику учитељ, који плаћа војницу!

2. Грађанске школе

Ове су школе у нас новија установа, јер су уведене законом о народним школама од 1898. године. У њима се васпитавају ученици на истој основи на којој и у основним школама. Школе су грађанске, дакле, васпитне као и основне, и ако им се свуда даје наставним плановима

и програмима више практичан карактер. Зато ни у ком случају не треба их укидати. Њима се може замерити, ако нису најбоље уређене у том правцу, и онда треба настати да се преуреде. Може им се замерити, ако се на њих много троши, али се трошак не исплаћује због малог броја ученика. У току ове школске године у појединим грађанским школама било је мало ученика. Тако је у грађанској школи у Лозници било само девет ученика са којима је радио један наставник, а у Крушевцу је било осам ученика од којих су шест прешли у II р. и два су остала да понављају I р., а радила су два наставника, један стални и један хонорарни. Треба имати на уму да плате ових наставника нису мале и да осим наставничких плата, које даје држава, троше подоста и општине, издржавајући и снабдевајући школе школским потребама, и онда неће бити чудо што је школовање једнога ђака стало врло много. Биће зато потребно да се одреди колико најмање може бити ученика у појединим разредима, па да се школа, на захтев општине, може отворити.

Према оценама успеха и рада, које су наставници добили, сме се закључити, да је рад у овим школама био добар, јер нема ниједнога наставника, који је добио мању оцену од „врло добар“. У својим извештајима школски надзорници хвале ове учитеље да раде и с вољом а и да су умешни у раду. Па ипак има повешто што је и у овим школама ометало већи успех и правилнији школски рад.

Тако у понеким школама било је доста наставних средстава, али наставници, који предају природне науке, нису вични да их у предавањима примењују. За наставу из слободноручног цртања немају спреме, зато је цртање могло да се предаје са успехом само у Београду и Јагодини. И певање је са мање успеха предавано. У неким грађанским школама није се предавао ни ручни рад, јер учитељи грађанске школе и зато су невични; у већини ових школа предавали су га зато хонорарни наставници. Ну, најнезгодније је што међу учитељима грађанских школа мало има добро спремљених за предавање немачкога језика, који се стога гдегде није ни предавао. А где се учио, нису се могли постићи повољнији резултати.

Из овога ипак не треба извести суд да негдашњи учитељи и учитељице основних школа нису добри за наставнике у грађанским школама. Од њих треба само тражити већу спрему, коју ће доказати испитом, и онда их постављати за више учитеље. Њима треба дати прилике за већу каријеру, али ипак да остану у народним школама. То ће имати доброг утицаја и на све учитеље у основним школама. Сваком треба дати наде на већу и бољу будућност. Сваки нека ради и нека тежи за нечим вишим, па ко се покаже достојнијим већег положаја, ко га трудом и радом заслужи, онда је правично и да му се додели. Не буде ли довољно места у грађанским школама за све учитеље основних школа, који су испунили погодбе да постану виши учитељи, онда те учитеље треба првенствено

поставити за управитеље основних школа по већим градовима и за учитеље основних школа у Београду и то са већом платом или бар са већим управитељским додацима. У Београд би, на овај начин, долазили за учитеље само они, који су у истини заслужили да дођу, и ту би се могли и даље усавршавати у Великој Школи, па временом опет отићи у народ као школски надзорници.

По себи се разуме да је потребно да се и професори средњих школа постављају у грађанске школе бар за неке предмете, особито у прво време док не буде више спремних наставника из учитељскога реда. Једном речи ваља се најозбиљније заузети да се ове школе одрже, да се усаврше и стекну потребног ауторитета, па да их народ заволи као што воли и гимназије, јер су нам и оне потребне. Данас ове школе готово нико не воли.

На крају морам још један пут да нагласим, да су грађанске школе васпитне школе и да у њима наставу ваља подешавати према педагошким начелима као год и у основним школама. Ово су понеки наставници заборавили, па су почели да раде као што се сме радити, можда, само у стручним школама, а што се забрањује да ради и по гимназијама, а то је да се сувишна важност придаје употреби уџбеника, па се чак и *диктују* понеки наставни предмети.

Школски надзорник за округ подрински наводи у свом годишњем извештају, да су у девојачкој школи у Шапцу диктована укратко предавања из хемије и минералогije, па су диктована предавања чак и из Домаћег Газдинства!

Овome не треба коментара. Међутим ствар је са уџбеницима мало друкчија. Уџбеници су у употреби и у основним и у грађанским школама у толикој мери, да би се ово могло истаћи као једна заједничка невоља, која је много ометала школски рад у свима овим школама у току целе школске године. Изгледа да се на овај начин и нехотично, против воље одушевљених и умешних школских радника, поново јавља стара навика, да се ученицима *задаје* из књиге да уче лекцију по лекцију, а учитељи да их преслишавају, што се не би могло ничим оправдати. Ја зато и сматрам да је употреба уџбеника врло опасна, јер кочи и омета правилан напредак у школском раду. Ово треба у будуће имати на уму више него у овој школској години.

3. Продужне и вечерње школе

И пре садашњег закона о народним школама било је у нас где-где продужних и вечерњих школа. Али као пре тако и данас не можемо се хвалити резултатима, које су нам давале ове школе. На првом месту увек их је било мало, па и да су биле добро уређене, ипак би морао бити веома ограничен њихов утицај на веће народно просвећивање. Са-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дашњим законом тражи се од продужних школа да су више као „пофторне“ школе, а тим самим оне не могу потпуније вршити задатак, који треба да имају. Закон одређује да се у њима учи све оно што се већ учило у основним школама. Ако се има на уму, да се у овим школама ради махом четвртком, недељом и празником, и гдегде још којим даном, онда је јасно, да се за овако кратко време не могу прећи ни главне ствари, које су обрађиване у основној школи, а како ће се и колико моћи да ради новoga. Стога се данас од њих и не може много очекивати. Школски надзорник за округ крагујевачки и вели: „то нису никакве школе, нити се штогод ту научи. Нити учитељ воли да ради, нити родитељи и ђаци маре за њих, и оне, ако их где има, на силу се одржавају, колико да учитељ на рачун тога добије неку награду. Нигде до сада нисам видео стварна успеха у њима“...

За ове школе у нас и нема никаква плана и програма. Министарство просвете ослонило се да ове спремају школски надзорници у споразуму са учитељима. Ну, ове су програме обично утврђивали сами учитељи за своје школе и не увек и у свему најсрећније. У осталом према законској одредби задаће ових школа, и то је по готову било излишно. Требало је само да проберу шта да се обрађује од онога што се један пут учило с обзиром на време, које ученици проводе са учитељима у продужним школама.

Да би продужне школе, које несумњиво имају вредности, у истини биле што треба да буду према свом задатку, и да би министарство просвете знало шта се у њима ради, на послетку да би у њихову уређењу имало једнообразности издао је бив. министар просвете, г. Љ. Ковачевић, познати распис од 1. јануара 1902. г., којим је позвао све школске надзорнике и све учитеље да на окружним и среским већима заједнички претресу сва питања, која се тичу продужних школа и њихова уређења. Овоме су се позиву учитељи радосно одазвали, свуда се озбиљно претресала постављена питања, и мишљења учитеља и школских надзорника добило је министарство, и то ће корисно послужити као грађа за уређење ових школа, кад то дође на ред.

Овде ћу сад да према надзорничким извештајима изнесем како је било са продужним школама у току ове школске године. Свуда их није било; негде их беше мање а негде више, а то је зависило од већег устаљаштва учитеља и школских надзорника, ма да нису без утицаја и по неке друге околности.

1. Београд.

Овде није било продужних школа, а нису ни потребне. Ученици сврше основну школу и онда иду у гимназију, грађанску школу или у Вишу Женску Школу Краљице Драге или у приватне школе.

2. Београдски округ.

Продужних школа било је врло мало, а и резултати рада у њима нису били најбољи. Са поприлично успеха радило се у продужним школама у Младеновцу, Америћу, Кумодражи, Железнику, Крушевици, Вреоцима, Ришњу и Зуцама. Окружни школски одбор одредио је у буџету 1000 д. на име награде наставницима, који су радили у продужним школама, и 500 динара на име награђивања ученика.

3. Ваљевски округ.

У овом округу било их је само пет и то у Бранковини, Звечкој, Мионици, Поћути и Цветановцима. Настава је почела 1. октобра 1901. а завршена 1. маја 1902. г. За предавање није било засебних часова, већ се радило у исто време кад и са редовним ученицима основне школе.

Програм за рад утврђен је на окружном учитељском већу још 1899. и по њему се ради у свима школама у овом округу. Школски надзорник вели да је најбољи успех постигнут у продужној школи у Мионици, на онда у Бранковини, у остале три школе резултати су били слабији.

У свима овим школама било је 40 ученика.

4. Врањски и топлички округ.

Овде, у врањском округу, имало је дванаест продужних школа. Настава је трајала до Ускрса, када је и понеки ученик отишао у печалбу. Програме су утврђивили сами учитељи. Школски надзорник није стигао, због редовног обилажења школа и административних послова, да походи продужне школе и да се увери о постигнутом успеху.

У окружном школском буџету одређено је 1500 динара на име награде учитељима, који су радили у овим школама.

5. Крагујевачки округ.

Било их је у Борчу, Забојници, Бадњевцу, Книћу, Драчи, Десимировцу, Страгарима, Бошњанима, Жировници и Гунцатима. У њима се учило 194 ученика. Школски је рад почет у децембру а завршен о Ускрсу.

Школски надзорник вели да их не треба више да буде, јер се ништа не постиже, док се учење у редовној основној школи не повиси на шест година.

6. Крајински округ.

Било их је при свакој основној школи, и то негде и мушка и женска продужна школа. Где је број ученика мањи, училе су се ученице заједно са ученицима. Школе походе и ученици и ученице одмах по свршетку основне школе. Предавања су држана сваког четвртка од 8—12 пре и од 2—5 часова по подне. Похођење продужне школе било је обавезно. Чији ученик не дође целог дана, срачунавала му се казна по 1.40 дин. дневно, рачунајући за сваки час по 0.20 динара.

7. Крушевачки округ.

Свега је било 17 продужних школа, од којих су само три имале по један разред, а све остале биле су дворазредне.

Успех је уопште био добар у свима овим школама.

8. Моравски округ.

У области школског надзорника са седиштем у Јагодини имало је 15 продужних школа са 427 ученика и 4 ученице, а у кругу онога који седи у Ђуприји опет 15 школа са 249 ученика и 19 ученица.

У окружном школском буџету одређено је 4000 динара на име награде наставницима продужних школа.

Оба школска надзорника хвале учитеље и наводе да су постигли добар успех у раду о овим школама.

9. Нишки округ.

У овом округу није било ниједне продужне школе.

10. Подрински округ.

Било је продужних школа мало и то у овим местима: Бадовинцима, Богатићу, Дреновцу, Дубљу, Змињаку, Липолисту, Рибарима, Црној Бари, Црнобарском Салашу, Варни и Добрићу.

Школски одбор за округ подрински ставио је знатну суму у окружном школском буџету на име награде учитеља за рад у овим школама, али је ипак било мало њихово интересовање за продужне школе.

11. Пожаревачки округ.

У овом округу било је 86 мушких и 3 женске продужне школе. У области школског надзорника са седиштем у Вел. Градишту имало је 1215 ученика и 74 ученице (у 52 мушке и 3 женске продужне школе).

12. Пиротски округ.

Овај је округ имао десет продужних школа, у Балта-Бериловцу, Власотинцу, Јањи, Костуру, Крушцу, Клисурси, Моклишту, Расници, Темској и Топлом Дољу. Учило се у свима овим школама 187 ученика. Настава је почела о Митрову-дне а завршена о Бурђеву-дне. Школски надзорник вели да је постигнут у опште добар успех.

13. Руднички округ.

Школски надзорник пише у годишњем извештају да су, због оскудице и неподесности школских зграда, у овом округу биле само три продужне школе и то у Миоковцима, Жежевици и Островици.

14. Смедеревски округ.

Продужне су школе биле у Милошевцу и Добром Дољу, у којима се учио 85 ученика.

15. Тимочки округ.

Овај је округ један од најбогатијих са продужним школама. Свега је имало 22 мушке и 14 женских, од којих су 4 мушке и 3 женске продужне школе једноразредне, а све остале су дворазредне. У њима се учио 536 ученика и 231 ученица.

16. *Ужички округ.* Овде је било девет продужних школа, у Ариљу, Добрињу, Жежевици, Костојевићу, Мочиоцима, Пилици, Рогачици, Сијечној Ријеци и Субјелу; четири су имале по два а пет по један разред. Ученика је имало 104.

17. *Чачански округ.*

Нигде у округу није било ниједне продужне школе, и ако је школски надзорник препоручивао учитељима да настану да се по могућству свуда отворе.

У свима продужним школама обрађивани су ови наставни предмети: српски језик, рачун и пољопривреда, а негде још и моралне, грађанске и хигијенске поуке, вера, српска историја, поуке за домаћице (у женским продужним школама), ручни рад, певање и др.

Програми за рад и радно време разликују се, јер су програме удељавали учитељи а и одређивали време за рад, како им се чинило да је најзгодније. Махом се радило у већини ових школа четвртком после подне, недељом и празником целог дана; у неким се радило четвртком целог дана и суботом после подне, а недељом и празником одмарали су се наставници. У неким се местима радило сваки дан од 4—6 сати после подне, а у Ђажевцу сваког дана од 10—12 сати пре подне. У неким окрузима радило се уторником, четвртком и суботом после подне и то од октобра до априла.

Има округа у којима су учитељи са највећом вољом радили у овим школама, али ипак није могло бити већег резултата од њихова рада. Узрок су томе: 1. што ученици у многим местима врло неуредно походе школу, и 2. што се ученици врло рђаво снабдевају школским потребама. Зато је преко потребно да се и ове две ствари уреде, ако се жели да продужних школа буде што више и да буду од веће вредности.

*

У понеким окрузима било је и *вечерњих школа*, које имају велику сличност са продужним, и то у Београду, београдском, врањском, крајинском, подринском и пожаревачком округу.

У Београду и у Шапцу вечерње су школе нарочито удешене за Србе из неослобођених српских земаља под Турском. У њима се уче дечаца, који су шегрти или радници, и који нису учили основну школу или и ако су понешто учили у школи, ипак се примају у ове, да би се усавршили у ономе што су раније започели, па су прекинули.

Вечерње школе по селима намењене су дечацима и девојчицама, који нису учили основну школу. Њима је зато главна задаћа да васпитавају своје ученике и ученице, да их науче читати, писати, лепо и правилно говорити нашим матерњим језиком, једном речи да скупљају народну омладину, која се није у школи просвећивала и да је просвете у

колико је то могућно с обзиром на време кад се то предузима као и на остале околности, које не допуштају да се много сме очекивати од ових школа.

Ове школе зависе на првом месту од добре воље учитеља и школских надзорника, јер њих нема по закону. Оне су искључиво дело ових просветних људи, који, поред огромних редовних послова, откидају и од поћног одмора свога, да би само могли што више помоћи народном просвећивању.

Оваква школа била је у београдском округу само једна и то у селу Зуцама. Школски надзорник вели у свом годишњем извештају да су се у њој учили одрасли неписмени младићи и да је постигнут добар успех, јер су сви научили читати и писати.

У врањском округу биле су две вечерње школе у којима се учило сваког радног дана у вече а по програму, који су учитељи утврдили са школским надзорником.

У пожаревачком округу биле су само две вечерње школе и то у Речици и Буковској (круг школског надзорника из Вел. Градишта) у којима је постигнут добар успех. Ученицима су сем писмености давате и разне корисне поуке.

Оставио сам на послетку крајински округ, који је први по броју вечерњих школа. У многим овим школама радило се и дању и у недељне и празничне дане. Шта се хтелo постићи радом у овим школама лепо је обележио школски надзорник у годишњем извештају. Он вели: „највише се назило на потребно уљуђивање ученика и ученица, да се... дивљина замени питомошћу и уљудношћу, да им се развију потребна религиозна осећања, а најглавније да се науче... (лепом) говору“... Са успехом се у овим школама хвали школски надзорник, наводећи да се у њима постигло готово више него и у продужним школама. Готово при свакој основној школи била је и вечерња, у коју су ишли махом и мушкарци и девојчице, а радили су у њима и учитељи и учитељице.

У целом округу било је у 39 села ових вечерњих школа и то у Мосни, Горњанима, Голубињу, Рудној Глави, Клокочевцу, Црнајци, В. Врбици, Грабовици, Рткову, Љубичевцу, Костоду, М. Врбици, Велесници, Каменици, Купузишту, Малајници, Слатини, Дубочанима, Табаковцу, Лукама, В. Јасикови, Глоговици, Салашу, Шаркамену, Душановцу, Брестовцу, Дунљанима, Чубри, Смедовцу, Милошеву, Миланову, Радојевцу, Самариновцу и Прахову. У свима овим школама васпитавало се **2043** ученика и ученице (827 ученица, 1216 ученика).

За похвалу је што су школски надзорник и учитељи и учитељице из Крајине успели да осим редовних ученика основних школа прикупе у ове вечерње школе овако велики број ученика и ученица, и да није било већег стварнога успеха. Међутим школски надзорник пише да је у понеким местима рађено са овим ученицима (између 10 и 20 г.) и по-

нешто из рачуна, пољопривреде итд. Рад је почет у новембру а завршен у априлу, пошто су отпочели пољски радови. Ипак зато ученици и ученице долазили су у доста места и у мају само сад место раније три пута један пут недељно, и кад је школски надзорник походио по трећи пут основне школе и уверио се о постигнутом успеху, он је распуштао и ученике вечерњих школа.

*

У вези са основним школама осим продужних и вечерњих школа биле су и две *недељне и празничне школе* и то: једна у Дрену, округ ваљевски, а друга у Бигреници, округ моравски.

Учитељ основне школе у Дрену, г. *Дим. С. Пауновић*, прикупио је у ову школу све ученике, који су прошле школске године свршиле IV разред основне школе. Са њима је радио целе зиме сваке недеље и празника. Ученици су се вежбали у писменим саставима, у читању, рачуну и пољској привреди. Школски надзорник вели да је у свему постигнут добар успех.

У Бигреници су прикупљене одрасле девојке, које нису училе основну школу. Било их је 19 редовних ученица. Наставни су предмети били: српски језик (само вежбање у лепом и правилном говору), певање кратке поуке из вере и женски ручни рад. У школи се радило четвртком после подне, недељом и празником пре и после подне. Према извештају школскога надзорника успех је и у овој школи био повољан.

Да сведемо сад рачун о школском раду у основним, грађанским, продужним, вечерњим, недељним и празничним школама.

Резултат резултата нашега посматрања и мога излагања о школском раду у овој школској години овакав је: настава је имала пуно сметња, оне су савлађиване, али нису потпуно отклоњене. Настава није могла свуда правилно напредовати. Свуда се радило негде са мање а негде са више успеха. Ми зато са наставним радом, укупно узето, не треба да будемо задовољни. Ипак зато иде се напред, не брзо, полако а и доста смишљено. Ми видимо, ми опажамо да се нашим иделима приближавамо. Истина је, ми их не можемо лако и брзо постићи, јер су наше жеље велике и неограничене. Нада је наша оправдана, да ће у идущој школској години бити све боље, ако буде мање сметња и више добра рада, који ће подићи на виши ступањ просвећивање народне омладине. Тако ја мислим.

4. Приватне васпитне школе

И приватних васпитних школа било је прилично. Ту рачунам: евангеличку и католичку школу у Београду, приватну основну школу г-ђе М. Маринковићке у Београду, школу г-ђе Нетовићке у Нишу, школу за напуштену децу и школу за глуво-нему децу у Београду, деџа забави-

шта: у Београду (на неколико места), у Крагујевцу (два), Нишу (у Петовићкином заводу), Шанцу и женске радничке школе по свима већим варошима у Србији.

Све нас оне интересују, јер се у њима васпитава наша омладина. Ми ценимо приватне школе, јер нам је свима познато да су то била места на којима су у прошлости изникле многе педагошке мисли, које су основица и данашњем рационалнијем просвећивању. Ја тога ради подсећам на школе Франкеа, Филантрописта, Песталоџија, Фребела итд. Зато се приватним школама и данас свуда у свету обраћа велика пажња. У Енглеској су и сад све васпитање и све народне школе више приватна ствар, о којој се брину појединци и општине а најмање држава.

Па ипак ја о нашим приватним школама нећу ништа говорити више, јер не бих имао шта...

Прве су две приватне школе конфесионалне. Евангеличка школа има четири разреда у којима су се учили 150 ученика и ученица. Наставни је језик немачки, али се предавао и српски језик. На српском језику предавао се земљопис Србије, српска историја и српске песме. Ова је школа основана за протестанте, који су српски поданици. Ну, доцније су почела учити у њој и деца протестаната, који су туђи поданици а по том и деца разних народности, па и наша, која су православне вере!

Школу ову помаже новчано српска држава, а шаље јој се помоћ и са стране. Ну, у главном о њој се стара и издржава је овдашња протестанска општина, којој је до скоро био на челу одлични Србин, сада покојни П. Шафарик, бив. држ. саветник.

И у католичкој школи наставни је језик немачки, поред којег се предаје још мађарски и српски. Српски језик предаје учитељица, која није српске народности и која га не зна како би требало, па да га с успехом предаје!

У школи је било крајем школске године 288 ученика и ученица, који су се учили у три одељења! Међу њима је било и деце источно-православне, мојсијеве а највише католичке вере.

Школу издржава и о њој се стара овдашње аустро-угарско посланство.

Понеки Београђани много цене ове две школе, па често хоће да дају своју децу да у њима уче, и ако оне нису на бољој основи уређене него наше српске основне школе. Ну, у овоме им смета врло умесна законска одредба по којој свако српско дете мора свршити српску основну школу. У осталом свесни родитељи, прави Срби, чине тако и без обзира на ову одредбу, јер тако ваља, тако треба. Није све зло што је наше нити је све добро што није наше, о томе сам се ја уверио и кад сам упоређивао рад у овим и нашим основним школама.

Школе г-ђа Маринковићке и Нетовићке удешене су у главном као што су и наше основне школе, али ни у којем случају нису нити могу бити боље од ових.

О дечјим забавиштима немам ништа добро да кажем. У њима раде забавиље, које немају стручне спреме за тај посао, и, што је веома интересантно, већина су ових забавиља туђе народности. Српске мајке радије уживају, а своју децу поверавају да их ове забавиље васпитавају. Општине често дају и новчану помоћ овим забавиљама, којима дечји родитељи плаћају по неколико динара месечно на име школарине пошто су ове школице приватна установа.

У овим се забавиштима ради без икаква плана и програма. Ја сам тражио од једне забавиље програм по којем она ради, али ми га није дала, јер га и нема. Забавиље немају ни средстава за рад у забавишту, немају ни дворишта ни удобних просторија за децу. По мом мишљењу најбоље би било затворити сва ова забавишта, па у будуће допустити да их могу отварати само стручна лица, која ће радити по прописаном плану и програму, и која ће имати средстава да набаве и удобну кућу са пространим двориштем за забавиште и довољно намештаја и све друго што је потребно за рад у овоме. Новим законским пројектом о народним школама тражи се да се при овдашњој женској учитељској школи отвори нарочити одсек за стручну спрему будућих забавиља.

На крају хоћу да забележим један покушај, који је предузело Министарство Просвете, да би се у Београду основало дечје забавиште, у коме би се правилно радило и које би било за децу, чији родитељи не могу да се посвете васпитању своје деце колико би, можда, желели и хтели. У Београду је пуно сиротних радника и радница, који су целог дана ван куће на раду, а дечица им остају код куће без њихова надзора и васпитавају се на улици. Свакој, па, дакле, и београдској општини једна од првих дужности треба да буде да се постара за овакву децу. У колико више успе да ова радничка деца уђу у забавиште, где ће се с планом водити над њима надзор и где ће забавиље моћи да замене њихове родитеље, у толико ће се више одужити својим грађанима, који, и ако су сиротни, ипак одговарају свима својим грађанским дужностима. И баш овога ради учињен је предлог да општина отвори забавиште, сад у почетку бар само једно, за које има и стручна забавиља, да општина сноси све трошкове и да плаћа забавиљу. У забавиште да се примају само деца сиротних радника, који неће за то ништа плаћати. Ово би се забавиште отворило у једном крају Београда, у којем има највише радника, а доцније и у свима крајевима. Овоме примеру требало би позније да следују и све веће општине у целој земљи.

Видећемо, да ли ће се овај предлог остварити и ова лепа жеља Министарства Просвете привести у дело.

И о женским радничким школама нема се ништа особитога рећи. По закону о народним школама школски надзорници воде надзор и над приватним школама, у које се и ове рачунају. Док сам био надзорник за округ крагујевачки, ја нисам ни један пут походио радничку школу у Крагујевцу. По мом уверењу то није васпитна школа и ја сам сматрао да ми није дужност и о њој водити рачуна. Из годишњег извештаја садашњег школског надзорника види се, да и он ову школу не рачуна у васпитну школу.

У свима женским радничким школама главно је да се ученице науче женском раду. Ученице плету, везу, кроје и шију, а све су ово лепе и корисне ствари. У већини ових школа женски су радови једино чим се ученице занимају. Овај програм рада у понеким је школама проширен, јер су уведени и понеки наставни предмети, који се предају у васпитним женским школама. На овај начин ове женске радничке школе замењују у неколико женске васпитне школе, којих ми за сад имамо врло мало, а тако су нам потребне. Ваљало би настати да се у овом правцу преуреди све радничке школе, па ће с правом моћи да се зову школама. Оне су иначе добар доказ, да се приватном иницијативом и у нас доста може учинити, јер све добро напредују и из дана у дан све их је више, а све више имају и ученица како имућнијих тако и сиротних.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ОДНОШАЈ ДРЖАВЕ ПРЕМА ЦРКВИ У ВИЗАНТИЈИ

од

д-ра Хајнриха Гелцера

ПРЕВЕО Ј. Р.

(НАСТАВАК)

У ово време мирних сношаја Старога са Новим Римом пада и преписка ради титуле васељенског патријарха¹⁾, која је због сачуваних регистара папе Гргура Великог у нашим црквеноисторијским компендијима заузела много више места, него што у истини заслужује. Гргур, староримска владалачка природа, није умео да се споразуме са својим цариградским колегом. Још као апокрисијар у Цариграду дошао је у сукоб са тадашњим патријархом Евтихијем, а исто тако није могао избећи полемику са наследником Евтихијевим, Јованом испосником. Изгледа сем тога, да и његов

¹⁾ Упор. моју расправу: Борба ради титуле васељенског патријарха. Jahrb. für prot. Theologie 13, 549 и даље.

одношај према Кирјаку није био најбољи. Но свакако се Јован не сме без ичега даљег сматрати као оходи рушилац мира. Пре свега мора се констатовати, да како тада па тако још и много доцније цариградски патријарси *сами себе никада* нису називали васељенским патријарсима, него им је ова титула придавана од других писмено или усмено. Бар ми можемо на основу докумената доказати, да су патријарси ову титулу добивали већ од времена цара Јустина I. (518—527). Па ни једном од ранијих папа није било ово криво. Када се Гргур потужио цару Мавриђију и Анастасију Антиохијском због nefandum elationis vocabulum, не узеше ови озбиљно ову тужбу, него му још пребацише, да је без потребе изазвао scandalum. Они скоро да имађаху право, јер су Гргурови наследници у VII. VIII и IX. веку допуштали ову титулу, коју су Грци и њима као и епископима Новог Рима придавали, док је међутим по Гргуру сваки онај, који ту титулу прима, претеча антихриста. Види се дакле јасно, да и сам Рим не сматраше читаво питање тако важним, а када су доцније Хадријан I. и савременици немирнога доба Игњатијева и Фотијева ово питање опет потакли, беше то само учена реминисценција, која се на брзо за тим заборавила.

Пихлер, а поглавито Катенбуш¹⁾, поводећи се за једном напоменом код Анастасија библијотекара, не хтедоше у титули видети универзалног, него државног патријарха. Ово се донекле даје разумети, јер је врло растељива разлика у значењу речи orbis „римска држава“ и *οικουμένη* „васељена“. Према томе би дакле и васељенски сабор био римски државни синод. Оваквом схватању ишле би у прилог и речи Евсевија о првом васељенском сабору²⁾. Стари пак од почетка тумачили су титулу *οικουμενικός πατριάρχης* као васељенског патријарха³⁾. Према томе дакле држање Гргура Великог даје се разумети, јер ознака ова није сасма невине природе. Шта више у њој се опажа јака претензија на власт. Међутим на

¹⁾ Kattenbusch, Lehrbuch der vergleichenden Konfessionskunde 1, 116 и даље.

²⁾ Euseb. vita Const. III, 7. 8.

³⁾ Већ Рустикус, Вигилијев нећак, тумачи ову титулу онде где се она на Ефеском сабору први пут јавља, као титулу универзалног патријарха: nota universi archiepiscopus mundi. И Јустинијан (Cod. I, 2, 24.) не назначавачу епископу Цариграда никакав официјалан подожај, него старешинство над свима црквама: Constantinopolitana ecclesia omnium aliarum est caput. Исто тако назива Теофилакт (Historiae dialogus 8) патријарха Сергија: τὸν μέγαν τῆς ὑπανταχόθεν οἰκουμένης ἀρχιερέα καὶ πρόεδρον, а настављач Теофана (193, 12) вели о Игњатију: πρὸς τὸν τῆς πατριαρχίας θρόνον ἀναβιβάζουσι καὶ τῆς οἰκουμένης τοὺς οἰκίας ἐμπιστεύουσι. Особито јасна је дефиниција Прокопија из Цезареје на VIII. васељенском сабору 879: τοῦτον ἔπρεπεν ἐπ' ἀληθείας εἶναι τὸν τοῦ σὺμπαντος κόσμου τὴν ἐπίστασιν λαχόντα, εἰς τύπον τοῦ ἀρχιμμένου Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Патријарх „Христов сјајни одблесак“ није само државни патријарх, него велики пастир свију народа.

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

VII.¹⁾ и VIII.²⁾ васељенском сабору употребљаваху и папски легати ову титулатуру, прву за цариградског а последњу за римског патријарха. Но у то време беше ова препирка, која никада не узе велика маха, заборављена.

Док је тако византијска држава живела у сношљиву одношају са Старим Римом, беше услед оваква њезина држања дефинитивно решена судба Египта и Сирије. Од како је тамошње монофизите огрејала наклоност царице Теодоре, очекиваху још свеудиљ неки обрт. Но то је било па и прошло. На Истоку се образова сада коптска и сирска национална црква. Патриотска национална свест налазила је у оно време права израза не у политичкој, него у црквеној исповести. Књижевност обе покрајине бива све мање грчка а све више народна. Официјалне вере придржава се јоште само племство и грчко варошко становништво. С тога се они и називају *Βασιλικοί*, Мелхите. У Александрији шта више беше око 600 г. тек 7 ортодоксних богомоља. Маса народа са својим вођама: епископима и монасима, губиле су све више и више смисла за лојалност према цару, а спрам државе пуни су огорчене мржње. У страшној форми показало се ово 612., када Персијанци упадоше у те покрајине, а исто то опажаше се и приликом навале Арапа. Становништво оберучке примаше ове државне непријатеље, те је тиме слабило отпорну снагу царске војске.

Ираклије, славни победилац Персијанаца и рестауратор државе, уочио је добро ову опасност. Он покуша да успостави црквено јединство и то не као Јустинијан из љубави према теологисању, него у интересу државе, којој је претила опасност са сваке стране. На својим војним походима конферисао је он са угледним прелатима на Истоку и његов предлог да се као формула јединства прокламује начело о Једној Вољи, примљен је са ванредним успехом. Да се ово могло извести, беше та срећна околност, што су у то време у Старом и Новом Риму била два разумна прелата: Хонорије и Сергије, оба једнако примчива за ову црквену политику. Они обоје драговољно присташе уз ову помирљиву политику цареву. Уз ово пак беше влада изузетно врло сретна у избору човека на једну од најважнијих црквених столица. Кир, нови патријарх Александријски, доставио је „да се сви отпадници, такозвани Теодосијанци, клирици, цивилни и војни чиновници као и многе хиљаде народа ујединили са пресветом католичком црквом Божјом и да су сви скупа примили непорочне тајне Божје“.³⁾ Исто тако беше од значаја што је цар Ираклије умео придобити и Јермене. На збору у Теодосиополис-Ерзеруму састадоше се цар, јерменски Католикос са својим епископима, први пут после 150 година, као једна црквена заједница. Цар је показао своје

¹⁾ Mansi 13, 200.

²⁾ Mansi 17, 464, 504.

³⁾ Mansi 11, 561.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

признање тиме, што је Католику Езру поклонили једну врло знамениту домену¹⁾. Изгледаше да је све у најбољем реду и Ираклије заносио се пријатним мислима, да је оно постигао, што Јустинијану није пошло за руком.

Но међутим царска влада није ни мало рачунала са побожнима на Истоку. Године 633. подигла беше она на столицу Јерусалимску ватренога противника уније, ученога и богоугоднога списатеља чувснога Софронија, надајући се поуздано, да ће овога знаменитог човека а са њиме и његове присталице придобити за своју помирљиву политику. Али годину дана након постављања сазове Софроније синод у Јерусалим, на коме свечано анатемисе науку о Једној Вољи а ову своју пресуду објави свима својим приступним престоним актом. Акат овај изазвао беше на Истоку и Западу силно изненађење, а владу довео у грдну неприлику; уз то пак истовремена арапска провала довела је беше у очајан положај. 635. освојише Арапи Дамаск а 638. Јерусалим. Узалуд беху сви покушаји за посредовање. Цариградски Сергије беше ван себе, те поводом Софронијева акта писаше благоме Хонорију овако: Свети папа (Кир Александријски) упутио га је на нека места код Светих Отаца који су у својим списима на различит начин исповедали Једну Енергију, а сем тога упозорио га је још и на то, да су наши Св. Оци ради спаса многих душа у таквим препиркама богоугодно попустили, не оштетивши за то чисту науку цркве. Том приликом рекао је још, да се сада, када се ради о спасу толико миријада верних, не приличи препирати о таким лаким питањима.... Али блажени Софроније није хтео пристати на овакво поступање.... Нама изгледа да је ово доиста сурово. Та како да се такав поступак ве назове фанатичвим и суровим, када се ружи и уништава слога и јединство у граду Александрији и провинцијама њој потчињеним, које до сада никако не хтедохе споменути ни име нашега божанскога и цењеног оца Лава и свети васељенски сабор халкидонски, а сада га пак снажним и јасним гласом објављују у светим обредима²⁾. Па и Хоноријеве благе речи отишле су напразно у ветар. Разумљиво је, што је доцнији патријарх Пир за акат Софронија рекао да је изнесен у сасма незгодно време³⁾. Но да би Запад некако умирио, издаде цар 638. стишавајући верски едикт, такозвани ектезис, који је у осталом био врло невешто састављен. У едикту се додуше забрањивала употреба израза „Једна“ и „Две Енергије“ али се учење о Једној Вољи изрично и на даље усвајало. Но тај се огањ још јаче разбуктао, и скрхали и на смрт болесни цар морао је на протест Рима тај свој едикт повући а сву кривицу бадити на свога покој-

¹⁾ „Трећи део Комополис Колаб заједно са њеним сланицама.“ Johannes Kathol. ausg. v. Jerus. 1843. стр. 54.

²⁾ Mansi 11, 532. 533.

³⁾ *Σοφρόνιος... τὸν περὶ ἐνεργειῶν λόγον οὐκ ἐν εὐθέτω καιρῷ κινήσας.* Mansi 10, 742.

нога духовнога саветника, Сергија. Од тога момента ставио се Рим на чело отпора.

Пада ванредно у очи овај потпуни окрет мишљења у Риму. Наследници Хоноријеви — противно Хонорију — ступају све јаче и јаче у опреку према монотеизму. Но крај свега тога не осуђују они ни најмање поступак Хоноријев, нити бацају на њ анатему као на његове оријенталне присташе. Узрок дакле овога обрта у мишљењу свакако ваља тражити на другом месту. Ратови цара Ираклија стали су силних новаца. Већ за време персијске војне морала се крњити богата црквена имања. Никета, патриције и аугустал александријски, рекао је за време трајања ове војне, св. Јовану, архиепископу града: „Држава је у невољи и она треба новаца. Место да тај новац који ти долази са разних страна утрошиш на непотребне сврхе, дај га влади у њену благајницу.“ Архиепископ је одговорио: „Господине патриције, не приличи поклањати земаљском владару оно, што је небеском краљу принесено. Када би ти у осталом баш био тога мишљења, буди уверен, да ти смирени Јован не би дао одатле ни једнога гроша. Но ено под мојом постељом је благајница Христова па чини што хоћеш!“ Архиепископ је у уобичајеној форми устукнуо пред силом. Хонорије пак беше један од најбогатијих папа, што сведоче његове црквене грађевине и сјајни поклони у многобројним црквама. После његове смрти хартулар Мавријије упути трупе¹⁾ те ове поседоше епископиум у латерану и запечатише благајницу²⁾. Ексарх Исак узапти том приликом читав црквени иметак, употребивши један део за исплату незадовољних трупа, а други део отпрати у Цариград³⁾. Поступак овај тумачи се само очајним положајем државе, која се ради упада Арапа борила за свој опстанак, но исти тај поступак изазвао је код римскога клира необично огорчење, услед чега се и тумачи онај изненадни прелазак у табор владиних непријатеља.

Док су на истоку Арапи од царевине освајали провинцију за провинцијом, увуче св. Максим и Африку у вртлог опозиције против владина исповедања вере. И Максим беше као и Софронije по владу врло опасан.

¹⁾ Mauricius.... cum quibusdam perversis hominibus incitaverunt exercitum Romanum dicentes quia: Quid prodest, quod tantae pecuniae congregatae sunt in episcopio Lateranense ab Honorio papa et miles iste nihil exinde subventum habent, dum quando et rogas vestras, quas dominus imperator vobis per vices mandavit ibi sunt a supra scripto viro reconditas. Libri Pontif. I. ed. Th. Mommsen p. 172, 4 sqq.

²⁾ Post triduo autem introivit Mauricius cum iudices qui inventi sunt cum ipso in consilio, et sigillaverunt omnem vestiarium ecclesiae seu cumilia episcopii quas diversi christianissimi imperatores seu patricii et consules pro redemptione animarum suarum beato Petro apostulo deliquerunt etc. l.c.p. 175, 15 sqq.

³⁾ Et post dies aliquantos ingressus est Isacius patricius in episcopio Lateranense et fuit ibi per dies VIII, usque dum omnem substantiam illam depraedarent. Eodem tempore direxit exinde parte ex ipsa substantia in civitate regia ad Heraclium imperatorem l.c. p. 176, 4 sqq.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Где год би се показао, утицаше он силно својим философским образовањем и својом дијалектичком способношћу. Својим тумачењем списа Дионисија Ареопажита утврдио је он у цркви новоплатонску мистику а тиме је распростро он грдан свој утицај на целокупно духовно развиће средњег века. У Африци дакле развио је он сву своју енергију и радљивост. У његову доднијем процесу пребацила му је влада директно да је он предао Сараценима Египат, Пентаполис и Африку.¹⁾ Понашање Максима пада уопће врло у очи. Његово владање не може се никако правдати његовим незнањем светских прилика и одношаја, јер он дуго време беше царски тајни писар. Стога је појимао потпуно замашај свога страснога и значајнога поступка. Он стајаше у врло поверљивом одношају са пријатељем монаха, ексархом Григоријем, који се у Африци прогласио царем. Он је пролазио кроз читаву Африку, а последица тога беше, да се свуда сазивали синоди који су анатемисали државну теологију. Сем тога подржаваше Максим и римску курију у њезину непријатељском расположењу према влади.

Признати се мора, да се источноримска влада врло разумно и умерено држала у овом тешком положају. Намесништво, које је владало у име малолетног унука Ираклијева, Констанса, издаде 648. нов Берски декрет: типос²⁾). У уводу се говори о великој забуни верних коју је изазвала препирка да ли се у погледу божанскога оваплоћења сме говорити о Једној Вољи и Једној Енергији или о Две Воље и Две Енергије. Руковођена Господом, намерна је влада да угули разбуктали пламен свађе, те стога не допушта да тај пламен и даље прождире душе људске. „Изјављујемо стога нашим православним поданицима који исповедају непорочну Христову веру и припадају католичкој и апостолској цркви, да се од сада више не дозвољава водити препирке и гложити се ради Једне Воље и Једне Енергије или Две Воље или Две Енергије. Ово наређујемо не да бисмо одузели што од побожних правила признатих светих Отаца у погледу оваплоћења Бога Слова, него у намери, да овим прекинемо сваку даљу препирку у тим питањима и нека свет слуша и нека се задовољи са св. списима, наредбама пет сабора и изрекама св. Отаца, а да ништа од тога не одузима или додаје или тенденциозно изврће. Нека се свуда очува онај појам вере (*σχι̅μα*) какав бејаше пре него што је ова препирка избила на површину.“ Али противна странка пожурила се брзо са одлучним одговором. Годину дана након тога (649) проклео је папа Мартин у синоду, сазваном у латерану, како безбожни ектезис тако и озлоглашени типос „који је по савету патријарха Павла

¹⁾ Ex his quae fecisti cunctis factum est manifestum, quod odio habeas imperatorem et rempublicam eius. Tu enim solus Aegyptum et Alexandriam et Pentapolim et Africam Saraceis tradidisti. Mansi 11, 3.

²⁾ Mansi 10, 1029 и даље.

поново објавио наш пресветли владалац, цар Костантин против католичке цркве; јер он је наложио да се одбаца и не спомиње учење о две природне Воље и Енергије, божанској и човечанској, које су учење у погледу нашега Бога и Спаса Христа св. Оци смерно објавили, а тако исто заповедио је да се одбаца учење о Једној Вољи и Једној Енергији, које јеретици безбожно исповедају. На тај начин он је на штету учења католичке цркве заједно са св. Оцима и немирне јеретике ослободио од сваке осуде и проклетства¹⁾. Као што се види држава је власна потпомоћи цркву у сузбијању јереси, али иначе нема права мешати се и у најнезнатније црквене ствари. И збиља, мисао о слободи цркве, коју је пре 100 година изрекао сасма изолован незнатни африкански епископ, добила је врло јасан израз у св. Максиму, главном покретачу читаве антицарске политике. Још за време преслушања у његову процесу не хтеде он ништа да зна о типосу, овој унији ћутања. „Римљани не трпе да се нечистим речима јеретика потискују уједно и светли говори св. Отаца, нити трпе да се лажју истина угаси и са тамом светлост уништи“²⁾. Узалуд му напомињу „да не жалости цара, који је једино ради мира заповедио да се не спомињу речи које су свађу изазвале.“ Слуга Божји баца се на земљу и вапије кроз сузе „наш милостиви и побожни господар не би имао да се жали на моју маленкост, јер ја не могу Бога жалостити, прећутавши и не спомињући оно, што нам је наложио да кажемо и исповедамо“³⁾. На приговор „зар није сваки хришћански цар и свештеник“ одговара он околишећи негативно. „Јер он не служи на олтару, по претварању не изговара речи: Свето Светима. Он не крштава, не чини миропомазање, не посвећује епископе, свештенике и ђаконе, не посвећује цркве и не носи одлике свештеничког достојанства: омофор и јевањђеље, него одлике царског достојанства: пурпур и круну“⁴⁾ Па ново је и његово мишљење о саборима. Када се Максим позвао на латерански синод, рекао је његов противник: „Овај синод у Риму није признат јер је одржан без царска налога“. Но Максим је одговорио: „Ако одржани сабори добивају правну снагу услед царске заповести а не услед смерна веровања, то онда признај да су и они сабори правоваљани, који су одржани против једносусности, јер сви они одржани

¹⁾ Mansi 10, 1158.

²⁾ Mansi 11, 5. Исто тако и још оштрије изражава се он епископу Теодосију из Цезареје у Витинији, који га је посетио у изгнанству у Бизи: „Бог је пробудио апостоле, пророке и учитеље ради усавршавања светаца, а ђаво опет лажне апостоле, лажне пророке и лажне учитеље. Под овим разумевам јеретике, чији су говори и мисли изопачене. Као што овај, који признаје праве апостоле, пророке и учитеље Бога признаје, тако исто прихвата онај ђавола, који лажне признаје. Стога ко нечисте и проклете јеретике одбацује са светитељима, тај (дозволите да рећем истину) с ђаволом проклиње и Бога. Mansi 11, 49.

³⁾ Mansi 11, 8.

⁴⁾ Mansi 11, 6.

су на царску заповест (он набраја све те саборе). Но сви ти сабори проклетни су због безбожних догми, које су на њима донесене¹⁾). Умовање ово сасвим је правилно. Јер ако цар нема права да се меша у црквене послове и да обавља дужности свештеника, то још мање онда има права да сазива саборе, да руководи њима и да њихове закључке потврђује. Са овако јасно израженим учењем о слободи цркве јавља се Максим као револуционарац, који немиле напада на стогодишње назоре Истока. Но он ствара школу. Карактеристично је за њ да се тако чврсто придржава Старога Рима, који је сматрао за седиште ортодоксног веровања, а у том погледу ревностно се на њ угледала и строга партија. Анастасије, ученик Максимов, пише монасима на Каралису: „Молимо се Богу за читаву нашу католичку и апостолску цркву, јер је у великој опасности, и ако вам је могуће пођите брзо, под изговором нечега другога, *чврстим и побожним људима у Старом Риму, који су с вама наши заштитници и ватрени борци истине*“²⁾). Али баш ови људи ради свога пријатељскога расположења према Риму допринеше много, наравно и против своје воље, ка буђењу грчког народносног осећања. У саслушању пребацује се св. Максиму: „Зашто волиш Римљане а мрзиш Грке?“³⁾). Ово је први пут да су Грци ужу везу са Римом сматрали и тумачили као недостатак патријотског осећања. И баш тако упорно одржавање ужих веза са Римом умањило је кредит строго ортодоксне партије и Фотијево раскидање са Римом беше коначан одговор ново и снажно пробуђене грчке националне свести.

Цар Констанс у осталом није се дао збунити овим тешкоћама. Као што је био напрегао све снаге да одбрани државу од Арапа, тако исто придржавао се енергично царске посредничке теологије. Како Исток коме је та теологија мало пружала, тако и Запад, коме је опет и сувише далеко ишла, морадоше пред њим устукнути. На његову походу у Јерменију морао је католикос Нерзес објавити Халкидонско учење и причестити се са свима својим епископима заједно са царем и читавом грчком војском⁴⁾). Исто тако енергично поступао је цар и на Западу. Како се не без разлога могао очекивати устанак Италика, врло узрујаних ради ових црквених питања, то цар на врло опрезан начин ухапси папу Мартина, те доневши га у престоницу и преслушавши га, пошаље га у изгнанство на далеки Крим. Исто тако стави он под оптужбу и св. Максима. Све ове мере распростреше грдан страх. Виталијан, други наследник Мартина, већ је врло опрезно доставио влади своје ступање

¹⁾ Mansi 11, 49. 50.

²⁾ Mansi 11, 14.

³⁾ Mansi 11, 10.

⁴⁾ Савремени јерменски историк Себеос покушава већ да овај чин представи у што лепшим бојама и апологетски. Но јасно је да се свештенство покорило том приликом. Наравно да је унија престала чим је грчка војска изашла из земље.

на престо. Јединство вере би успостављено и када цар Констанс 663. дође у Рим, обасу главне цркве сјајним поклонима и присуствова са својим трупама свечаном богослужењу у цркви св. Петра. Јасно је дакле, да се папа Ђутећи приклонио прописима озлоглашеног типоса¹⁾. Влада дакле није могла ништа више тражити; она је триумфовала на читавој линији. Па ипак под Констансовим сином, Константином, наступио је потпун обрт. Зашто, доста је јасно. Ираклије је дело уједињења истакао на површину једино из политичких разлога. Египат и Сирија, ради чијег је духовног придобијања скоро стављена била на коцку државна екзистенција, беху коначно изгубљене. Преостали државни делови: Балканско полуострво и Мала Азија чинили су у главном компактну грчку масу, те су са опробаним лојалитетом чврсто припаљали уз царску кућу. Ваљало је сада само придобити симпатије латинскога Запада. Стога и сазва цар 680. опет васељенски сабор. У свом писму папи Агатону истиче Константин, овај заступник православне вере, доста јасно, да је потпуно равнодушан према овим богословским распрама, те наивно изјављује да су и Грци и Римљани подједнако ортодоксни, а ради ништавних питања не треба вечито да траје препирка²⁾. Но са Римом ваља одржавати добре везе. А зашто? „Јер је папа Виталијан био према нама врло лојалан, када су против нас устали тирани“³⁾. Као што се види, цар једино из политичких мотива дела на успостављању црквеног јединства. На сабору президира опет цар и његови комесари, а Константин при томе не преза ни најмање, а да не учествује енергично у теолошким дебатама. Већ од почетка био је он одлучио да напусти теологију својих отаца и да с Римом склопи искрен мир. Грцима иде у заслугу, да се међу њима поред дворских теолога нашло људи од уверења. Тако је на пр. Макарије, патријарх Антиохијски изјавио, да ће се пре дати на комаде исећи и у море бацити, него што би попустио од своје вере⁴⁾. И када он за своје схватање наведе више главних сведока, доведе високи збор у грдну забуну. Пре свега наведе он речи Дионисија Ареопагита: *Ἐκωνδρικὴ ἐνέργεια*⁵⁾ и *ἀνθρωπινὴ θεουργία*⁶⁾. Наравно да је сабор ове термине тумачио ортодоксним путем, као што су тумачили св. Максим, папа Мартин и Латерански синод. Али овај пут беше Макарије у потпуном праву, пошто је новијим истраживањем коначно разјашњено, да списи св. Дио-

¹⁾ „Обострана дисимулација утицала је фактично на успостављање црквеног јединства између Рима и Цариграда“ вели Хефеле 3, 224. Међутим напоменућемо да цар није ни најмање дисимулирао, јер се он просто владао према прописима типоса, него је пре папа Виталијан својим понашањем напустио оно учење, за које страдаху његов претходник Мартин и св. Максим.

²⁾ Mansi 11, 197.

³⁾ Mansi 11, 200.

⁴⁾ Mansi 11, 360.

⁵⁾ Mansi 11, 222.

⁶⁾ Mansi 11, 372.

нисија потичу из монофизитских кругова, а ови опет, као што се доказало на VI. васељенском сабору, исповедаху свагда учење о Једној Вољи¹⁾. Ако се дакле прими ортодоксно учење²⁾ онда излази да и монофизита правилно учи или да и монофизита и синодита у основи исто уче и да је према томе читава борба само препирка у речима.

Много значајнија беху друга два сведочанства Макаријева.

1. Писмо цариградског св. патријарха Менаса Вигилију најблажењим римском папи о јединству Воље у Христу³⁾.

2. У VII. седници V. васељенског сабора прочитана беху два писма Вигилија из Рима, управљена једно на Јустинијана а друго на Теодору. У њима се проклиње сваки онај, који не исповеда, да је Бог Син постао тело, т.ј. да је Христос једна ипостаза и једна личност и Једна Енергија.

Приликом читања устадоше папски легати у два маха и изјавише, да су ова писма лажна, подметнута.

Сабор пак одреди свој биро да предузме палеографску истрагу⁴⁾. У трећој седници би показано, да је онај кодекс, у коме је било писмо Менаса, имао напред увезана три ненумерирана кватерниона, а бројање страна да отпочиње тек са четвртим кватернионом. У томе, накнадно доданоме делу, налазило се писмо Менаса. Легати сем тога упозорише још и на то, да је Менас у време отварања петог васељенског сабора већ био мртав. Наравно да та околност не доказује ни најмање неаутентичност писма, пошто оно фактично и није припадало актима седница тога црквенога скупа. Беше наиме уобичајено, а ово показују акта III. и IV. сабора, да се важна акта, која се тичу спорних саборских питања, стављала пред парламентарним извештајем седница, а међу тим актима беше и писмо Менаса.

Много темељнијем прегледу беху подвргнута писма Вигилијева; ствар је у опће и била много сумњива, јер су сама она припадала актима V. сабора. Сабор је поступио врло савесно. Хартофилакс Георгије поднесе сабору прво један пергаментски рукопис V. сабора у два тома, а за тим један рукопис на папирусу од VII. акције од истога сабора, и напokon после марљивога истраживања још један рукопис на папирусу опет V. сабора. Сви они беху из патријарашке библиотеке. Ови рукописи беху како међусобно тако и са осталим папирус-рукописима V. сабора испоређени. Резултат истраживања беше, да само она два тома

1) Упореди дуги низ *χρήσεις βεβήλων αἰρετικῶν* код Манзија 11, 440 и даље.

2) Учење ово у осталом врло је извештачено. Упор. опширно расправљање код Хефела 3, 116 и даље. Он вели: „У истину изражава се Псеудодионисије више пута сасма антимонофизитски.“ Када је Хефеле ово писао, не беше још познато Дионисијево монофизитско порекло.

3) Mansi 11, 225.

4) Mansi 11. 225.

рукописа, споменута на првом месту, имају те сумњиве комаде, и то писма Вигилијева на једном нумерираним кватернијону који је уметнут између 15. и 16. Но на жалост исказ овде нејасан је и непотпун. Ми не знамо право стање ствари онога рукописа, у коме је само VII. акција¹⁾. Остали рукописи, који су при поређењу узети у обзир, немају тих уметака, па се према томе ови умети обелизирају и лажнима проглашавају.

Но на жалост овај лепо научни доказ руши један исказ. Grammaticus Latinus Константин вели, да је он за време партијарха Павла (641—654) неки латински екземплар, такођер без додатака, допунио *πρὸς τὸ χαρτῶν ἀῦθεντικὸν εἰλητάριον τῆς ἀγίας πέμπτης συνόδου*²⁾. Но на важност тога *ἀῦθεντικόν* не даје сабор ништа. Већ је Baluze приликом издања аката V. сабора обратио пажњу на ово у свом прекрасном предговору. Он суди потпуно правилно. Овакви испусти појединих аката јављају се врло често у рукописима саборских збирака, те не доказују никако да су уметнути комади неаутентични³⁾. Овоме иде у прилог још и то, што се у обе једино очуване латинске верзије аката V. сабора оба писма нетакнута налазе, а те верзије врло тешко да су прошле кроз руке монотелита⁴⁾. Као Baluze тако и Baronius и остали новији писци не посумњаше ни најмање у аутентичност ових писама. Наравно, да њихов предлог о брисању речи „et unam eius operationem“ није ништа друго него хипотеза у невољи. Па и тврдња: „изгубљено писмо

¹⁾ Искази аката, крај све тачности и опширности аката нису потпуно јасни. Код Манзија (11, 589.) изрично се тврди, да су и двотомни пергаментски рукописи и рукопис на папирусу VII. акције имали т. звано писмо Менаса и писма Вигилија, управљена на блажене успомене Јустинијана и његову жену Теодору. Доције пак (592) говори се само о пергаментском рукопису: „Накнадно су додана првome тому петогa св. Синода три кватерниона, у којима се налази т. звано писмо Менаса; даље пак у другом тому VII. акције замењен је (*ἀπαλλαγήναι*) 15. кватернион и пред 16. кватернионом уметнут један нумерирани кватернион, у коме су оба писма Вигилијева на Јустинијана и Теодору. За тим долазе загонетне речи, које не стоје са онима пред њима ни у каквој вези: *ἀμφοτέρα ἀνεπίγραφα τυγχάνοντα*; то је остатак сличнога наотка у погледу рукописа на папирусу. Текст је дакле непотпун те се на 592 В. има писати: *τοὺς ἐν θείᾳ τῇ λήξει... ἀμφοτέρα ἀνεπίγραφα τυγχάνοντα*. То се јасно види из онога што за тим долази, где се изрично напомиње: *τοὺς δὲ ψαλλοῦσαντας τὰ εἰρημένα δύο βιβλία καὶ τὸ χαρτῶν εἰλητάριον*, а исто тако признаје се на крају, да се исправљани папирус на дотичним местима, где су чињени додаци, има сматрати као лажан (*χλωθῆναι*), а и она два тома пергаментског рукописа на исправљаним местима имају се обелизирати и лажним прогласити (*ὀβελισθῆναι καὶ χλωθῆναι*). Према томе је јасно да је исцао из аката исказ о стању рукописа на папирусу.

²⁾ Mansi 11, 596.

³⁾ Sicut ergo non propterea in dubium vocanda sunt vetera illa acta quia non extabant olim in quibusdam exemplaribus, sic epistolae Vigili ad Justinianum et Theodoram non rejicendae sunt ut spuriae, quia concilium sextum testatur eas defuisse in aliquot antiquis codicibus; praesertim cum eiusdem testificatione constet illas repertas fuisse in codice Graeco authentico bibliothecae patriarchalis. Mansi 9, 169.

⁴⁾ Mansi 9, 351. 352.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Менаса беше без сумње подметнуто¹⁾ и сувише је самовољан суд о акту, који се ноторно украо нашему знању. Та околност што се није у XII. акцији допустило читаће писма, показује такођер како је сабор слабо поуздан био у својој ствари²⁾. У кратко да речемо, Макарије навео је за своје учење потпуно аутентичне сведоке из прошлога доба, али сабор их није хтео ни могао признати, јер је већ у напред било одређено шта да се закључи. Цар је хтео пошто пото да се измири са Старим Римом. Стога је резултат сабора од 680. можда највећа али свакако најсјајнија победа, коју је Рим извојевао против црквеног грчкога света. Но цар је овом својом политиком придобио за државу своје талијанске провинције још за даљих 50 година, а то и беше главно. Лојалитет Италијанаца прешао је шта више и на његовог опће омрзнутог сина, Јустиниана II.³⁾

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ОСНОВНА НАСТАВА У КРАЉЕВИНИ ГРЧКОЈ

Од 25. јануара 1833. г., када је понајпре за време регенства графа Армансперга, Др. Маурера и генерала од Хајдека и у Грчкој заснована влада по угледу на остале независне јевропске државе, до данас (мај 1899), т. ј. за време од 66 година, измењало се у Грчкој 100 министара просвете, издато је 62 закона, који се непосредно или посредно односе на основну наставу; сем тога изишло је 150 краљевских наредаба и 399 министарских наредаба. Књига у којој су уредбе и прописи о народном школовању, и ако у њој нема многих важних краљевских наредаба, као нпр. о програмима, износи не мање но четири дебеле свеске од 1213 страна укупно; она је дакле већа за читаве 902 стране од сличне књиге за пруске школе (*Volksschulwesen und Lehrerbildung in Preussen von Dr. Schneider, Berlin 1875*).

У овој ужасној множини разноврсних и многоструких наредаба могу се више или мање јасно распознати четири периода за развитак основне наставе у Краљевини Грчкој. Први се простире од 6. фебруара 1834 до 9. јануара 1888; други од 9. јануара 1888 до 12. августа 1892; трећи од тада до 1. јануара 1896. и последњи од тог доба до данас.

1) Hefele 2, 833.

2) Mansi 11, 528.

3) *Lugubre nuntium personuit, quod Justinianus christianissimus et orthodoxus imperator trucidatus est. Lib. pont. ed. Th. Mommsen. 224, 19.*

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

I ПЕРИОД

А. Спољашња организација школа

1. *Обавезна и принудна настава.* По закону о народним школама од 6. фебруара 1834 г. настава је *обавезна* од пете до дванаесте године закључно, и то *принудна*, јер родитељи који би се противили кажњавају се од 10 лепта (пара дин.) до 50 драхама (динара) (чл. 6), изузев децу која уче у приватним заводима или код куће, или најзад деца коју је испитна комисија назначила да су и пре дванаесте године довољно учили (чл. 7).

2. *Подизање школа.* „У свакој општини отвараће се поступно (чл. 4) по једна народна школа, но може се и више општина удружити за подизање и одржавање народне школе (чл. 5). Према одредбама законским те школе издржавају општине (чл. 4). Али и држава може из своје касе потпомоћи понеку општину а и друге народне школе подизати и издржавати у општинама, где она нађе да је потребно и у онима које због сиромаштва нису у стању издржавати своју школу“ (чл. 59).

И манастири су обавезни да потпомажу издржавање народних школа, што се види из краљевске наредбе од 1. августа 1883. да шест манастира дадоше 11170 драхама годишње за основну наставу у епархији.

3. *Врсте школа.* У почетку све школе беху једнолике и имаћаху *једног* учитеља, — само школе у окружним и среским градовима, које се називаху *првокласне*, имаћаху понекад и другог учитеља, који се називаше *помоћник учитељев* (зак. од 1834, чл. 10). Кад је узајмична (т. ј. кад ћак ћака учи) метода замењена заједничком (т. ј. кад један наставник предаје свој деци), школе постадоше *једноразредне*, *дворазредне* и *много-разредне*. Чланом 58 закона од 1834 уређене су и женске школе, које су „где је могућно одвојене од мушких школа и у њима предају учитељице“; одредбе о мушким школама примењују се и на њих, „у колико се то може постићи“. — Члановима 60—64 истога закона уређени су прописи о приватним школама који и данас вреде.

Услед краљевске наредбе од 14. августа 1882 „о подизању потпуних народних школа“ оне се подизаху где се сматрало за потребно (чл. 1). О њихову издржавању скоро са свим је држава водила бригу, јер општине не даваху готово ништа за издржавање. Но оне не успеше те после кратког живљења бише укинуте.

Тако звани „учитељи азбуке“ — учитељи почетне наставе, постављани су према општинском буџету од месних власти. Кад за њих није одређиван кредит, тада нису ни постављани.

В. Унутрашња организација школа

Према закону од 1834. године било је учитеља од три врсте: учитељи окружни и срески, учитељи општински првога реда и учитељи оп-

штински другогa и трећег реда. Учитељи прве врсте постављани су у главним местима окружним и среским, учитељи друге врсте у школама општинским првога реда и као учитељски помоћници у главним местима а они треће врсте постављани су у општинским школама другогa и трећег реда (чл. 8 и 10). Они су имали право да се јављају на испит за унапређење (чл. 14) и обавезни да положи испит за постављење (чл. 71—72, и зак. 1858, чл. 5 и 6).

Према закону „за оснивање учитељске школе у Атини“ од 11. јануара 1878, ђаци њени деле се у три класе; ђаци прве класе постављају се у главнијим местима округа и срезова, ђаци друге класе постављају се као управитељи народних школа у главним местима општинским или као други учитељи у дворазредним школама, најзад учитељи треће класе постављају се као други учитељи у дворазредним школама у главним местима општинским и по сеоским школама; али може и учитељ прве или друге класе по својој вољи бити постављен у сеоској школи но с платом и додацима учитеља треће класе (зак. 959, чл. 7).

У чл. 1. закона „о народним школама“ од 6. фебруара 1834 одређени су предмети, који се у свакој општинској или народној школи имају учити а на име: веронаука, основи грчкога језика, читање, писање, рачунање, познавање законом признатих мера, геометриско цртање и певање; где је могућно још и основи географије, грчке историје и најпотребније из природних наука — два пут недељно телесно вежбање; даље практично изучавање земљорадње, повртарство а нарочито шумарство, свиларство и пчеларство — у женским школама женски ручни радови.

У члану 1. закона 609 „о оснивању учитељске школе у Атини“ од 11. јануара 1878 понављају се исти предмети с незнатним изменама; изостављено је повртарство, свиларство и пчеларство, али је додато: блиска историја, познавање новца и упознавање с практичним одређивањем геометриских облика.

Расписом незаборављеног Каподистрије од 12. јула 1830 званично је у земљи уведена узајмична метода, која је краљевском наредбом од од 23. јула 1856 „о неким изменама у упутствима за узајмичну методу“ нешто измењена а за тим краљ. наредбом од 3. септембра 1880 „о методи наставе у народним школама“ укинута и замењена заједничком методом.

С. Управљање основном наставом

По закону од 1834 године о народним школама у свакој општини има „надзорна комисија“ у коју улази кмет као председник, месни свештеник и 2—4 грађана из општинског одбора (чл. 34) и којој између осталогa беше дужност „да чува непокретну имаовину месне школе а по нарочитим одредбама законским“ (чл. 37, 9).

У сваком срезу (епархији) постојала је „надзорна комисија за школе у срезу“, која је била састављена из среског старешине као председника, једног судије из главног места, једног свештеника, једног учитеља тако зване јелинске школе и 2—4 грађана из среза, које је именовао срески савет (чл. 40).

У главном месту сваког округа (номархија) била је „надзорна комисија за школе у округу“, састављена из председника суда у том месту и државног комесара, једног свештеника, једнога професора гимназиског или универзитетског и 2—4 грађана из округа, које је изабрао окружни савет (чл. 39).

Ове комисије школске у окрузима и срезovima беху овлашћене и обавезне да надгледају све надзорне комисије народних школа у округу и срезу; т. ј. срески старешина је морао походити школе у свом срезу сваког семестра једанпут а окружни старешина сваке године једанпут (чл. 52).

Сем тога „окружни учитељ“ водио је главни надзор над свим школама у округу а „срески учитељ“ над свим школама у свом срезу. Обадвојица су морали походити одређене им школе а могли су узети у помоћ и по једног помоћника учитељског из друге класе. Они су морали „подносити извештај о стању школа главном надзорнику“ (чл. 21), који је тако исто био обавезан да један пут у години обиђе школе (чл. 71), јер је он између осталог водио бригу о владању учитеља, о недостацима у школама и о свем што је потребно за побољшање.

Али главни надзор над комисијама школским, над свим учитељима и школама у опште зависно је од министарства просвете (чл. 51 и 52); с тога су срезови и окрузи слали своје извештаје о школама *министарству* (чл. 52), тако исто главни надзорник о својим опажањима при инспекцији, и сви тражаху од министарства да оно уклони нађене недостатке (чл. 71).

D. Учитељске плате и исплаћивање

1. *Плате.* Дохоци народних учитеља претрпели су до сад многе промене.

По закону „о народним школама“ од 1834 год. најмања плата окружног учитеља износила је 100 динара месечно, среског учитеља 90, другокласног учитеља општинског 80 и трећекласног 50 динара (чл. 53).

Краљевском наредбом од 24. јануара 1856 г. „о повишењу плате учитеља треће класе“ повећана им је плата од 50 на 60 динара.

Законом од 11. јануара 1878 „о оснивању учитељске школе у Атини“ одређено је, да учитељима из ове школе буду плате овакве: учитељима треће класе 80 динара месечно, учитељима друге класе 100 динара, онима прве класе 140 а 180 динара управитељима школа у Атини, Патрасу, Сири и Крфу (чл. 12).

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

Законом од 17. априла 1884 „о повишењу плате народним учитељима“ и према краљевском извршном декрету од 11. маја 1884 изједначени су с платама стари учитељи с онима који су свршили учитељску школу, ако су издржали четрдесетодневну вежбу у новим методама.

Сем плате имадоше учитељи народних школа још слободан стан, уживање земље од два дана орања и школарину од 10—50 пара динарских за свако дете из општинске касе (зак. од 1834, чл. 24). — Учитељи прве класе, који су били управитељи школа у окружним градовима, имађаху право „према закону од 28. маја 1859 „о повећању чиновничких плата“ на повишицу сваких пет година по 10 динара месечно и то свега четири пута (четири период. пов.).

Али је школарина укинута законом од 26. јула 1885 (чл. 1), док је плата свих народних учитеља повећана сваких пет година са 10 динара месечно до половине почетне плате (чл. 2).

Учитељи почетне наставе добиваху 30-30 динара месечне накнаде.

Учитељице имадоше исту плату а у последње време и исте нарочите повластице као и њихове мушке колеге.

2. *Издавање плата.* Од уређивања школа па до 12. јула 1856 плате учитеља основних школа падале су на терет општинских буџета па су их општине и издавале; од тог доба плате су издаване на државним касама а на основу упутница „према завршним рачунима општинских буџета“ (краљевска наредба од 17. јула 1856).

Услед таквих одредаба учитељима се ретко кад плаћало према њиховој класи, већ према општинским кредитима; па изгледа, да су они понекад један део своје плате примали из државне касе а други из општинске. — Понекад су они губили своја места, ако би у буџету општинском за њихове плате потребан кредит био избрисан (зак. од 28. маја 1887, чл. 5, од. 7).

Додаци, који су по чл. 28. зак. од 1834 учитељима припадали, утврђивани су општинским буџетима, но како им кредити обично нису остваривани то ни учитељи нису добивали никакве накнаде за додатке.

Е. Дисциплинске казне, отпуштање и премештање

По закону од 6. фебруара 1834 дисциплинске казне за учитеље биле су: укор, новчане казне од 1—20 динара и удаљење од дужности за осам дана до шест месеца са одузимањем плате или без тога (чл. 42).

Ове казне изрицале су над учитељима окружне или среске надзорне комисије (чл. 41, 2), које су о свакој таквој мери састављале записник, који су потписивали сви чланови и убрзо је за тим поднашан извештај министарству просвете (чл. 42), које је изречене казне одобравало или одбацивало или умеравало или и појачавало, а понекад и казну наређивало ако је пропуштено над неким казну изрећи (чл. 53 и 55).

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

По закону од 28. маја 1887 "о дисциплинским казнама, отпуштању и премештању учитеља и учитељица" одређене су казне биле укор, новчане казне до 20 динара, новчане казне да не превазе половину месечне плате учитеље и повремено улађење од три дана до три месеца (чл. 2). Укор и новчане казне до 20 динара мораху изрицати генерални инспектор народних школа и ванредни назорници, али да о том саставе записник и да пошаљу министру на одобрење, јер је само он био надлежан да на предлог генералног назорника основних школа одобрява ове и друге казне. Али пре одлуке ма које дисциплинске казне морао је учитељ (учитељица) бити саслушан да се у извесном року оправда, и тек по истеку тога изрицана је казна, ако никакво оправдање није поднео (чл. 3).

Одлучивање. По закону од 6. фебруара 1884 једна од дисциплинских казна била је одлучење од службе на осам дана до шест месеца са одузимањем плате или без тога (чл. 42, § 3). По чл. 37. § 8 одлучивања је месна инспекција о улађењу учитељеу, али с изричном одобрењем, да се у року од 24 часа поднесе разлоган извештај срекој или окружној инспекцији, коју ова опет у року од 24 часа од дана пријема одобряваше или не, евентуално и повишаваше. Министарство одобряваше одлучење од службе и рђавога улађења учитеље актом, који потписиваше министар и његов секретар (чл. 54, 12, 2).

По закону од 28. маја 1887 бивали су учитељи у извесним случајевима сасним отпуштани из службе. Тако, кад они нпр. изгубе своја грађанска права, кад су три пут били кажњени дисциплински највећом новчаном казном или повремено одлучивања од службе, ако су својеволжно напустили своју службу месец дана, ако су у складу болести више од три месеца постали неспособни, ако су се показали неспособни или немарљиви у вршењу своје учитељске дужности, ако им је улађење у опште било непристојно и њихова положба неугодно. За то је било потребно одлучан захтев или предходна разложна одлука или образложење извештај генералног инспектора школског, сем тога морао је уопштински учитељ бити позван на одговор и генер. инспектор ути своје мишљење.

Премештање. По закону од 27. маја 1871 "о непремештању професора и учитеља у току школске године" није нико у току школске године премештан, изузев случаја кад наступи слобода, или на основу узамане молбе, или на предлог месних власти али кад се онајпре саслуша оптужени народни учитељ (чл. 1). Премештања бивају у лето (чл. 2). Напротив по закону од 28. маја 1887 "о дисциплинским казнама, отпуштању и т. д." народни учитељи премештани су из једног места у друго; ако су могли за премештај, или кад су постојали народни уродици, који су потребени извештајем власти и месном назорном комисијом, да је премештај неминуован и т. д.

Такође беше стављено народних школа од 1834 до 1888 г.; много са свим неуредно, а друго у неколико уређено.

Неуређена беху питања о постављању и о плати учитељској, оснивање школа и различне врсте њихове, број и ранг свагда постављаних учитеља, додаци из државне касе, рад општина за основну наставу, унутрашњи склад и обим научних предмета; *у неколико су уређена* питања о стручним и приватним школама, о дисциплинским казнама и о отпуштању учитеља из службе, о њихову премештају и о управи народних школа.

II ПЕРИОД

Извештаји многих надзорника, који су у различна времена вршили ревизију основних школа, једногласно се слажу да је стање тих школа веома жалосно. Сви елементи, из којих је састављена народна настава, доспели су са свим да пропадања. То покрену владу, да се у неколико заузме за ствар. Стога буде заснована нарочита каса за народну наставу, са свим независно од државне касе, под непосредним руковањем министра просвете а у циљу одржавања школа које постоје и оних које имају да се подигну, и мушке и женске, као и за поступну куповину подесних школских зграда и подизање нових.

Кад је влада пронашла ово средство за лечење зла, поднела је предлог Скупштини те је донет закон од 9. јануара 1888 „о установљењу касе за основну наставу“ (измењен законом од 27. марта 1891), према којему је државна каса давала годишње новој каси 1,200.000 динара, што је ближе одређено у буџету државних расхода; даље, према овом закону манастири уношаху у ту касу 150.000 дин. а општинске касе давале су по 1 динар за сваког свог грађанина (чл. 2 § а, 6) — доцније неки додатак према потреби народних школа у свакој општини. Из ових сума давале су учитељима плате, станарина и нарочити додаци учитељски за школе које постоје и које ће се подићи, даље кирије за школске зграде и за њихно издржавање и послугу, набавка учила, школског намештаја и т. д. (чл. 3 § а и б), што је све по реду изведено сваке године у *сопственом* буџету те касе за народну наставу.

Највећа услуга, коју је овај закон учинио, у томе је, што се покриваше све потребе народних школа; јер нужна последица његових одредба и његових циљева беше, што једном и истом надлештву долажаху најразноврсније вести о броју школа, о броју и квалитету народних школа за почетно учење и писање, о школским зградама државним или општинским или најмљеним, о потребним издацима за издржавање основних школа и то за сваку општину одвојено и за сву Грчку укупно, о немању школа у сваком граду и у сваком селу, о прирезној снази сваке кнежине, о дуговању ове касе државној — све су то ствари, које раније не беху познате централној управи.

Ове вести изазиваху често меланхоличне мисли о стању народног школовања, и покадшто су чињени веома добри предлози од стране чла-

нова касиних, који доста допринеше, да се с једне стране открију недузи у народном школовању а с друге што је призната потреба, и да се како било искуством задобивеним средствима што је могућно брже и свом снагом створи помоћ.

Још једна, не мање важна корист, коју је овај закон донео, то је околност, што сада народни учитељи нису више добивали своје плате према отвореном кредиту у општинском буџету, како је било пре увођења овога закона, већ према дипломи добивеној од државе, и даље, што су плату на време добивали и без икакве муке јер сада беху потпуно ослобођени разних кињења од стране општинских власти, којима су пређе без милосрђа били изложени.

Али стварна поправка зла у народном школовању није се овим законом постигла.

III ПЕРИОД

Да би се такве поправке извеле потребно је пре свега и што је могућно скорије удесити овакве одредбе:

1. да се у целој Грчкој подигну школске зграде према потреби свакога појединог места;
2. да се све школе снабду потребним и довољним намештајем и училима;
3. да се оснивају подесне школе и да се поставља довољан број учитеља, према броју становништва појединих места;
4. да се утврди да време учења у народним школама за сву грчку децу траје шест година;
5. да се заведе испит за учитеље и учитељице;
6. повишавање плате наставницима да се врши према способности и према годинама службе;
7. подизање њихова стања и њихова социјалног положаја;
8. да се утврди тачан ранг учитеља и учитељица у њиховој служби, према њиховој важности и потребама школским;
9. да се створи добра управа за народно школовање и да се од ње одвоје све друге власти, по угледу на друге јевропске државе а нарочито на Немачку;
10. да се ђаци заштите од навале оних елемената, који под именом учитеља и књижара воде праву трговину, и то енергичним средствима која се с успехом примењују код других народа, а нарочито да држава одобрава школске књиге;
11. постављање садашњих и будућих учитеља само према стварној потреби и интересима школе;
12. преображај школа које издржавају појединци, друштва и пропаганда, према потребама наставе и социјалним захтевима и штићење

грчке деце од сваког скривеног и нечистог смера оснивача и заштитника тих школа;

13. повољнија и прикладнија спрема народних учитеља и учитељица, поправљајући учитељске школе и оснивајући државне женске учитељске школе;

14. да се са свим укину учитељи за почетну наставу и да се замене нарочито спремним помоћницима учитељским;

15. да се основна настава распростра на 1689 села са по 200 становника и испод тога броја;

16. да се у јавној настави пристојно уреди техничка струка, библиска историја, нови завет, матерњи језик, настава гимнастике и ручнога рада;

17. да се педагошко образовање рашири и на професоре учитељских и виших девојачких школа;

18. да се допуни квалитативно и квантитативно настава за женскиње;

19. да се учитељи и учитељице подстичу на све веће и веће усавршавање;

20. да се пронађу и да се осигурају за половину јача новчана средства за обилније, потпуније и општије образовање грчкога народа.

У циљу да се ове веома важне и хитне поправке изведу Министарство Г. Теотоки поднело је 4. децембра 1889. скупштини нарочите законске пројекте, али она не нађе времена да о њима већа.

После неког времена буде примљен 12. августа 1892 обнародовани закон „о организацији школа основне наставе и о установљењу касе за народну наставу“.

Овим законом је помоћ општинска тако уређена, да ни једној општини није допуштено, да изда више, него што је за основну наставу у њој одређено (чл. 2. а). Ако њена помоћ за потребну наставу не би била довољна, тада јамчи влада да попуни цео недостатак, ма колики он био (чл. 8), а према чл. 16 устава.

Као чврста основа за уређење народних школа беше број становника, који је утврђен службеном статистицом државном (чл. 9). Време учења у основној школи одређено је на *четири* године (чл. 9). Процент старости од шест до десет година, до којег основна настава треба да доспе, рачунат је према становништву по 7%, на место пређашњег 4% (чл. 9); размера женских ђака спрема мушких узета је 2:5 (чл. 9). Број учитеља у свакој народној школи мора одговарати стварном стању ученичком, и то у селима долази по један учитељ на 40—50 ђака, у паланкама на 50—60 ђака и у већим градовима на 60—70 (чл. 9). Према броју учитеља утврђене су многоструке школе (једноразредне трећег степена — једноразредне другог степена — дворазредне — тро-разредне — четвороразредне) за сваки град, паланку и село (чл. 9 и 11). Према врсти школа, које су сад одређене и које су за целу Грчку

једнолико уређене, утврђен је број и ранг учитеља. Четвороразредне школе добише по два учитеља прве класе и два или три (ово нарочито за јако посећене) учитеља друге, троразредне школе једног учитеља прве класе и два друге класе, дворазредне школе једног учитеља прве класе и једног друге класе, једноразредне једног учитеља друге класе, ако би број ђака износио 55—80, и треће класе, ако би број ђака био 40—55 (7%^о од становништва). Учитељи почетне наставе задобише села са 15—40 ђака као поље рада (чл. 11). Даље, би повишена плата учитељима народних школа; тако је учитељима прве класе повишено од 140 на 150 динара месечно, учитељима друге класе од 100 на 120 дин., а учитељима треће класе од 80 на 100; исто тако учитељицама друге класе од 100 на 110 а треће класе од 80 на 100. На против учитељицама прве класе смањено је од 140 на 120 динара месечно. Одредбе законске од 26. јула 1885 године „о повишеној плати итд.“, према којима су учитељи сваких пет година добивали повишице, потпуно су задржане. Плата народних учитеља, заједно са станарином и свим другим додацима, изумимајући повишице после сваких пет година, једнолика је за целу Краљевину.

Даље, уређена су и питања о послужитељима, о издацима за писаћи материјал, о кирији за школске зграде и оправкама њихним, као и о набавци школског намештаја и училима и њиховим оправкама (чл. 13 и 14).

У исто време бише предузете и друге не мање важне поправке у основној школи.

Законом од 6. августа 1891. „о установљењу нижих учитељских школа“, Краљевом наредбом од 7. априла 1893 „о организацији нижих учитељских школа“ и Краљевом наредбом од 21. септембра 1894 „о аналитичном наставном програму школа за почетну наставу“ учињено је те је настава за грчку децу у тим школама постала логична, научна и једнолика за целу Краљевину. Такав развитак беше припремљен за наставу уопште краљевским наредбама о програмима народних школа за мушку децу четвороразредних (12. марта 1894), троразредних (20. јуна 1894), дворазредних (10. јула 1894) и једноразредних (10. августа 1894), краљевским наредбама о наставним програмима народних школа за женску децу четвороразредних (29. априла 1894), троразредних (20. маја 1894), дворазредних (23. јула 1894) и једноразредних (27. августа 1894), краљевском наредбом од 20. августа 1893 „о распореду часова и аналитичном наставном програму потпуних девојачких школа и женских учитељских школа“.

На тај начин се дошло до неког рада у досадашњем хаосу у настави, што се јасно види поређењем ових бројева:

У августу 1892 било је у Краљевини Грчкој 2850 школа за народну наставу, затворено је било 507 народних школа и 620 школа за почетну наставу; учитеља је било у служби 2700 а ђака 60000. У септембру 1895

године, дакле кад су сви споменути закони били уведени, било је 2684 школе за народну наставу, затворених народних школа 35, школа за почетну наставу 117, учитеља је било у служби 3361 а ђака 158644. Такав је био резултат за једва од три године.

IV ПЕРИОД

27. септембра 1895 обнародован је закон, који и данас вреди, „о основној и народној настави“ и који са својих 78 чланова обухвата све законе и друге одредбе, које су до сад ма колико утицале на напредак народне наставе.

По овоме, у историји школа образованих земаља можда јединственом закону, служба надзора и управљања јавном наставом одузета је од министра и пренета је на инспекторе и надзорне колегије, дакле на више духовништво, поседнике, трговце и индустријалце, лекаре и адвокате, директоре приватних школа и официре у оставци. Месне власти су са свим сузбијене и начињене служитељима инспектора, почем су ови и надзорне колегије одузеле од њих право да располажу са школама у њиховој општини, па су им чак и надзор над њима отели. Учитељи су понижени и начињени удворицама и слугама инспекторџа, које они моле да их поставе, или да их задрже у њихову положају или рангу, да их не преместе или да их не отпусте. Јединство народног школовања је раскомадано, јер се управа његова налази у рукама четрнаест различних надзорних колегија и толико исто инспектора. Стога настаје свакојаки хаос у народним школама, јер сад остаје само апсолутно трула и несигурна основа, приходи општински. Сама настава ће се искварити и попустити, јер су доондашњи једнолики и штампани програми забачени да буду замењени разноструким мишљењима ревизора појединих места о васпитању и настави. За један час се школе затварају, па се опет отварају, смањују, повећавају, а при том државни новац потрошен, што у осталом другаче не може ни бити, кад надзорне колегије ником не одговарају, нити их когод контролише, већ лутају овамо и онамо према скривеним утицајима других елемената.

Једино добро, као последица овога закона, било је у том што су овде и онде, где се случајно налажаху ваљани и спремни надзорници, народни учитељи у извесној мери боље вршили своје дужности, чиме је стохиљадити пут доказано, да је установа надзорника од највеће користи по напредак у народном школовању, кад се за њих бирају људи свесни своје дужности и спремни.

Учитељске и подучитељске школе

За спрему учитеља у народним школама има шест закона и четрдесет и пет краљевских наредаба. Од њих се пет закона и двадесет и шест наредаба односи на учитеље, седамнаест наредаба на учитељице,

један закон и једна наредба на подучитеље и једна наредба на учитеље за почетну наставу. Сем ових имају још две наредбе о испитима за унапређење и једна наредба за допуштење на испит народних учитеља.

Прве одредбе о спреми народних учитеља налазе се у чланцима 65—71 и 73—82 закона од 6. фебруара 1834. „о народној школи“.

Према овоме учитељска школа у престоници Краљевине има једног директора и бар два професора, од којих један безусловно мора бити духовно лице; у њој има једна вежбаоница, у којој се њени питомци практично вежбају за учитељске радове под руководством једнога народног учитеља прве класе.

Ова учитељска школа отпочела је радити у Науплији, ондашњој престоници Краљевине, под управом Немца Корка, Dr. theol., који беше вичан и у педагогици и у дидактици. После годину дана, кад је Атина изабрана за престоницу, премести се и учитељска школа тамо. После директора Корка дошао је 1837 год. Коконис, који је управљао школом с врло добрим успехом читавих петнаест година, док није 1852. са свим неправедно отпуштен. Од тада је школа почела опадати; један је директор смењивао другога, и завод се налазио у рукама власника у даном тренутку, који је потпуно располагао са свима приликама заводским, класе свршеним питомцима одређивао према политичким интересима; три разреда у заводу сужена су на два, место 30 и 40 питомаца сваки је разред имао 100 и 110, вежбаоница је била распуштена, стручни предмети непотпуно предавани, образовање занемарено.

Стога је школа толико изгубила код јавног мњења, да је народна скупштина била принуђена да је 1864 године укине. Од тог доба, т. ј. од 1864 до 1878, није било у Грчкој ниједне учитељске школе. За време тога дугог низа година регрутоваше се учитељи са села, јер их је именовала комисија, коју је влада постављала и која је вршила заповести појединих политичких величина.

После многих напора различних националних друштава и племенитих људи најзад се влада одлучила да оснује учитељске школе. 17. јануара 1878 изишао је закон „о подизању учитељске школе у Атини“, 6. маја „о подизању учитељске школе у Целопонезу и на Јонским острвима“ и 12. јуна 1882. закон „о подизању учитељске школе у Тесалији“.

Овим законима су учитељске школе тако уређене да се битно не разликују од сличних школа у Немачкој. Предмети се скоро исти уче као и у Немачкој: религија, грчки језик, историја, рачун, наука о простору, географија, физика, природне науке, хемија, практично познавање из пољопривреде и неговања дрвета, цртање, лепо писање, певање и музика, гимнастика, хигијена. Исто тако изведена је и организација вежбаоница уз учитељске школе као и у Немачкој. Време учења у учитељским школама траје три године. У школу се примају ђаци из нижих разреда више гимназије кад положи пријемни испит. У школи има ди-

ректор, који мора бити доктор философије а специјална му струка мора бити педагогика, два доктора философске школе и један доктор природњачког одсека философске школе, као и два или три наставника, који сем других предају и техничке предмете. Са 26 засебних краљевских наредба, које су издате од 8. септембра 1880. до 19. октобра 1897, одређени су Атина, Триполис, Лариса и Крф за места где ће бити учитељске школе, распоређени су поједини научни предмети на три разреда учитељске школе, одређено време трајању предавања сваком стручном предмету, установљена организација учитељске школе и вежбаоница и најзад уређени пријемни, годишњи и завршни испити.

Велика множина краљевских наредба о истим предметима има свој разлог поглавито у томе, не да једном утврђено остане и непромењено, већ на против да се све према тренутном расположењу промени. Тако су нпр. до сада два пут ремећене одредбе о завршним испитима, три пут о организацији учитељске школе и вежбаонице, трипут о пријемним испитима, четири пута о распореду предмета и часова, као и о годишњим испитима.

Још већа нестаљност показала се при одредбама за спрему народних учитељица.

Никада од оснивања Краљевине није уређена ни издржавана женска учитељска школа, чак није никакав закон издат о оснивању такве школе. Разноимене школе приватне или појединих друштава спремале су учитељице за Краљевину Грчку, и многобројне краљевске наредбе уређивале су питања о тим школама. Изузев чланке 58., 66. и 68. закона од 6. фебруара 1834. „о основним школама“ где се узгред напомиње о спреми ваљаних учитељица и о њихову испиту, као и о једној женској школи за практичну спрему учитељица, „која, ако је могућно, треба да се споји с мушком учитељском школом“, донето је од 13. октобра 1861. до 30. јуна 1898. не мање но 17 краљевских наредба, од којих две говоре „о програму стручних предмета“, четири „о признавању неких приватних школа за женске учитељске школе, које издржава друштво љубитеља наставе у Атини, Патрасу и Крфу“ и обрнуто о одузимању споменутом друштву признатог монопола за спремање учитељица, као и једанаест (!) таквих наредба „о дипломским испитима народних учитељица“.

Свакоме је јасно, да из такве збрке најразноврснијих одредаба, које једна другу потиру, о једном и истом предмету не може ништа ваљано изићи ни за школе ни за учитељице.

О потребним испитима за унапређење учитеља било је говора у законима и у краљевским наредбама, али су две нарочите краљевске наредбе издате о том, једна 30. септембра 1878. „о испиту народних учитеља у учитељској школи Атинској“ и друга 11. марта 1886. „о испитима за унапређење учитеља и учитељица“. С овим наредбама су највеће

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

злоупотребе вршене чиме је народно школовање у Краљевини претрпело неизмерне штете.

Краљевска наредба од 24. августа 1893. „о испиту учитеља и учитељица основне школе за оверавање њихове спреме“, у којој се налазе одредбе о испитима оних учитеља о чијој је спреми изјављена сумња, није никад ни примењивана. Такве исте судбе биле су сличне одредбе у закону од 6. фебруара 1834. „о народним школама“ (чл. 71. и 72.), у наредби од 12. септ. 1872 „о испитима народних учитеља“ (чл. 2. и 3.), у закону од 28. маја 1887. „о дисциплинским казнама итд. учитеља и учитељица“ (сл. 5., одељ. 6.), т. ј. они нису никад ни примењивани.

Учитељи у мањим селима, т. ј. учитељи почетне наставе (има их од прилике у 1000 места) вековима су у неку руку купљени са улице. Довољна је била и сведоџба из основне школе да се какав било необразован човек начини учитељем! Краљевска наредба од 13. септембра 1891 „о квалификацији учитеља почетне наставе“ налагала је нешто веће захтеве, али за спрему тих учитеља није се ни мало постарало.

Први покушај за то учињен је 1892. Августа 6. те године изиђе закон „о оснивању нижих учитељских школа“ и 7. априла 1893. краљевска наредба „о организацији нижих учитељских школа као и вежбаоница за њих“. У овим школама, по угледу на ниже основне школе у Италији и ниже учитељске школе у Јокмоку и Хапарунди у Шведској, спремљено је око 300 младића, који су за најнижу наставу прилично употребљиви, што су једногласно потврдили школски надзорници. Али после кратког времена, т. ј. једва после три године, буде укинута ова установа, као и многе друге добре установе, које су биле задобивене горким искуством и неисказаним мукама; то је извршено обнародовањем закона „о основној и народној настави“ 1895. године.

Статистика

По општем попису извршеном 1896. а обнародованом 1897. у службеним новинама, у шеснаест провинција Краљевине Грчке било је свега 2,433.806 становника. По упоредним и статистичким таблицама о народној настави, које је издало Министарство просвете и црквених послова, било је крајем септембра 1897. год. у основним школама 148.349 ђака, и то 129.230 мушке дце а 29.119 женске; дакле 6,58% од целокупног становништва посећује основну школу, где долазе још и ђаци приватних школа, о којима нема никаквих статистичких података. Ови ђаци уче у 2874 школе (1479 мушких и 432 женске школе, као и 963 школе за почетну наставу) у којима је радило 3167 наставника (1785 учитеља, 232 подучитеља, 550 учитеља за читање и писање и 600 учитељица). Издади су изнели 5,007.440 динара годишње, од којих 3,853.440 на плате учитеља и учитељица, 592.000 на учитеље почетне наставе и подучитеље.

52000 на послужитеље, 410.000 на школске кирије и 100.000 на издатке за намештај, писаћи материјал и друге ствари.

Године 1895, кад је стари закон о издацима на школе укинут, износили су они 4,517.387 динара, од којих је 1,292.689 пало на терет државне касе а 3,224.698 на терет општина. После годину дана, 1896. кад је ступио у живот нов закон који вреди и данас, издаци су износили 4,513.161 динар од којих је дошло на општине само 2,384.977 а остатак 2,128.184 на државу, и то 810.984 на име потпомагања општинама немоћним да плате а 1,317.200 на име потраживања општинских од државе. Од 5,007.440 динара издатих на народне школе 1897. године још се не зна, колико је пало на државу а колико на општине, јер службена статистика Министарства ништа још не доноси о том.

С немачкога
В.

ИЗ ФИЗИОЛОГИЈЕ ХРАЊЕЊА КОД БИЉАКА

од

Дан. Љ. Ћатића

(СВРШЕТАК)

Пошто смо се упознали са законима ендосмозе и са ћелијом, као најелементарнијим делом биљним, можемо приступити одгонетању постављена питања.

Рекли смо, да биљка црпи храну из две средине: из земље и из ваздуха. Остављајући за сад на страну начин узимања хране из ваздуха, проучићемо прво начин узимања из земље. Тога ради посматрамо поново мало час остављене културе. Кукурузни корен једини је део његов, који је потопљен у хранљиви раствор, па је очевидно да он и врши узимање хране. До завршних делова многобројних његових жила, кад се из ближе разгледају, виде се свуда наоколо густо поређане ситне израсли. Кад се скину неколико таквих израсли, или, још боље, кад се направи танак попречни пресек кроз такав део једне коренове жиле, на чијем ће ободу бити неколико израсли, па се посматрају микроскопом, види се, да свака од њих није ништа друго до једна дугуљаста ћелија са танком ћеличном опном. Те се израсли називљу *коренове длаке* или *сисаљке*, а има их на корењу свих виших биљака (изузев само оних, што расту у води). Као што им и само име казује, оне су баш онај део коренов помоћу којег он црпи непосредно храну из раствора, а ево услед чега и како. Свака коренова длака, као ћелија, има у односу према средини, која је окружује, према раствору, све оне особине, које карактеришу подвезани и

раствором плавог камена испуњени левак Дитрошеова ендосмометра, јер је њезин садржај различит и гушћи од спољног раствора, а ћелична се опна показује као опна, којом је подвезан левак ендосмометров. Непосредна последица таквих одношаја биће мешање ћеличнога садржаја коренових длака са хранљивим раствором, и то тако, да ће, сразмерно густинама, хранљиви раствор много јаче притицати ћеличном садржају, него овај њему¹⁾. Услед тога, ћелични се садржај коренових длака непрекидно увећава, и у колико су у даном времену заступљени услови, за које смо видели раније да изазивљу брже или слабије мешање, у толико ће се и ћелични садржај увећавати више или мање. Али то увећавање не иде и не може ићи до бесконачности, већ само до неке извесне, за сваку ћелију стално одређене границе. Пре свега, ћелија је ограничени простор и зато се може њезин садржај увећавати само донде, докле ћелична опна не дође у стање највеће затегнутости, или не достигне највећи тургор, како се то каже страном речи. Кад би се прекорачила та граница, ћелична би опна прела исто онако, као што пуца свињска бешика кад се преко мере надува. Ну тај случај готово никад не наступа из два узрока. Први је, што разлика у густини између ћеличног садржаја и спољне хранљиве средине није никада толико велика, да би изједначавање њихово, путем ендосмосе, морало трајати необично дуго (а у вези са тим и увећавање ћеличног садржаја); обично су разлике приближно толике, да би ћелије, кад би се извршило потпуно мешање, достигле највећи тургор. Други и најважнији узрок, са којег се не би могао одржати ни највећи тургор, јесте, што се суседна ћелија коренове длаке понаша према њој онда, кад је ћелични садржај њезин постао ређи и већи услед придоласка извесне количине хранљива раствора, исто онако, као што се је она раније понашала према самом раствору (т.ј., као раствор у левку према спољној средини у Дитрошеову ендосмометру). Према томе, у колико се јаче ћелични садржај коренове длаке увећава, ендосмотичним путем, придоласком извесних количина из хранљива раствора, у толико ће он, тим истим путем, одавати више суседној ћелији извешан свој део. Свако увећавање ћеличнога садржаја суседне ћелије правиће га ређим од садржаја оних ћелија, које се налазе иза ње, и она ће им, опет ендосмотичним путем, предавати извешан део, и т. д. Ето, благодарећи ендосмоси, нама је сад јасно не само на који начин улази хранљиви раствор у коренове длаке, већ како се и даље, преко њих, проноси са ћелије на ћелију. То предавање хранљива раствора једне ћелије другој ишло би кроз све ћелије једне биљке све дотле, док се њихови ћелични садржаји

¹⁾ Ћелични садржај, нарочито ћелични сок, не продире никад на поље онолико колико би требао по законима ендосмосе, с тога, што је особина протоплазме, чији је један део готово увек припијен уз ћеличну опну (примордијални слој) у виду тањег или дебљег слоја, да пропушта воду и растворене соли кад долазе с поља, а не и онда, кад хоће на поље.

не би потпуно изједначили по густини, како међусобно, тако и са хранљивим раствором. Међу тим, такво апсолутно изједначавање по густини, чија би последица била будуће мировање, не постиже се никад за време целог живота биљкина, а због чега, видећемо мало после.

Сада је на реду да се позабавимо питањем: како се хране биљке у слободној природи, у каквим се облицима појављује њихова храна и на који се начин уноси.

Земља, као најважнији супстрат за биљке, састављена је из минерала, стена, биљних и животињских отпадака и разноликих других органских и неорганских једињења, посталих из њих. Под утицајем атмосферске воде, у којој има угљен-диоксида и кисеоника, многи нерастворни минерали и стене растварају се или се претварају у друга растворна једињења, а органске се материје оксидишу у друге простијега састава. Овај се процес повећава још и тим, што вода, продирући у унутрашњост земљину, на свом путу апсорбује оне исте гасове, које је апсорбовала и из ваздуха, јер њих има прилично у горњим слојевима земљиним, а нарочито много на оним местима, где је веће труљење органских материја. Сем воде, оптерећене поменутиим гасовима, као најважнијег агенса на разноликим променама у кори земљиној, има још повећи број и других, али наше није, нити нам треба, да се задржавамо и на њима. Међу поменутиим саставним деловима земљиним, у највећем броју случајева, има свих оних елемената, за које смо, приликом говора о културама, видели да су потребни за исхрану ма које биљке. Разлика је између њих, кад су у земљи и кад су у припремљеном хранљиву раствору, што се у другом случају појављују сви у растворљивим једињењима, док се у земљи неки појављују тако исто, а други као саставни делови таквих једињења, која се у води или никако или врло тешко растварају.

Од воде, која надне у ма којем облику из атмосфере на земљу, један део понире у њу. Нас се не тиче она вода што је ушла дубоко у земљу, дубље испод горњег, културнога слоја. Она пак вода, која се задржи у том горњем слоју, раствара све соли, које може, по својим својствима, растворити и тај раствор служи биљкама онако исто за исхрану, као што им је служио и вештачки. Сва је разлика у томе, што у овом раствору не морају бити заступљени сви потребни елементи и што се он не показују као засебна маса, већ је расподељен у врло малим количинама свуда по и између делића земљиних. Што је то тако, узрок је, прво, начин продирања воде у земљу и, друго, јача адхезија између делића земљиних и малих количина раствора, него кохезија између тих самих малих количина. У току времена, нарочито ако је време суво, а атмосферски талози слаби или никакви, добар део воде од тога раствора испари, а добар део и биљке употребе као храну. Али и онда, кад изгледа да је земља врло сува, има у њезиним делићима воде, задржане јачом адхезијом између ње и њих, него што су биле друге силе, које су је те-

жиле одузети. О овоме се можемо лако уверити, ако једно парче суве земље жаримо, јер ћемо видети, да ће извесна количина воде испарити при свем том, што изгледа да је земља потпуно сува.

Кад смо се овако упознали са супстратом, посматрајмо нпр. кукуруз, посејан у земљи.

Док је кукуруз још врло млад, док се на њему развио само први лист, притврђен је за земљу кореном који изгледа као доста кратак, подебљи конач. Тај први корен, који се развија из клице, јесте тако звани *главни корен*. Сваки доцније ишчупани кукуруз има корен са свим друкчији: код њих се виђа мноштво једноставних или гранатих жила, избилим изнад места, одакле је избио првобитни главни корен; главни се корен међутим даље слабо развија, а после извеснога времена може га и нестати услед сасушивања. Овакве жиле, чија је, дакле, нарочита одлика, што избијају околом или изнад места, где је главни корен срастао са стаблом, а имају сва својства правога корена, називљу се *споредним (адвентивним) кореном или жилама*. Остављајући на страну објашњење, да се кукуруз и још многе, њему блиске биљке морају окопавати не само ради утамањивања штетних биљака, већ поглавито ради тога, што се нагомилавањем земље око доњег дела стаблова ствара могућност за обилније развиће споредних коренова, да додам, да се код највећег броја биљака споредни коренови никако не развијају, већ само постоји главни корен, који се у накнаду за то беспрекидно издужује и грана у тако зване *бочне гране*, које се опет могу и даље гранати.

Ако је земљиште, на којем је кукуруз посејан, врло влажно, кад се кукуруз ишчупа и посматра корен, види се, како су се свуда око њега ухватиле мале громуљичице земље, које су толико чврсто слепљене уз-а-њ, да их простом трешњом мучно можемо отрести, већ их морамо иглом врло пажљиво скидати, кад хоћемо да их се ослободимо. Место скидања иглом, далеко је практичније метнути такав корен у воду да постоји извесно време, па ће се громуљичице скинути саме. Посматран очишћени корен, види се да је обрастао безбројним кореновим длакама и то још много јаче, него што беше случај код корена у култури. Ишчупа ли се зелен кукуруз са привидно са свим сувог земљишта, громуљичице је често потпуно немогуће скинути без повреде највећег броја коренових длака. Шта нам све ово показује? Очеvidно то, да се коренове длаке, чврстим припијањем уз земљине делиће, труде, да из њих извуку потребну храну за биљку. Што је земља сувља, у толико је и припијање јаче. Није још потпуно рашчишћено питање, због чега су коренове длаке онако чврсто везане са делићима земље. По једнима, томе је узрок спољни слој опана коренових длака, који је лепљив, а по другима адхезија између коренових длака и воде, с једне стране, и те исте воде и земље, с друге стране. Било једно или друго, за нас је важно сазнање, да баш услед тог чврстог, непосредног додира њихова са делићима земље може једино произлазити

одузимање воде и онога, што је у њој растворено. Као што смо напред поменули, између воде и земље, нарочито кад је сува, адхезија је врло моћна и кад не би било непосредног додира коренових длака са делићима земље и кад се услед тога не би појављивала врло јака адхезија и између коренових длака и воде у делићима, јасно је, да ни једна биљка не би могла издржати дуже време без заливања било вештачкога или природнога. Појмљиво је, да ће, услед ове непосредне везе, вода са солима, раствореним у њој, кад је земља доста влажна, продирати лако ендосмотичним путем у коренове длаке, да би се из њих, на исти начин, пренела даље. Је ли земља сува, мора адхезија између длака и воде надјачати ону између воде и земље, па тек онда да наступи то исто.

Према овоме, јасно је на који начин узимље биљка из земље у води растворене соли. Остаје нам да видимо, како набавља и друге неопходно потребне соли, које се не налазе растворене, већ су у чврстом стању. Тога ради ваља нам се упознати са још једним својством коренових длака. Ако лепо очишћен и опран корен кукурузов обавијемо пажљиво ситним, дестилованом водом овлаженим листићима плавог лакмусовог папира, видећемо после кратког времена да су листићи поцрвенели на оним местима, где су били у додиру са кореновим длакама. Из хемије се зна, да плав лакмусов папир црвени само онда, кад дође у додир са какром киселином. Како овде није могла никаква киселина с поља утицати на лакмусов папир, значи да се из самих коренових длака излучује. Особина је киселина, да растварају многе и од оних материја, које обична вода не може растворати. Према томе, излучивањем киселих течности, коренове длаке, кад дођу у додир са стаменим материјама, растварају их и преобраћају у раствор, који се ендосмотичним путем може унети преко њих у биљни организам. На тај начин, дакле, биљке могу из земље узимати као храну и оне материје, које се не налазе у раствореном, већ у чврстом облику. Пун интересности је овај лако изводљиви опит, који нам ово најочитије показује. Ако се у једну културу не унесе ни једна у води лако растворљива со калцијума, већ ако се место ње стави на дно културе једна лепо углачана мермерна плоча (Ca CO_3), видеће се после неколико дана, кад се плоча извуче, да је сва по површини ишарана ситним браздицама. Ове браздице нису ништа друго до нагризена места излученом киселином из коренових длака.

*

Хранљиви раствор, справљен било вештачки или поцрпен из земље, не проноси се кроз све ћелије биљкиног тела, као што би се на први мах закључило, имајући на уму оно, што је већ речено о склопу биљкиног и ендосмози. Исто онако, као што се сирова храна људска не проноси кроз цело тело, кроз све делове његове, већ има одређен пут којим се креће, тако исто има и у биљном телу одређених стаза, којима се њезина

храна креће. Да бисмо се упознали са тим путевима, посматраћемо коју дрвенасту и коју зељасту биљку.

Кад расечемо младу, овогодишњу грану, нпр. врбе, голим оком можемо лако на њој разликовати три дела: један спољни, прилично дебели, меки слој, обојен споља мрко-зелено а изнутра беличасто, који се лако скида и који нам је из свакидашњег живота познат под именом коре; испод ње налази се тврд, доста моћан, бели слој, који се зове дрво, а у средини налази се бела сунђераста маса у облику дебље или тање шипке, која потпуно испуњава простор захваћен дрветом, и то је срж. И ако кора на први поглед изгледа као једноставни слој, ипак, ако се пажљиво покуша, може се рашчланити у три слоја: у спољни (епидермис или паута), врло танак слој, безбојан или обојен мрко-жућкасто (кад је грана са свим млада безбојан је, а кад је старија од 2—4 месеца, онда је мрко-жућкаст), у средњи, нешто дебљи, зелено обојени слој (паренхим) и у унутрашњи, обично најдебљи слој, који је беличаст и изгледа, кад се цеша, као да је састављен све из самих дужих или краћих кончића, и чини онај део, који је познат под именом лике. Дрво, и ако изгледа компактно и у свима деловима једнолико, посматрано микроскопом показује више разноликих делова. Од свих тих делова нама је потребно да уочимо само два. Један састављају дугачке, уске цеви, чији су зидови танки, а на унутрашњој страни имају задебљања у виду спирала, прстенова, мрежа или лества (степенница) — оваква, као што показују ови јако увећани модели од танке хартије и папекдекла. Ове су цеви врло дугачке и пружају се непрекидно кроз цело дрво, почев од врха коренова, па до завршног пупољка врбина. На оним местима, где се грана корен или стабло, где је нарасло лишће, где отпочињу цветне петељке или где се налазе пупољци, одвајају се гране од њих (не од свих, већ само од неких) и улазе у поменуте делове, слично оним многим гранама артериским, што се одвајају од главне артерије у човеку (аорта) за све делове његова тела. Оне су затворене на оба краја, немају никаквих других преграда, или показују гдегде неке мале, непотпуне заостатке некадашњих преграда, а не садрже у себи, изузев нешто гасова, ни трага од каквих ћеличних садржаја оних ћелија, из којих су састављене. Постају из низа једне врх других поређаних, једноликих и дугуљастих ћелија, кад су се уништили они делови ћеличних опана, који су их раздвајали. Кад врба расте, издужују се и ове цеви заједно са свима осталим деловима. То издуживање бива простим уништавањем оног дела ћеличне опне, који је раздваја од ћелије, која се налази изнад или испод једнога њезина краја, пошто је претходно из те ћелије нестало ћеличнога садржаја. С тога, што ове цеви у многоме личе на душник човечији, који се одржава проширен помоћу многобројних хрскавичавих прстенова, баш онако као и ове цеви помоћу својих задебљања, назвате су *душницима* или *трахејама*. Други део дрветов чине тако звани *трахеиди*. То су обично дугуљасте, врло

уске ћелије, са опнама прилично дебелим и пуним разноликих, јасно видљивих пора, које су обично загађене једном и сувише танком опницом. Сем тога, њихове опне имају често и онаква задебљања, као што их имају и праве трахеје. Јасности ради да поменем, да ни трахеје ни трахеиди нису у дрвету потпуно издвојени за се, као нарочити делови, већ су помешани са осталим непоменути деловима, а каткада и међу собом.

Разгледамо ли делове на једној вишегодишњој грани врбиној, наћи ћемо у главноме исте делове, с том само разликом, што је слој лике нешто дебљи, а дрво много моћније развијено. У таквом дрвету моћи ћемо јасно разликовати два дела: спољни део је мекши, бељи и у свему једнак са дрветом овогодишње гране, и то је *бељ* или *бакуља*, а унутрашњи је тврђи и угаситије боје, а познат је под именом *једраца*. Једрац се по својој, микроскопски уочљивој грађи разликује од беља у главном тиме, што су му трахеје на многим местима потпуно загађене, са чега више не личе на онакве цеви, какве видесмо да су трахеје бељове. Услед тога, једрац има искључиво механички задатак, да да биљци чврстину, а само бељ обавља онај посао, о којему ће бити речи мало после.

И у младом и у старом дрвету свега дрвећа виђају се, на попречном пресеку, неке тање или дебље црте, које иду почев од сржи ка кори, слично току полупречника у једном кругу. То су *сржени траци*.

За разгледање склопа зељастих биљака, узећемо као представника кукуту (*Cornium maculatum*). Пажљивим разгледањем, можемо на њезину стаблу разликовати ове делове: с поља танку, провидну опницу (епидермис), која омотава цело стабло, затим један јако развијени зелени слој (паренхим), кроз који се, уздуж, провлаче неки тањи или дебљи кончићи, и најпосле, средину стабла заузима шупљина цевастога или цилиндричног облика (испреграђивана на чворовима), на чијим се дуваровима примећују заостаци онакве масе, каква видесмо да је срж код врбе, по чему и закључујемо, да ова шупљина одговара сржи, које је у младости збиља и било ту, на је доцније ишчезла и створила ову шупљину. Ако упоредимо овај склоп са оним, што га видесмо код врбе, налазимо да је битна разлика између њих у томе, што у кукути не нађосмо нигде слојеве лике и дрвета. Истина је, да у њој нема тих делова у онаквом облику, као што се виђа код врбе, али их опет има. Посмотримо изближе оне кончиће, за које мало час рекосмо више узгред, да се провлаче кроз моћни, зелени слој. Кад прекинемо кукуту, ти кончићи стрче на једном од прекинутих крајева деловима, извученим из другог краја, и на тај их начин најлакше добијамо саме за се. Пажљивим радом, помоћу ножића, можемо их добити још у дужим облицима, а ако се баш нарочито потрудимо, можемо их ослободити и целом дужином. Ових кончића има доста у стаблу кукутину, протежу се непрекидно кроз цело стабло, слично трахејама код дрвећа, а поређани су у наокруг свуда око сржи. Сваки се од њих називље *фиб्रोазални сношић*, а сви скупа чине систем фибро-

вазалних судова. Кад посматрамо један од њих на попречном и уздужном пресеку, можемо и голим оком разликовати два дела: један је окренут сржи, а други, мањи, површини стабла. Први део, гледан на микроскопу, има у главном исте елементе које и код врбе, са чега се и називље *дрвенасти део фибровазалног снопића* (ксилем), а други, спољни, онакве какви се виђају у лици, те му отуда и име *ликин део фибровазалног снопића* (флоем). Дакле и ако кукута нема онаквог дрвета и лике као врба, ипак има делова, који им по својој грађи скоро потпуно одговарају.

Интересности ради да поменем, да дрво и лика врбина нису ништа друго до збир дрвенастих и ликиних делова многобројних њихових фибро-вазалних снопића, који су се тако чврсто збили, да се као такви не могу више разликовати, већ чине један готово непрекидни фибровазални прстен.

Фибровазални снопићи гранају се онако исто у свима биљкама, као што се гранају трахеје у дрвећу, т.ј. њихове гране улазе и у све друге биљне делове, који се појављују било на корену или стаблу. Нас се нарочито тичу оне њихове гране, које улазе у лишће. Оне се у лискама појављују као лисни нерви. Обично у лиску једнога листа улази само један фибровазални снопић (главни нерв), па се у њој грана у многобројне гране и гранчице, слично каквом крвном суду у телу човечијем или животињском. Али, није редак случај, да у лиску уђу више снопића, и они тада теку кроз њу мање-више паралелно, гранајући се на исти начин, као кад би сваки од њих био сам, само нешто слабије. Да нерви одиста нису ништа друго, до фибровазални снопићи, онакви исти као и у стаблу кукутину, лако се можемо уверити кидањем лишћа боквице или жиловлака (*Plantago*.) Нерви су у лискама више примакнути њезиној доњој страни, наличју, са чега се на тој страни, гледани с поља, виде много јасније. Последњи огранци њихови завршују се ћелијама на доњој страни лиске, а одликују се по грађи од правих фибровазалних снопића тиме, што немају ликина дела, већ имају само дрвенасти део; ликин део није развијен само на њима, а иначе га има свуда.

Ово доведе речено о грађи врбе и кукуте, вреди у главном и за све остале дрвенасте и зељасте биљке. Једини изузетак, у распореду фибро-вазалних снопића, чине биљке које ничу са једним почетним листићем (*Monocotyledonae*), као што је кукуруз, пшеница, јечам, и т. д.; код њих снопићи нису поређани по кружној периферији, већ су раштркани свуда по зеленом слоју.

Хранљиви раствор, унесен ендосмотичним путем прво у коренове длаке, проноси се даље на исти начин, у главном у радијалном правцу, с ћелије на ћелију само дотле, док не доспе до трахеја у дрвенастом делу фибровазалних снопића, односно у дрво, па се одатле све до крајњих

граница својега пута креће искључиво њима¹⁾. Да се сирова храна одиста креће само кроз дрво, односно дрвенасти део фиброазалних снопића, можемо се лако уверити простим опитом на којој дрвенастој биљци. Кад нпр. на стаблу бзовину или врбину скинемо у пролеће, испод места одакле отпочиње гранање, један пошири прстен коре, па посматрамо извршене промене на крају јесени (лишће или гране, које би се за то време образовале испод обељена места, треба кидати чим се појаве), видећемо, да је део стабла изнад прстена постао дебљи од онога испод прстена, а да се овај за све то време није променио ни мало. Ово јасно показује: 1. да се је горњи део хранио, а доњи не; 2. да су се само на горњем делу налазили они органи, који су прерађивали сирову храну, јер и биљке, као човек и животиње, нарашћују само под обиљем прерађене хране, и 3. да се *донашана сирова храна проносила само кроз дрво*, јер је кора на обељеном месту прекинута, а срж је није могла проносити услед нарочитих својих особина. У исто време, овај нам опит показује, да се прерађена храна не проноси ни кроз дрво ни кроз срж, јер кад би то било, морао би и доњи део задебљати; нарочитим опитом, сличним овоме, видели бисмо, да се проношење те хране врши кроз лику.

Природно нам се после овога намеће питање: *шта гони сокове да се у трахејама беспрекидно крећу у вис?* Знамо из физике, да свако тело, остављено само себи, по законима теже пада на ниже, ка центру земљину, и кад поред тога видимо, да се овде сокови крећу у супротном правцу, у вис, значи да мора бити некакве силе, која их на то нагони и која по својој јачини мора бити већа од теже. Старији биљни физиолози тражили су решење овој загонеци у законима о капиларности. По њима, трахеје се равнају са капиларним цевима, а из физике знамо, да се течност у таквим цевима пење у вис. Међу тим, такво објашњење данас је одбачено, јер се, прво, течност у капиларним цевима може испети само до неке, далеко мање висине од оне, до које се пењу сокови у трахејама нарочито високога дрвећа, а друго, што се трахеје не могу упоредити са капиларним цевима, јер у њима има увек нешто затворених гасова, који не даду соковима да се испну ни до оне висине, до које би се, по законима о капиларности, могли испети да није њих. По садашњем схватању три су узрока, који нагоне сокове да се непрекидно крећу у вис.

Први је овај. Пошто се ендосмозом у коренове длаке, а из њих, преко ћелија, прикупљају у трахеје сваки час све нове количине сокова,

¹⁾ Из реченога о ендосмози, јасно је, да се хранљиви раствор уноси онакав какав је, дакле непромењен, само у коренове длаке. Сва остала сирова храна, која се креће почев од њих, па кроз ћелије и трахеје, није више првобитни хранљиви раствор, већ је састављена поглавито из њега, али у њој има и добар део ћеличних сокова, узетих из оних ћелија, у којима је било ендосмозе, у накнаду што им је остављена извесна количина хранљива раствора. С тога ћемо је у будуће звати или *сирова храна* или просто *сокови*.

то ће, природно је, оне потискивати оне количине његове, које су пре њих ушле, и оне ће се у толико више пењати у вис, у колико је већи придолазак нових количина. Тај притисак у трахејама, створен унашањем нових количина сокова ендосмотичним путем, који делује на већ затечене количине терајући их у вис, зове се *ендосмотични притисак* или *дифузиона моћ*. Услед њега сокови се у трахејама пењу непрекидно све догле, док не достигну и највећу висину. Да постоји ендосмотични притисак, можемо се лако уверити, ако пресечемо одмах над земљом стабло које биљке, чија је дебљина равна пречнику какве подуже, шупље стаклене цеви. Ако смо то учинили нпр. на дивљој ружи и ако смо стаклену цев спојили помоћу каучука са остатком стабла, па цев помоћу подупирача ставили у вертикални положај, и оставили све то да постоји неколико сати, видећемо, да ће се у цеви прикупљати све више и више један бистар, безбојан сок. Пробамо ли укус његов, видећемо да није чиста вода, а ако га испаримо даће сув остатак. Према томе, он се састоји из воде и минералних соли. Испитан хемијским путем, нађено је, да се у њему налазе исте соли, које и у хранљиву раствору и од прилике у истим процентним количинама. Из тога се закључује, да овај сок у главном није ништа друго, до хранљиви раствор, који се спроводи од корена кроз стабло. Код неких је биљака ендосмотични притисак толико јак, да пресечене, испуштају за дуго време такав бистар сок. За такве биљке у таквим случајевима, велимо да сузе. Тако, винова лоза сузи за време резидбе; храстови сузе кад их чобани у пролеће дубље засеку ради добијања слаткога сока за пиће, ради мусе, како они веле; агаве, неке палме, јасени, и многе друге стране биљке, сузе кад их домороци засеку ради сокова, које употребљују било за пића или за добијање многих других техничких производа.

Други је узрок пењању само издуживање трахеја. Рекли смо, да се трахеје издужују на тај начин, што им се придружују ћелије, које се налазе изнад или испод њихових крајева. Из тих ћелија, пре него што се придруже трахејама, суседне ћелије, ендосмотичним путем, извуку сав ћелични садржај, тако, да остану потпуно празне. Кад се таква, празна ћелија споји са трахејом, значи: не само да је трахеја продужена, већ да се на крају, на којем је наступило продужење, створио и мали празан простор. Такви празни простори на доњем делу трахеја, на оном што је у врху коренову, за час се поцуне било ново-унесеним соком, било оним, који се већ затекао у трахеји, пошто услед теже, а немајући подлоге, пада на ниже. Попуњавање посталих празних простора на врху бива са свим друкчије. Раније је речено, да се у трахејама, сем нешто гасова, не налази ништа друго. У тренуцима кад се која трахеја не издужује на горњем крају, њезини гасови могу бити или прикупљени у том крају, или подељени у мање делове, обухваћене соком. Било једно или друго, јасно је, да они сметају ендосмотичном притиску, да свој задатак изврши

потпунце, јер мора трошити један део снаге на савлађивање отпора, који му истављају. Али, шта бива кад се трахеја издужи? Ако су гасови били прикупљени у горњем њезину делу, онда ће се они, заузимањем посталога празног простора, разредити, њихов напон ослабиће, ендосмотичан притисак уиотребиће сада и онај део снаге, који је раније трошио на савлађивање већег отпора, и као последица свега јавиће се неко мало издизање сока. Јесу ли пак гасови били подељени по целој трахеји, онда ће они, у тежњи да се разреде заузимањем створеног празног простора, издизати у вис својом напонском снагом све оне количине сока, које се налазе изнад њих, те ће се и сада као последица јавити кретање сока у вис. Како се нарашћивање ма које биљке врши готово непрекидно за време целе вегетационе периоде и како се као његова последица јавља и непрекидно издуживање трахеја, из претходнога је јасно, да је и оно такође доста важан фактор у проносу сокова кроз биљку, премда не толики, колики је ендосмотичан притисак и транспирација, о којој ће сада бити речи.

Под транспирацијом, која је трећи узрок издизању сокова, разуме се испаравање воде из њих. То се испаравање врши поглавито на лишћу и листовитим органима, премда га може бити, само много мање, и на другим биљним органима. Да би било јасно све, што ће се даље говорити о транспирацији, преко је потребно, да се, у најкрупнијим потезима, упознамо са грађом лишћа.

На сваком листу могу се разликовати два главна дела: дршка и лиска. Како је унутрашња грађа дршкина слична грађи стабла или гране које зеласте биљке, нећемо се задржавати на њој, већ ћемо одмах прећи на грађу лиске. Кад оштрим ножићем покушамо да одвојимо на лиски, нпр. од јоргована, површински слој, видећемо, да се он доста лако одваја у виду танке, безбојне скрамице, сличне оној на главици црног лука (лакше се одваја са наличја, него са лица). Та се скрамица називље *покожица* или *епидермис*. Посматрамо ли на микроскопу један део такве скрамице, скинуте са наличја листа, видећемо, да је састављена из једног слоја ћелија неправилнога облика, а на многим местима, поред оваквих ћелија, има још и друкчијих. Те другојаче ћелије имају облик полумесеца, а налазе се све по две заједно, али тако, да су им издубљени крајеви окренути један другом, а испупченим странама спојене су са другим суседним ћелијама. Сваке такве две ћелије чине отвор, кроз који се може допрети до ткива испод покожице. Ти се отвори називљу *стомама*, а ћелије, које их чине *стоминим ћелијама*. Стомине ћелије изгледају овакве само кад посматрамо стоме одозго; посматрамо ли их на попречном пресеку кроз лист, изгледају, изузев њихова најгорњег дела, окренутог лисној површини, онет мање-више као равни полумесеци, али су им сад испупчене стране окренуте једна другој. Према таквом облику њихову, канал, који води између њих, није свуда једнаког преч-

ника : на лисној је површини доста широк, а идући у унутрашњост постепено се сужава, од прилике док не дође до средине стоминих ћелија, где је најужи, па се одатле опет проширује. Благодарећи таквом устројству стома, њихови се канали могу затварати или отварати, било услед тургора њихових ћелија или оних, са којима су оне у вези. Затварање канала наступиће онда, кад се повећа тургор околних ћелија, а без промене тургора стоминих ћелија, јер ће тада околне ћелије услед ширења притискивати стомине ћелије и оне ће се приближавати једна другој све догле, док се не саставе и не затворе канал. Повећа ли се тургор стоминих ћелија, оне ће притискивати на околне ћелије, у неколико ће их потискивати повлачећи се и саме за њима, са чега ће се канал отварати све више и више. Видећемо мало после, у којим ће приликама наступити који од ова два случаја. Стома има по правилу код сувоземних биљака само на лисном наличју, а ретко кад и на лицу; код биљака, чије лишће плива на води, по правилу их има само на лицу. Задатак им је, да одржавају везу између спољашности и унутрашњости листа. Сем на лишћу, има их готово и на свима листовским органима (цветне лиске, залисци, пришерци, и т. д.) а каткада се виђају и на pokožицама младих, зељастих стабала.

Сав простор, обухваћен pokožицом једнога листа, испуњен је зеленим ћелијама, кроз које се провлаче фиброазални снопићи као нерви. Све те зелене ћелије скупа чине тако звани *лисни паренхим*. Оне нису једнаке ни по облику ни по распореду. Које су ближе лисном лицу обично су дугуљасте, цилиндричне, ретко лоптасте, а поређане су у густе, мање-више правилне редове. С тога, што ти редови личе на палисаде, у којима би био сваки проштац представљен са по једном ћелијом, назван је овај део лиснога паренхима *палисадним паренхимом*. На против, оне ћелије лиснога паренхима, које су ближе лисном наличју, облика су лоптастога или неправилнога, а што је најглавније, поређане су тако, да се између њих налазе велике шупљине, обично испуњене ваздухом (*интерцелуларне шупљине*) и везане међу собом, са чега цео овај део личи мање-више на сунђер, па је по томе и назват *сунђерастим паренхимом*. Кроз горњи део сунђерастога паренхима — кроз онај, који је ближи палисадном — провлаче се фиброазални снопићи, а њихови крајњи огранци, за које видесмо да се састоје само из дрвенастог дела, завршују се у преградама од ћелија између оних шупљина, које се налазе одмах испод лиснога наличја. Вреди нарочито упамтити, да се испод сваке стома на епидермису налази по једна оваква шупљина, и свака се од њих због тога називље још и *стомином шупљином*.

Пошто смо се упознали овако са грађом лисном, биће нам ласно да разумемо све транспирационе појаве. Замислимо да су сокови, услед ендосмотична притиска и издуживања трахеја, допрли у крајње огранке фиброазалних снопића, представљене само њиховим дрвенастим дело-

вима. Кад не би било никаквог другог узрока, сем ова два, који би изазивао непрекидну циркулацију сокова, очевидно је, да би они, пошто су извршили своја дејства, остали у том стању за навек, а као последица тога било би недопашање нових материја за исхрану. Али тај случај не наступа, а ево због чега. Крајњи огранци фиброазалних снопића опкољени су са свих страна паренхимским ћелијама, чије су опне танке, а ћелични сокови гушћи од сокова у трахејама. Како су се овде, према томе, стекли сви услови за појаву ендосмозе, она ће и наступити. Услед тога, извесна количина сокова из трахеја прећи ће у околне ћелије сунђерастог паренхима. Такве се ћелије махом граниче шупљинама, у којима има увек било чистог атмосферског ваздуха, који је продро кроз стоме, било у неколико промењеног услед примања и издавања извесних гасова. Из физике знамо, да ће вода, чиста или из раствора какве соли, испаравати увек кад је у додиру са ваздухом, било непосредно или преко какве порозне мембране, као што су нпр. биљне ћеличне опне. Према томе, наступиће испаравање воде из сокова ових ћелија. Испарена вода, унесена у саме шупљине, неће се задржавати у њима, већ одилазиће, на основу дифузијских закона, заједно са ваздухом из њих, да би уступила место новим, свежим количинама атмосферског ваздуха. Тај се процес испаравања врши непрекидно, и у толико брже, у колико је ваздух у шупљинама незасићенији воденом паром, у колико му је кретање и температура већа, а барометарско стање ниже. Као последица оваква испаравања јавља се све већа концентрација соли у овим ћелијама, а у вези са њом и све већа потреба за водом, коју, било непосредно или преко неколико других ћелија, могу намирити само усисавањем сокова, на основу ендосмозе, из дрвенастог дела лисних фиброазалних снопића. А сваким таквим усисавањем смањују се запремине сокова у трахејама, а тиме даје прилика ендосмотичну притиску да настави свој посао и да их попуни новим количинама. Услед свега тога, бива непрекидни пронос сокова, почев од коренових длака, па кроз цео корен стабло и лишће, до крајњих огранака фиброазалних снопића у лишћу и ћелија, које их окружавају.

Да биљке збиља транспирају, можемо се лако уверити на више начина. Тако, ако бисмо метнули на један тас теразија саксију са ма каквом добро заливеним биљком, пошто смо је претходно покрили једним поклопцем, на којем има отвор само за пролаз стабла биљкине, и помоћу тегова на другом тасу успоставили равнотежу, па све то оставили да постоји неко време, видели бисмо, да ће се равнотежа покварити, јер ће онај тас, на којему је саксија, отићи у вис, што је знак, да је она, са оним што је у њој, постала лакша. Врло је лако доказати, да је тај појав наступио услед испаравања извесне количине воде из биљке. Јер, ако бисмо исту саксију поставили у малопређашње погодбе, с том само разликом, што ћемо је покрити, заједно са биљком, једним повећим

стакленим звоном, наћи ћемо, чекали ма колико дуго, да се равнотежа неће покварити, али видећемо, да ипак стање није истоветно са првобитним, пошто је извесна количина воде испарила и сада, а што се равнотежа при свем том није покварила дошло је отуда, што се испарена вода није могла удалити испод звона, већ је остала под њим било у облику капљица које видимо, или као водена пара, коју можемо констатовати помоћу каквог јако хигроскопног тела. Ова врста опита не само што нам најјасније показује да биљке транспирају, већ је врло инструктивна и с тога, што се помоћу ње може лако одредити и количина воде, коју нека биљка испари за извесно време. На тај начин утврђено је, да један струк кукуруза за време од 173 дана испари 14 кг. воде, струк конопље за 140 дана 27 кг. а струк сунцокрета опет за 140 дана 66 килограма. А сазнање таквих факата не само што је од врло велике важности за практичан живот, нпр. у градинарству, да би се знало да ли коју биљку ваља заливати више или мање, већ је и од чисто теориске важности, јер задовољава једну потребу људскога духа, пошто тек имајући и њих на уму, може нам бити потпуно јасно, какве се промене збивају са оном водом, што у виду разноликих метеорских талоба пада на земљу. Друга врста опита, која нам такође потврђује ово исто, само помоћу других, много приступачнијих и јевтинијих средстава, јесте ова. Ако се узме једна савијена цев, облика латинског U, па се напуни водом, и у један њезин крај метне грана којег дрвета кроз запушач од каучука, који добро затвара цев а лепо налаже и на грану, а други се крај затвори истим таквим запушачем, кроз који је провучена коленасто савијена, уска стаклена цев, допуњена водом помоћу штрцаљке, видеће се одмах после тога, да воде у уској цеви нестаје све више и више. Откуда то? Како стакло не упија воду, значи да је усисава грана, а како усисавање траје непрекидно све дотле, док се не потроши сва вода из другог крака — из оног, у који је уметнута стаклена цев — која према величини гране може бити и сувише велика, знак је, да је она не задржава у се, већ је испушта у виду паре; у осталом, о томе бисмо се могли уверити, као и мало пре, уз помоћ стакленог звона.

Што може бити непрекидног транспирања једино се има благодарити стомама, које с једне стране дозвољавају продирање атмосферском ваздуху у интерцелуларне шупљине, а с друге стране омогућавају одношење нагомилане водене паре из њих. Да је тако, можемо се лако уверити, ако налија свих листова, нпр. на једној грани јорговановој премажемо густим медом, па је уметнемо у мало пређашњи апарат ради испитивања њезине транспирације, видећемо да је испаравање врло мало, или га чак нема никако. Према таквом значају њихову, јасно је, да ће оне биљке испаравати јаче, код којих их има више и где су боље развијене. Али, не само што оне условљују транспирацију, већ је у исто време и регулишу. Да наведем само један пример. Кад је нпр. време

влажно, транспирација је врло мала или је нема готово никако. То не долази само од zasiћености ваздуха воденом паром, већ и од промена извршених на стомама. Сама zasiћеност ваздуха истина смањује количину испарене воде, али и онда, кад је она највећа, пошто није апсолутна, не би је ни приближно svela на нулу. А што се то ипак дешава, узрок је овај. Кад услед повећаног стања водене паре у ваздуху наступи слабије транспирарање, природно је, да ће се у ћелијама сунђерастог паренхиме повећати тургор услед нагомилавања неиспарене воде. Због тога наступиће између њих узајамно потискивање у тежњи да се заузме већи простор, а како оне могу увећавати своју запремину само на рачун незаузетих простора у листу, значи, да ће се као последица јавити смањивање интерцелуларних шупљина и затварање стоминих капала.

Сем стома и напред поменутих физичких узрока, има још и многих других, који одређују, да ли ће транспирација бити оваква или онаква. Ми ћемо поменути само два. Кад се посматрају неке зелене биљке, као што су нпр. маховине, на чијем лишћу нема стома, запажа се и код њих транспирарање, и то доста моћно. Тај факт јасно говори, да се испаравање воде може вршити и без стома. У свима таквим случајевима, кад се водило рачуна о особинама површинских ћелија, нашло се, да им опне нису јако задебљале. Према томе, транспирације биће увек, можда само мање, и на оним биљним деловима, који, и ако немају стома, имају површинске ћелије са танким опнама; на против, ако су те опне задебљале, као што је случај код највећег броја биљака, испаравања неће бити. Сем тога, на транспирацију има јак уплив влажност земљишта, на којем расте дотична биљка, као и ступањ концентрације соли у природном или вештачком хранљиву раствору. Кад је земљиште довољно влажно унос хранљива раствора и ендосмотични притисак биће много већи, а тако исто и транспирација, само ако су остали услови повољни, јер ће ћелије, које ограђују крајње огранке дрвенастих делова фиброзалних снопића, имати увек чим ће задовољити своју сисалачку моћ. Обрнут је случај, ако је земљиште и сувише суво. У вези са овим стоји и опште позната појава, да су биљке, које расту на сувом земљишту, увенуле, упредене, дочим су оне на влажном увек једре и веселе. Што су прве биљке увенуле и упредене, долази од умањеног тургора њихових ћелија, нарочито лисних, јер немају довољно сокова у трахејама, којима би попуниле количину воде, утрошену транспирацијом. Сличан утицај влажног или сувог земљишта, јесте и утицај концентрације соли. Кад је раствор соли јако концентрован, мање се уноси у биљни организам него кад је ређи, пошто је разлика између његове густине и ћеличнога садржаја коренових длака мања, са чега ће ендосмоза бити слабија. Са тога узрока, кад се праве вештачки хранљиви раствори, не смеју се употребити произвољне количине соли, већ одмерене, како раствор не би постао јаче концентрован, но што би требало.

У хранљивим материјама, које се помоћу корена уносе у организам, као што смо видели још у почетку, нису заступљени сви потребни елементи за исхрану једне биљке. Тамо је речено, да се биљке хране и неким гасовима. Такви су гасови: угљен-диоксид, кисеоник и азот. Остаје нам да видимо, на који начин их биљке уносе у свој организам.

Биљке уносе гасовиту храну на два начина. Први је овај. Вода, као што се зна, има ту особину да апсорбује гасове. Према томе, свака вода, која долази у додир са атмосферским ваздухом, апсорбоваће из њега неки део поменутих гасова. Ако сад таква вода уђе у биљни организам ендосмотичним путем, унеће собом и њих. По овом начину свака биљка приликом узимања хране из земље уноси и извесну количину потребних гасова. Одговор, откуда њих у земљи, врло је лак. Атмосферски талози при пролазу кроз ваздух апсорбују их и уносе у земљу, затим у хранљиви раствор, па најпосле и у саму биљку. Сем тога, и у самој земљи има гасова, који постају или распадањем органских материја, или су дифузним путем продрли кроз разнолике њезине пукотинице из ваздуха, и такве гасове вода такође апсорбује, кад их задеси. Ну сем овог унашања гасова помоћу воде из земље, могу се они, по овом начину, унети и друкчије. Оне свих површинских ћелија, пошто су порозне, влажне су више или мање од ћеличнога сока. Капљице његове, које се налазе у порама, пошто су у непосредном додиру са ваздухом, апсорбоваће потребне гасове, да их одатле пренесу дубље, прво у ћелични сок дотичне ћелије, а доцније, ендосмотичним путем, у друге, ближе или даље. Крајња мета унесених гасова по овом првом начину очевидно је сунђерасти паренхим лишћа, јер је он мета и свима соковима у којима се они налазе растворени.

По другом начину, потребни се гасови уносе дифузним путем поглавито кроз стоме на лишћу у интерцелуларне шупљине, да би се доцније, тим истим путем, или по првом начину, унеле и у саме ћелије сунђерастог паренхима, у накнаду за изгубљену воду или гасове, створене у њима разноликим хемиским процесима. Количина унесених гасова у једну биљку по овом начину далеко надмаша ону, унесену по првом.

Из свега до сад реченог о узимању и проносу сирове хране, било течне или гасовите, из средине, у којима биљка живи, јасно је ово: *да се, на крају крајева, сва унесена храна прикупиља у лишћу, а нарочито у сунђерастом паренхиму његову.*

Шта бива даље са њом, какве промене претрпљује док се не преради, на који ће се начин зготовљена потрошити, и још многа друга интересна питања у том правцу, и ако су лепе теме, не могу бити предмет данашњег разговора из узрока, поменутог још у почетку.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Relative rečenice u hrvatskom jeziku. Napisao dr. *A. Musić*
(Preštampano iz CXXXIII knjige „Rada jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1899, 48 (76—117). Tisak di-
oničke tiskare.

До сада нам је Мусић дао више изврених прилога за нашу синтаксу. Такав му је и овај прилог о релативним реченицама у нашем језику.

Релативне реченице дели Мусић на две врсте (стр. 1.). У једној се врсти релативних реченица протеже релатив на супстантив. Такав се релатив може заменити анафоричким (демонстративним) прономеном (адјективом или адвербом). Тако се у примеру: Мили Боже, на свему ти фала, *који* си ми био на помоћи! Но не фала мојој старој мајци, *која* своје искоби дијете, Вук, пјесме II, 36 у првој реченици *који* односи се на супстантив „Бог,“ и може се заменити персоналним прономеном *ти* (си ми био на помоћи), а у другој се односи на супстантив *мајка* и може се заменити анафоричким прономеном *она* (своје искоби дијете). Глагол се у оваквим релативним реченицама налази у опште у оним облицима, у којима долази глагол у самосталним реченицама.

Другу врсту (стр. 3.) чине такве релативне реченице, у којима се релатив протеже на колеративни или анафорички прономен (адјектив или адвѳераб), који се често и изоставља (на пр. *Какво* семе посејеш, *онако* ћеш и жито врћи; *Ко* зна боље, широко му поље, народ. посл.). Често се релатив протеже и на такав демонстратив, који није његов корелатив, на пр. кад се *куда* не протеже на *онуда*, већ на *онде*. Глагол се у релативним реченица ове категорије може налазити у свима облицима.

Пре одговора на питање, чим се може заменити релатив у *другој* врсти релативних реченица, испитује Мусић научно и сасвим зналачки употребу *индефинитних* прономена и *адвѳераба*, који имају два облика, један са *не* (на пр. *неко*, *негде* и т. д.) и други без *не* (на пр. *ко*, *где* и т. д.). Дуализам тај долази отуда, што сваки облик има своје одређено значење (стр. 9). Индефинита са *не* назива *индивидуалним*, јер показују

само један члан неке врсте (само једног човека, само једно место, само једно време и т. д.), који је сасвим одређен, само је непознат. Индефинита без *не*, која значе ма којег члана неке врсте (ма којег човека, макар које време и т. д.), назива *генералним индефинитима*, уз која баш због општег њихова значења и долази речца „год“ [или „(му) драго“ или „ма (кар)“] (стр. 10.).

Генерална се и индивидуална индефинита разликују не само значењем него и употребом тако, да се свака врста индефинита употребљава тамо у особитој врсти реченица. Генерална индефинита долазе у концесивним хипотетичким, интерогативним, оптативним и императивним реченицама, а индивидуална индефинита се употребљавају само у афирмативним релативним реченицама (стр. 11.—13.). Како све реченице, у којима се употребљавају генерална индефинита долазе у исту врсту (хипотетичке су реченице управо концесивне, ушитне и оптативне су хипотетичке, императив је оптатив, а реченице са оптативом су управо хипотетичке), то се може рећи да *генерална индефинита* стоје у супозитивним реченицама. Што у афирмативним реченицама стоје индивидуална, а у супозитивним реченицама генерална индефинита, то долази од саме природе тих реченица. У афирмативној реченици *неко* значи са свим одређено (само непознато) лице, а у супозитивним реченицама *ко* може значити ма које (или свако) лице. Ретки су примери, у којима стоје у супозитивним реченицама индивидуална индефинита. Индефинита и у њима имају оно исто значење, које имају и у афирмативним реченицама, дакле *неко* (*нешто*) значи нешто сасвим одређено. Та су индивидуална индефинита по свој прилици прешла у супозитивне реченице из афирмативних и задржала већином своје индивидуално значење. Каткад им се индивидуално значење променило у генерално или каткад индивидуална индефинита стоје погрешно место генералних (стр. 14.).

Каткад и у афирмативним реченицама и то с футуром долазе генерална индефинита. У афирмативним реченицама с футуром индивидуално је значење толико ослабило, да такве реченице стоје у средини између афирмативних и супозитивних реченица, те се у њима могу употребљавати и индивидуална и генерална индефинита свака са својим значењем (стр. 15.). Из свега тога изводи Мусић да релатив друге врсте релативних реченица има свагда онакво значење, као генерални индефинит, а релатив се у њима може заменити ма којим индивидуалним појмом исте врсте, али уз хипотетичку конјункцију, т. ј. *тко* = ако *x*, ако *y*, ако *z*... Што релативно *ко* (= ако *x*, ако *y*, ако *z*...) опет није = ако *ко* (индефинит), долази отуда, што је релативно *ко* наглашено, а *ко* у реченици са *ако ко* ненаглашено (енклитично)“. Отуда и долази да *ко* у релативној реченици стоји увек у почетку реченице. Осим тога сваки је индивидуални појам, којим се (наглашено) *ко* у релативној реченици замењује, нарочито на-

глашен, а ниједан индивидуални појам, којим се (енклитично) *ко* у реченици са „ако *ко*“ замењује, није особито наглашен.

Иста се разлика, као између релативних реченица и хипотетичких реченица с ненаглашеним индeфинитом, налази и између *концесивних* реченица с наглашеним индeфинитом и оних с ненаглашеним индeфинитом (стр. 19.). Ако у главној реченици нема анафоричког ни демонстративног прономена, који би се протезао на индeфинитни (релативни) прономен споредне реченице, нити се сам по себи разуме, онда споредна реченица није хипотетичка (т. ј. релативна) него концесивна, јер онда у главној реченици нема речи, која би могла значити сваки индивидуални појам, који може значити индeфинит споредне реченице, те главна реченица остаје иста, заменио се индeфинит ма којим индивидуалним појмом, којим се у опште може заменити.

Из свега се види да су Мусићу *релативне реченице друге врсте управо хипотетичке реченице без хипотетичке конјункције, а релативни је прономен (адвераб) у њима управо генерални индeфинитни прономен (адвераб), који би се могао звати хипотетички индeфинитум* (стр. 24.). То потврђује тим, што и у релативним реченицама као и у хипотетичким долази 1) презенс перфективног глагола. 2) генерална а не индивидуална индeфинита и 3) што од њих као и од хипотетичких реченица постају питања и то тако звана проминална питања. Према томе и назива Мусић релативне реченице друге врсте „релативне хипотетичке реченице“, а релативне реченице прве врсте за разлику од ових назива *ипаратетичке релативне реченице*.

За тим мисли Мусић (стр. 25) да је прономен *који* добио своје релативно значење од индeфинитног најпре у хипотетичким реченицама, да је дакле постао хипотетички релатив, који је после с готовим релативним значењем *прешао* и у *ипаратетичке реченице, те тако постао ипаратетички релатив*, али са значењем „он“, а то вреди и за друге релативе. С тим је у свези и положај реченица. Најпре је хипотетичка релативна реченица као хипотетичка реченица долазила свагда испред главне, а ипаратетичка релативна реченица може долазити само иза главне.

У индоевропским језицима долазе два прономена са релативном функцијом *jo* и *qo*. Мусић мисли да је прономен *jo* најпре (кад је постао релатив) служио као ипаратетички релатив, а прономен *qo* најпре (кад је постао релатив) служио само као хипотетички релатив. Једни су језици узели прономен *jo*- и то не само као ипаратетички, него и као хипотетички релатив (старовиндијски: *yas, yā, yad*), а други прономен *qo* не само као хипотетички, него и као ипаратетички (латински и литавски). У словенским језицима долазе оба прономена у релативној функцији *jo* (на пр. у старословенском *и-же, њ-же, љ-же*), али у српском само *qo* (али и у српском „јер“ = *љ-же* од прономена *jo*). „У свима индоевропским језицима прономен *bo* долази као индeфинитни и интерогативни прономен,

а релативна му функција стоји управо у средини између индефинитне и интерогативне. Од индефинитног му је значења постало хипотетичко-релативно значење, а од њега интерогативно“. Ако прономен *qo-* долази у свима индоевропским језицима у значењима, од којих је једно такво, да му се само од њега могло развити хипотетичко-релативно значење, а друго такво да се могло развити само од хипотетичко релативног, онда је управо он морао испрва служити као хипотетички релатив. Како опет прономен *io-* има често анафоричко значење, а паратетички је релатив једнак управо анафоричком прономену, онда је сва прилика, вели Мусић (стр. 26.), да је прономен *io-* најпре служио као паратетички релатив, а прономен *qo-* најпре као хипотетички релатив, па се онда прономен *qo-* у паратетичке релативне реченице морао пренети из хипотетичких, а прономен *io-* у хипотетичке релативне реченице из паратетичких. Да се такав пренос могао извршити показује на пр. грчки језик, у којем и прономен *ὁ ἢ τό* има хипотетично релативно значење, а према оном, што овај прономен значи, очекивало би се да он буде паратетички релатив. У Хомера претежу примери са паратетичко-релативном употребом његовом, али и у њега има већ примера и са хипотетичко-релативном употребом. У хипотетичко-релативне реченице могао се прономен *ὁ ἢ τό* пренети само из паратетичко-релативних. Тако се и немачки демонстратив „*der die das*“ употребљава као релатив. И он би по свом значењу био само паратетички, али долази и као хипотетички релатив. Тако је и у немачком језику прономен „*der die das*“ морао прећи у хипотетичке релативне реченице само из хипотетичких. Отуда се види да се релатив из оне врсте релативних реченица, за које је управо постао, може пренети и у другу врсту. Потом није никако чудо, што је релатив *qo*, који би по свом постању био само хипотетички релатив, у неким језицима постао и паратетички релатив, на пр. у латинском, литавском, а између словенских па по се у српском језику (стр. 27).

Отуда је јасно, вели Мусић, зашто се у паратетичким релативним реченицама употребљавају она времена, која се употребљавају и у самосталним (паратетичким) реченицама (дакле сва осим перфективног презенса, осим ако је реченица апстрактна) и кондиционал, а у хипотетичким релативним реченицама долазе времена као и у хипотетичким реченицама (дакле сва) и кондиционал. За будућност употребљава се у паратетичким релативним реченицама футур, а у хипотетичким и футур и перфективни презенс. Разлика између футура и перфективног презенса у хипотетичким релативним реченицама је у том, што се футуром супонира само вршење глаголске радње, а перфективним презенсом супонира се управо извршење глаголске радње. У релативној реченици мора бити футур, а не перфективни презенс, ако се радња њена врши касније од радње у главној реченици. Каткад футур долази и место перфективног презенса, а то за то, што се супонира, да је субјекат (у ма које будуће

време) донста извршио радњу глаголску. Прави је узрок тој употреби футура место перфективног презенса управо то, што се хипотетичка релативна реченица оснива на афирмацији, јер се супонира управо само време, те облик афирмације утиче на облик супозиције (футур место перфективног презенса) (стр. 29.).

Како су паратетичке релативне реченице по својој природи главне реченице, то у њима долази кондиционал онако исто као и у главним реченицама. Пошто у паратетичким реченицама не долази перфективни презенс, то не може ни кондиционал у њима бити претерит перфективног презенса [само са гномичким (итеративним) значењем], него само футура. У хипотетичким реченицама, у којима долазе и футур и перфективни презенс, може кондиционал бити и претерит футура и претерит перфективног презенса (стр. 29.). Хипотетичке релативне реченице с кондици оналом претерита футура већином су консекутивне и кондиционал у њима значи способност. Кондиционалу у релативној хипотетичкој реченици узрок је негација у главној реченици (стр. 101). Каткад у релативној реченици, и ако је главна реченица негативна, не долази кондиционал, већ само глаголски облик, који казује, у које време пада радња глаголска. Ако је у главној реченици још и негативно питање, на које се очекује афирмативан одговор, онда у релативној реченици може бити каткад и футур.

Хипотетичке реченице са *кад бих* и каузалне са *кад* не стоје у корелацији са главном реченицом, јер се ни у споредним реченицама *кад* не односи на корелативно „тада, онда“ у главној реченици, већ на време у реченици, која није казана (а то је: *има време*), па се тако ни реченицом са *кад* не казује време, у које се врши радња главне реченице. Реченица *има време*, на коју се односи реченица са *кад*, изоставља се стога, што је сувишна и што за смисао читаве периоде нема никакве битне мисли.

У хипотетичкој реченици са *кад бих* долази кондиционал стога, што је то хипотетичка релативна реченица, која зависи од реченице, која је у неку руку негативна, а већ је у напред речено да у хипотетичкој релативној реченици, која зависи од негативне реченице, долази кондиционал (као претерит футура).

У каузалним реченицама са *кад* не долази никад кондиционал, а у хипотетичким реченицама са *кад* долази само кондиционал. Да би се и по облику сваке реченице познало, да ли је каузална или хипотетичка, језик је за каузалне одабрао индикатив, а за хипотетичке кондиционал. Према том, ако реченица са *кад* има индикатив, онда је она каузална, а ако има кондиционал, онда је хипотетичка.

Хипотетичке реченице са *кад бих* могу бити и главне и споредне, а и једне и друге могу бити реалне и иреалне. Иреалне се разликују од реалних у том, што вршење њихове радње пада у прошлост или у са-

дашњост, а вршење радње реалних реченица пада у будућност. И у иреалној реченици са *кад бих* долази кондиционал стога, што зависи од реченице, која је у неку руку негативна, али та негативност није у том, што би се сумњало да ће доћи то време, него у том, што се зна да није дошло, а може се знати да није дошло, јер је требало да дође у прошлости или садашњости.

Самосталне реченице са *кад бих* казују жељу, а долазе до тог значења стога, што су оне управо споредне реченице неисказаној хипотетичкој реченици са *ако* (sc. би дошло време), а хипотетичке реченице лако постају реченице за жељу. И за иреалне самосталне реченице са *кад бих* вреди у опште оно, што вреди и за иреалне споредне реченице са *кад бих*.

Главни је у Мусићевој расправи то, што он узима да су релативне реченице друге врсте управо хипотетичке реченице без хипотетичке конјункције, да је, дакле, релатив у релативним реченицама управо *хипотетички индефинит*, који је после прешао и у прву врсту релативних реченица као релатив. Према том Мусић узима да је *релатив постао управо од индефинитног прономена*. И ако то Мусић расправља сасвим зналачки и доказује врло оштроумно, опет се мора рећи *non liquet*.

Пре постанка правог релативног прономена језик је се служио другим средствима. Тако је једно средство био релативни партиципијум, у ком се потенцијално скрива релативни прономен. Релативне се реченице описују првобитно релативним партиципијалним реченицама, које служе за основу синтетичким композитима, који по значењу одговарају релативним реченицама. Осим тога језик се до постанка релатива за казивање релативних реченица служио и паратаксом; споредна је реченица стављана уз главну као самостална. Функцију релатива у индогерманском језику узме на себе анафорички демонстратив са основом *jo-* и врши је све до времена одвајања језика, у које је или нешто раније морао постати и релатив. Отуда по свој прилици и долази, да је употреба релативних реченица у основном језику још у време његова раздвајања била још врло ограничена. То се, види по том, што се само аријски, грчки и фригијски слажу у употреби релативног прономена *jo*. Функцију релатива у релативним реченицама, које су првобитно биле паратетичке, вршио је и у српском језику до појаве релатива демонстратив и персонални прономен (1. и 2. лица). Функцију релатива у таквим првобитно паратетичким реченицама вршио је, дакле, анафорички демонстратив, који је затим потиснут правим релативом (од основе *go*), за који Мусић доказује да је управо *хипотетички индефинит*. Још је 1870. године Квичала (Wiener Akad. d. Wiss. p. 77) доказивао да је *релатив постао из индефинита*, а у последње време пристаје уз Квичалу и Линдеког у својем делу „De parataxi et hypotaxi apud priscos Latinos“ (p. 62. Anm. 2: At mihi quidem videtur meliore iure Kvičala originem indefinitam defendisse). И Бругман (Indoger. Forsch. IV

222 etc.) војује против тога да су релативне реченице постале из упитних реченица, али ни Бругман не даје поузданих доказа за то.

Да је релатив могао постати и из *интерогатива*, а не из индeфинита, доказује нам и то, што у неким језицима фунгира интерогатив као релатив. Тај се развитаk може и психолошки објаснити тако, да споредна реченица са интерогативом садржи питање, на које главна реченица даје одговор. Тако је на пр. у латинском језику релатив *qui quae quod* (управо индогермански интерогатив *qo* са додатим демонстративним *i*) могао постати непосредно из адјективног интерогатива, а у старом латинском језику употребљаван је и *сустантивни* интерогатив (*quis, quid*) као релатив. Једну врсту релативних реченица, које су као упитне додане главној реченици, показују овакви примери: Caes. b. Gall. 1, 28, 3 *domi nihil erat, quo famem tolerarent* (код куће ништа не бејаше, чим би глад утолили) = *quo famem tolerarent? domi nihil erat*. (Чим би глад утолили? код куће ништа не бејаше). Propert. 2, 29, 16 *Naec te exspectat; quae cum solverit atque oculos moverit illa*, где се пита са *quae*, а одговара са *illa*. Cato, r. r. 148 *dominus vino quid vollet faciat* је управо: *Quid volet dominus vino? faciat*. Тако је и у српском језику могао постати релатив из интерогатива, а према том и релативне реченице из паратактичких упитних реченица, на пр. народ. песме 87. „Ко се љуби на бијелој кули, нек излази из бијеле куле“ управо је: Ко се љуби на бијелој кули? нек излази из бијеле куле. Да би се интерогативу одузела његова упитна функција, употребљаван је у главној реченици корелативни демонстратив. Кад се свему том дода и то да је релатив и интерогатив *наглашен*, а индeфинит *ненаглашен*, онда је питање о опстанку релатива и релативних реченица још на дневном реду.

Остављајући на страну тај још нерасправљен проблем, сваком оном, који хоће и у појединостима да сазна о нашим релативним реченицама, од свег срца препоручујем овај Мусићев рад, у ком ће наћи обилату грађу за релативне реченице. И овај се рад Мусићев, као и остали му радови, одликује лепим језиком, јасним излагањем и дивним распоредом грађе и свако, ко проучава наш језик, треба да га прочита, јер ће му бити и од поуке и од користи.

Београд 1901. године.

Ј. Лукић.

ЈАВНА ЗАХВАЛНОСТ

Господин Др. Шене и г. Фрамон, закупци Мајдан-печких рудника, приликом примања рудника, подарили су фонду сиромашних ученика и ученица осн. Мајдан-печких школа сто динара у злату.

У име сиромашних ученика и ученица, ја и овим путем изјављујем им највећу захвалност.

Бр. 193
17. септембра 1902 г.
Мајдан-Пек.

Управитељ
Мајдан-печких осн. шк.
Бр. М. Јањушевић

Господин Илија М. Илић, петогодишњи учитељ и управитељ овд. школе, поклонио је око 100 комада књига разне садржине и вредности школској и ђачкој књижици.

Господин Јован Радовановић, парох блажевски и члан школског одбора, поклонио је школској књижици око 10 комада књига.

Одбор, благодарећи им, у име своје и својих ученика на поклону, износи им и овим путем своје вечито признање и сећање.

Бр. 114
27. октобра 1902 г.
у Блажеву.

Председник шк. одбора
Новица П. Ковачевић

Пословођ,
Борђе Д. Стојановић

„Просветни Гласник“ излази у месечним свескама од 6 и више табака, на великој осмници. — Стаје годишње: за Србију 12 динара, за друге земље 15 динара (франака). — Претплата се шаље Управи Државне Штампарије Краљевине Србије у Београду. — Рукописи се шаљу уредништву (министарство просвете и црквених послова у Београду). Они се, на захтев писаца, враћају.

Одговорни уредник Д-р МИХ. Р. ПОПОВИЋ
Луњевићина ул. бр. 21.

ШТАМПА
ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА